

REPUBLIKA

MJESEČNIK ZA KNJIŽEVNOST, UMJETNOST
I DRUŠTVO

KAZALO

Tonko Maroević: *Vraćajući se „Izgubljenom zavičaju”* / 3

Fedor Vidas: *Dopodne kod Chopina* / 8

Božica Zoko: *Zauvijek vječno vazda* / 13

Tema broja: DVIJE OBLJETNICE

JURE KAŠTELAN (1919 – 1990)

Božidar Petrač: *Pjesnik mitske snage* / 21

Marko Grčić: *Jure Kaštelan (1919 – 1990) i Biblija 1968.* / 24

Milan Bešlić: *Skice i nacrti Ede Murtića za spomenik Juri Kaštelanu* / 28

IVAN TRNSKI (1819 – 1910)

Goran Krnić: *Prvi predsjednik DHK, Ivan Trnski – nacrt životopisa* / 31

Katica Čorkalo: *Pripovjedač Trnski* / 41

Živko Prodanović: *Pet pjesama* / 53

Kristijan Vujičić: *Ponavljanje života* / 57

UMJETNOST • KULTURA • DRUŠTVO

Darko Gašparović: *Iskre iz nedavne davnine* / 64

Ivan Pederin: *Kukuljević kao političar i govornik* / 76

KRITIKA

Zvezdana Timet: *Dragi prosti ljudi & problematika čistih gaća* / 93

Nevenka Nekić: *Predriječ* / 97

Mario Kolar: *Uloga časopisa u stvaranju književne nacije* / 98

Antun Pavešković: *Važan doprinos hrvatskoj kulturnoj baštini* / 104

Kronika DHK (*Anica Vojvodić*) / 106

Tonko Maroević

Vraćajući se „Izgubljenom zavičaju”

Susret s pripovjednom prozom Slobodana Novaka

I.

Bojim se da zlorabim prigodu obilježavanja zaokružene godišnjice iznimno dragog mi autora, no ne mogu odoljeti a da ne progovorim sasvim osobno o susretu s pripovjedaštvom Slobodana Novaka. Kao ispriku navodim da moje svjedočanstvo ima smisao odavanja počasti djelu prema kojemu osjećam duboki čitateljski dug, da je ono izraz prave fascinacije mnogim aspektima Novakova pisanja i djelovanja. Neću se pritom pozivati ni na teoriju recepcije niti na kakvu ulogu u „povijesti čitanja”, ali želim jednostavno, „u prvom licu”, iskazati zahvalnost za iskustva primljena sa stranica nadahnutih pripovjednih kristalizacija ambijenta i vremena u kojima sam formiran, a Novakove rane proze bile su svakako među prvima koje sam uspio „prepoznati”.

Prvu Novakovu pripovijetku primio sam sluhom. Bila je to „Badessa madre Antonia”, koju je sam autor čitao na jednoj kolektivnoj književnoj večeri u Splitu, daleke 1954. ili 1955. godine. Upravo me omađijala atmosfera, ostao sam začaran suptilnim nitima melodiozno evocirane dječjačke afektivnosti i bolno dirnut agresivnom poantom, koju sam primao s pomalo mazohističkim učinkom – užitkom. Sjećam se zatim da sam u jednom svečanom broju „Slobodne Dalmacije” (najvjerojatnije, prvomajskom) pročitao ulomak iz „Izgubljenoga zavičaja”, upravo onaj gdje je Mali na brodu s kontesicom, te gdje slutnja spolnosti i otkriće ženskosti diktiraju istančani ritam urastanja u svijet. Kako sam i sam tada bio nekako u dobi između Maloga i kontesice (to jest između jedanaeste i četrnaeste godine života – dobno bliži kontesici, a uzrastom Malomu) ne treba čuditi uvećana empatijska participacija, pa do

dana današnjega pamtim završetak ulomka: „Bacili smo sidro kao simbol nade da je naša mala tajna zapečaćena”.

Više od pola stoljeća, dakle, dijeli me od uranjanja u svijet Novakove rekapitulacije vlastitoga djetinjstva i mladosti, u mikrokozmos njegove moćne literarne rekonstrukcije „Izgubljenoga zavičaja”. Knjigu sam nabavio vrlo brzo po njezinu izlasku 1955. godine (objavljenu verziju u „Republici” nisam poznao), a taj neveliki svezak (pravi „centopagine”) prati me otad u mnogim prigodama i višekratno sam ga uzimao u ruke i pročitavao. Mogu priznati kako mi je to ostao ne samo jedan od najdražih Novakovih tekstova – koliko god sam iznimno osjetljiv i na „Južne misli”, „Živjeti za našu stvar”, „Između dvije živice”, „U našem gradu živio je car”, a bogme i na „Tvrdi grad”, „Školjka šumi”, „Zakrivljeni prostor” – nego i jedno od najdražih književnih ostvarenja uopće. Uvijek bih „Izgubljeni zavičaj” ubrojio u deset knjiga što ih najviše volim, među knjige što su me oblikovale i obogatile, među stranice koje mi jamče neosporni i neprekinuti literarni užitak.

Kajem se što nisam dosad to dolično potvrdio. Kad me redatelj Marin Carić – adaptirajući „Izgubljeni zavičaj” za scenu – pozvao da progovorim o svojoj zadivljenosti tim književnim djelom, to sam rado učinio i povodom splitske premijere u Narodnom kazalištu održao slovo na prezentaciji – u nazočnosti samoga autora, na moju veliku tremu. Ta je intervencija međutim ostala na usmenoj, nesnimljenoj i netiskanoj verziji. Daleke 1968. napisao sam esej „Ideologija priče”, posvećen prozi Slobodana Novaka, u kojemu sam se donekle pozabavio i omiljenim „Izgubljenim zavičajem”, ali u eliptičnosti i pretencioznosti, u hermetičnosti i zakučastosti tog mladenačkog književnokritičkog pokušaja danas ne nalazim dovoljno uvjerljive motivacije. A u međuvremenu sam se s ne malim veseljem povremeno vraćao toj mojoj novakovskoj inkunabuli, a ovih sam je dana još jedamput u dahu pročitao. Ne znači da smjeram nekoj definitivnoj prosudbi, ali svakako želim javno zahvaliti piscu za primljene poticaje i za znatno spoznajno ovladavanje sredinom i razdobljem što smo ih u znatnoj mjeri morali mogli dijeliti.

II.

Čudo ili sreća rane Novakove demijurske geste započinje već izborom kompozicije, naizgled strogom, simetričnom organizacijom građe. Četiri godišnja doba s ključnim, zaglavnim tekstom epiloga, ponudila su rešetku na kojoj se projektivno nižu ili razastiru karakteristične slike i doživljaji jakog simboličkog naboja. Naravno, sklad i simetrija dijelova samo su prividni ili tek okvirni, a u svakom odjeljku nesputano teče narativna ili meditativna linija. Žanrovski cjelina daje dojam pastorale ili scena iz Arkadije, no vrlo brzo se ustanovljuje kako je ta pastoralnost puna pukotina i rana, kako je arkadičnost također bolna i krvava.

Narator, epski subjekt nedvojbenoga lirskog naboja, prepušta se u „Izgubljenom zavičaju” naviranju uspomena i sjećanja iz djetinjstva, a samo dijelom ih filtrira kroz znanje i spoznaje odrasloga čovjeka – uz iznimku kode, završnog ulomka svakoga odjeljka (tiskanog pritom kurzivom), u kojemu pak rezimira sudbine nekih likova ili iskazano izravno konfrontira s aktualnim odnosom prema ispričanim likovima i pojavama. U samome uvodnom dijelu – zapravo već na prvoj stranici – ipak uspostavlja finu distancu od epohe o kojoj govori: „Tako mi se čini danas, dvadeset godina nakon tog proljetnog buđenja, danas, kad sve što je slatko nosi porugu grijeha, i kada grijешim samo nesvjesno. Danas, kada su postupci tako malo zavisni od moje volje...”

Iznimno je istančano – pomalo autoironično, pomalo skeptično, a svakako duhovito – postavljeno pitanje statusa govorenja i razine istinitosti iskaza. S obzirom da se najbitniji prizor prve, „proljetne” epizode zbiva isključivo između kontesice Ines i Maloga, njegovo *post festum*, svjedočanstvo kao da je kondicionirano i njezinom participacijom: „Ona, koja je jedina sa mnom u tom jednom danu živjela u naivnoj radosti, ne može da se preda mojoj priči, ona u njoj ne voli mene, i boli je što su nam radosti bile zajedničke. Zatajila bi moje istinsko ganuće, odbacila bi priču koja je iskrena i nježna. Zato moram biti pažljiv i nepristran. Ispričati samo događaje...”

U nastavku tog, više nego indikativnog, autopoetičkog iskaza dolazi do daljnje relativizacije i važnosti zbivanja i mogućnosti dohvaćanja istine. Kazivač stavlja na sebe kostrijet poniznosti, skromnosti, nevažnosti kako bi doveo do apsurdna uobičajene kategorije realističkog postupka, metodičnom sumnjom gradi sasvim drugačiji dogovor s čitateljem, uspostavlja povjerenje utemeljeno na „kolokvijalnom” smanjivanju očekivanja. Kao da se pisac sam sebi podsmjehuje i otvara se prema nama dovodeći u pitanje važnost onoga što želi ispričati, pa i samu zbiljnost događanja, težinu događaja: „Oni nisu značajni ni veliki, čak se ne mogu ni nazvati događajima. Ali treba pretpostaviti, da je sve bilo tako kako je zapisano, pa će se vidjeti da je samo tako i moglo biti. Jer kada bih ispričao događaje onako kako su se zaista zbili, vidjelo bi se odmah da se nisu mogli tako dogoditi.”

Uhvaćeni smo odmah u klopku izigravanja logike: zapisano postaje jedino jamstvo, pretpostavka jedino uporište. Dapače, težnja prema čvrstoj ili doslovnoj istinitosti razbila bi svaku iluziju. Poigravajući se razinama iskaza između „dječjih usta” koja evidentiraju davnu zbilju i „naknadne pameti” svjesnog potonjeg evokatora, Novak u „Izgubljenom zavičaju” ostvaruje začudnu lukavu naivnost ili naivnu lukavost. Uvođenje izravnog, upravnog govora, takoreći navođenje „drugoga lica” također može poslužiti razrjeđivanju, rastakanju apodiktčnosti govora. U tekstu stoji: „Stric je onda rekao: – Drži ti jedno veslo, teška su za nju oba.” da bi u nastavku rečenica izmigoljila iz obaveze fakticiteta: „Ja ne znam jesu li bila teška, to je rekao stric, a ne ja.”

I kad smo se već pomirili s neizvjesnošću zbilje, te prihvatili sugeriranu razinu „nepouzdanog svjedoka”, pisac nas tako omamljene hvata na prepad moć-

nom, euforičnom apologijom intenzivnog doživljaja otoka, pravom himnom životnih intenziteta: „Sve je pjevalo u koru, i cvrčci i škare, i ovce u toru, i čobani i žene s djecom... Pjesma je brujala tegobno, omarno, i slijevala se kao psalam, jednolična kao sivilo maslinika, kao crvena zemlja, crveni kamen, crvena kuća... U svijetlom jutru, poprskanom bijelim suncem i oivičenom modrinom neba i mora, ona je trajala u zraku kao podnevni bumbar, zlatna muha, nevidljivo se rojeći i ploveći u valovima jedva čujnih treptaja kroz srebrna debla i okožale krošnje maslina.”

Podmetnuta rima na početku tog zanosnog opisa (*koru–toru*) istodobno jača i izruguje tenziju poetičnosti, ali snažni ritam izduženoga trajanja i jedrina pobuđenih slika nadmašuju svaku autoironiju i probijaju svaku umrtvljenost osjetila. Mogli bismo tako navoditi niz mjesta u kojima oživljuje atmosfera i *genius loci*, mogli bismo ekstrahirati razne opise svjetlosti i topline, mraka i hladnoće, enterijera i eksterijera, osoba i akcesorija. To na ovome mjestu nećemo učiniti, namjerno ćemo ostati na jednom jedinom primjeru, koji je istodobno ilustrativan, deskriptivan, ali i eksklamativan, ekshortativan, pobuđujući na sudjelovanje.

S opisima bismo ostali u domeni statičnih slika, a snaga „Izgubljenog zavičaja” posebno je u aktiviranju, dinamici pobude. Već je auftakt s riječju „Iznenađena”, prvom riječju koja nas uvodi *in medias res*, iznimno živ – danas bismo rekli: performativan, a brojni glagoli u aspektu trenutačnosti, prolaznosti, nagle izvrsnosti ukazuju da se predočeno upravo zbiva ili se neposredno, netom zbilo. Analitičara stilističke orijentacije treba upozoriti na obilje primjera s prefiksom *za*, što svakako uvećava dojam brze izmjene.

Dakle: zabrenčao, zateturao, zakoćio, zabacivao, zabadao, zanosio, zaključio, zazvonile, zaglušile, zatvorile, zanimemile. To bi bili primjeri samo s prve četiri stranice teksta, a potom se nižu još slični zvučni i znakoviti glagolski odbljesci: zakačivši, zatajila, zarumenjela, zatakao, zavikao, opet zarumenjela, zakrila, zameketala, zamaknuo, zaljuljala, zaigrala... Ovako nanizane riječi mogu djelovati monotono, no vjerujte da na svome mjestu izrazito uvećavaju preciznost i neposrednost iskaza.

Ne pada nam na pamet prepričavati „sadržaj”, pa čak niti ukazivati na proverbijalne iskaze ili iznimno duhovite, paradoksalne sentencioznosti. Posebno bi značenje zadobilo konfrontiranje „idiličnih” i „deziluzionirajućih” situacija, sukobljenih „gosparskih” i „proleterskih” vizura s pretežno grotesknim učincima. Zadovoljit ćemo se upućivanjem na „crvenu nit” dječje perspektive u relaciji sa sudbinama odraslih, iz koje se možda najbolje očituje upravo epohalni rez. Ne možemo međutim ne ukazati i na namjerni *déjà vu*, na ulomak s početka (str. 9): „Kuckao je opancima po pločniku ispod volta, gdje je kamenje već izlizano i gdje vojnici uvijek poskliznu i stružu čavlima”, što se – parafrazirano – ponavlja na samome kraju priče (str. 88), kada protagonist-narator dolazi kao demobilizirani vojnik u isti ambijent: „U teškim čizmama prošao sam nesigurno ispod volta, gdje je kamenje već izlizano i gdje vojnici uvijek

poskliznu i stružu čavlima...”. Slično bismo mogli zaključiti i o motivu remena, kojim se Stric služio u pedagoško-kaznene svrhe, a Mali ga je, u odrasloj dobi, kao vojnik i zapasao i otpasao: „Uz remen sam mislio uvijek samo o vjeri ili o krvi”.

Ako nam je na početku „Izgubljenoga zavičaja” bio posebno značajan odjeljak o statusu pričanja, teškoćama dohvaćanja relevantnosti, zbiljskosti svjedočenja, pri kraju iste knjige odabiremo naročito indikativan pasus: „Bilo je u to vrijeme tajni koje sam morao rješavati. Svakojakih. Velike tajne ostavljao sam za kasnije i onda posve na njih zaboravljao, a od svojih malih otkrića stvorio sam svijet. Ipak mnogo godina sam mislio, da su svijet stvorili drugi ljudi, oni kojima je jasan. Njihov svijet je bio sasvim drugačiji od mojega... Svijet im je jasan, zato ga ne otkrivaju i ne stvaraju. A ja sam svojim malim otkrićima već tada stvorio svijet... koji mi se uostalom nikako ne dopada.” Potom slijedi reski zaključak: „Svijet se ne dopada onima koji ga stvaraju”.

III.

Svakoj samodopadnosti usprkos, univerzum Novakovih malih otkrića odavno je postao i dio mojega čitateljskoga svijeta; štoviše, s iluzijom povlaštene empatije. Razumije se, s pomakom u fazi, odmakom u zbiljnosti, ozbiljnosti događanja. Marksistički rečeno: tragedija se može ponavljati samo kao farsa, a u konkretnom primjeru jedino bi se grotesknost podignula na kvadrat. Naime, i mene je fatum učestalo usmjeravao prema otoku, a posebno nakon smrti majke (istina, imao sam već jedanaest godina) redovito sam dolazio u hvarski Stari grad. Nisam imao baš Strica veleposjednika ili prokuratora, ali dvojica mojih barba rado su me vodili i uvodili u svoje radne obaveze ili drage preokupacije: jedan u vinograd, drugi na more i u ribe, a stigao sam sudjelovati i u pečenju rakije. Pedesete godine prošloga vijeka nisu baš bile kao i tridesete: klasni odnosi su sasvim neusporedivi, ali doživljaj prirode, mora, polja, ostao je gotovo isti, jedva kontaminiran, dotaknut progresom. Moje uživanje u Novakovoj pripovijesti stoga bilo je i ostalo pristrano, pojačano navedenim afinitetima i paralelizmima, pa ću se u zaključku osloniti na jedan drugi njegov literarni iskaz. Pa dok se izvorni pisac mogao pozivati i na cara, ja ću – niže pojuć – uskliknuti: „Na mom otoku i ja imam barbu”, odnosno: „Ja katkad sanjam da sam bio Mali”.

Fedor Vidas

Dopodne kod Chopina

I evo nas napokon tu, u ulici Krakowskie Przedmieście pet, ali ulaz u *Chopinów Salonik* je s dvorišne strane. Dok se starim stubama Eva i ja uspinjemo na drugi kat, mislim na malog Chopina, na dječaka Fryceka, kako su ga tada svi zvali, brojim te stube i mislim, kako je po njima jurio gore-dolje, dok je tu jedno vrijeme stanovao. „Zamisli, molim te”, govorim Evi, „da je već u sedmoj godini skladao svoju prvu polonezu. Hm, a koliko mu je bilo godina, kad je ovamo doselio?”

„Otkud ja znam?” slegne Eva, kad smo zakoračili na vijugavi hodnik na drugom katu. „Pitat ćemo kustosa... ali gdje ulazimo? Tu je nekoliko vrata...”

Malešan čovjek, bujne srebrnaste kose, pojavio se iznenada iza nas, kao da nas je tu već dugo čekao u zasjedi, i rekao: „Dzień dobry! Good morning!” pogledao *biletę*, što sam ih držao u ruci i odveo nas u famozni *Salonik*. Pričinilo mi se, kao da smo došli u Novu Ves, kod tete Danice i Zdenke, u njihov salon u kojem je bio gotovo isti takav namještaj, jedino što nije bilo onog klavira u kutu sobe, uz prozor, pored kojeg je na starinskom kanapeu sjedila neka mlada Japanka, koja nam se ljupko nasmiješila i kimnula svojom lijepom Cio-Cio-San glavom. A zatim je sklopila svoje kose oči i nastavila pobožno slušati Chopinovu *Etidu u c-molu*, koja je u valovima izvirala iz nevidljivog zvučnika.

„Izvolite sjesti, da se malo odmorite... uz ovu Chopinovu *Etidu*”, rekao je srdačno kustos, pokazujući nam rukom na antikne stolice uz kanape. „Ja se odmah vraćam... za pet minuta!” Kimnuli smo mu s razumijevanjem, kao i on nama, i ostali smo sjediti u udobnim naslonjačima, uz Japanku, koja je i dalje slušala sklopljenih očiju Chopinovu skladbu, što ju je prenijela tko zna kamo, možda u njen daleki Tokio, možda na njihovo glazbeno sveučilište *Musashino*. Ona je sigurno pijanistica, pomislio sam, gledajući je kako sluša i prati svaki ton ove *Etide u c-molu*... Da mi je znati, tko je izvodi tako virtuozno, kao nekad Dinu Lipatti... Mogao bi to biti njihov pijanist Jerzy Sterczyński, taj

je briljantan... da, da, vjerojatno je on. Pogledao sam u Evu, koja je također sklopila oči, poput ove Japanke, ali nisam bio sasvim siguran, da li ona tako pažljivo sluša Chopinovu etidu, ili pomalo drijema. Šteta, palo mi je na pamet, što je njeni nisu dali na studij pjevanja, imala je fantastičan koloraturni sopran, a ti su vrlo rijetki. A osim toga ima i sjajan sluh, a ja ga nisam nikad imao, još kao dječak, kad sam pjevao u školi s ostalima na muzičkom, svi su me k'o Boga molili – da prestanem. Bio sam silno uvrijeđen i ljut, ali morao sam popustiti pred zbornim moljakanjem.

Pianissimo postaje sasvim tih, gotovo nečujan, Japanka Cio-Cio-San ima i dalje sklopljene oči, ali glavu lagano naginje, kao da je spušta na tipke čiji je tonovi obavijaju sa svih strana, milujući joj sve nježnije porculansku glavicu. Eva polako otvara svoje također kose oči i načas mi se pričini da je neobično slična toj Japanki.

Etida u c-molu završava i pijanist prelazi na *Polonezu u fis-molu*, a Eva ustaje i polako krene prema dugačkom zidu na kojem je izvješeno nekoliko portreta. Stane ispred jednog, gledajući dugo u tu sliku, a zatim mi daje znak glavom da se približim. „Gledaj”, rekla je, kad sam stao pored nje, „to je Chopinova mati... Justyna. On jako slični na nju!”

„Da”, rekoh, „kao što svi sinovi uglavnom slični na svoje majke!”

„A ono je otac”, nastavi Eva, kao da je preuzela ulogu kustosa. „Mikolaj Chopin... porijeklom Francuz.”

„Djeluje prilično strogo”, rekoh. „Valjda ga je on natjeravao da uči klavir.”

Eva se nasmiješi i odmahne rukom, kao da odbacuje tu pretpostavku. „Već kao dijete bio je genijalan... to se odmah vidjelo!”

„Da, ali i talentiranu djecu moraš natjeravati na rad. Inače od talenta – ništa!”

U *Saloniku* se naglo smračilo i mi smo okrenuli glave prema uskim visokim prozorima kroz koje se vidjelo teško tamnosivo nebo. Akordi poloneze kao da su odjednom postali uznemireni pred nadolazećom olujom, trgnuli su i malu Cio-Cio-San, koja je širom otvorila oči i također pogledala van. Zatim je pogledala u nas, osmjehnuvši se nježno i zadigla svoja sitna ramena, kao da nam želi reći „sva sreća da smo tu, u ovom lijepom *Saloniku*, uz Chopinovu glazbu.” I mi smo se njoj osmjehнули, ali onako europski, bez veze. Nastavili smo šetnju uza zidove i portrete, izvještene na njima.

„Gle, gle!” reče Eva i stane ispod tri portreta. „To su Chopinove sestre!”

„Nisam znao da je imao tri sestre”, rekoh. „Davno sam pročitao njegovu biografiju i ne sjećam se više mnogih podataka iz njegova života.”

„Emilia”, pročitava Eva naglas, „Ludwika... a ono je Izabela! Najmlađa od sestara bila je Emilija”, reče Eva, motreći je dugo samilosnim pogledom, „i prva je od njih umrla... vrlo mlada...”

Kružeci uza zidove *Salonika* i gledajući te slike, koje su otkrivale Chopinovu obitelj i njegov kratki život, došao sam i do glasovira, iznad kojeg je stajao dominantan portret markantnog čovjeka. Nastojao sam pročitati njegovo ime

na pločici ispod slike, ali mi to nije polazilo za rukom, a Eva je tog trena bila na drugom kraju salona.

„To je Chopinov učitelj klavira... Wojciech Żywny”, rekao je netko iza mojih leđa. Okrenuo sam se i ugledao ljubazno lice kustosa, koji se stao ispričavati, što nije prije došao, ali imao je jedan važan telefonski razgovor, sasvim neočekivano... „Nema problema”, rekao sam, a on se zahvalno nasmiješio i nastavio mi pričati o tom Chopinovom učitelju klavira. „On je bio prvi i jedini Chopinov učitelj klavira”, nastavio je kustos, a Eva je pristupila k nama i pretvorila se u uho. „I najčešći gost u ovom muzičkom salonu...”

„Tko?” upitala je Eva, koja nije čula prvi dio razgovora.

„Wojciech Żywny”, objasnio sam Evi, pokazavši joj na portret. „Chopinov učitelj glasovira.”

„Da”, reče kustos. „A ovo je bio Chopinov studio... prostor za muziciranje... u kojem je bio tri godine... od tisuću osamsto dvadeset i sedme do tridesete... ‘Ovdje imam svoj stari klavir...’ pisao je tada svom prijatelju Tytusu ‘...i tu se mogu osamiti...’ Bilo mu je tada sedamnaest godina, kad je sa svojima ovamo doselio.”

Cio-Cio-San je ustala s kanapea i krenula polako od slike do slike, bilježeći podatke u mali notes.

„Da li je ovo bio Chopinov glasovir?” pitam kustosa, a on reče: „Ne, nije, to je glasovir iz kasnijeg razdoblja. Proizveden je nakon Chopinove smrti... A on je umro tisuću osamsto četrdeset devete. Od tuberkuloze...”

„I to vrlo mlad”, rekoh s tugom u glasu.

„Bilo mu je tek trideset i devet godina”, uzdahne kustos i prođe rukom kroz svoju raskuštranu kosu. „A slušajte ga”, reče, pokazujući rukom prema glasoviru, kao da za njim upravo sjedi sâm Chopin. „Te njegove skladbe su nenadmašive... ti valceri, te poloneze, barkarole, mazurke... a da i ne govorim o baladama i sonatama...” Prekinuo se naglo i uzdignuo ruku, pokazujući prstom prema glasoviru. „Slušajte, molim vas, ovu *Polonezu u As-duru...* i onu, koja slijedi nakon nje! Sve jedna bolja od druge!”

„Pisao je uglavnom za klavir”, rekoh.

„Da, najviše za klavir”, kimne kustos i opet prođe prstima kroz svoju srebrnastu kosu. „Bio je vrlo plodan... s obzirom da je umro tako mlad! A, kao što je rekao Brahms, ‘skladati nije teško, ali je neizrecivo teško ostaviti pod stolom sve suvišne note!’”

„A on ih je, očito, ostavio”, reče Eva i pogleda prema prozoru po kojem je počela bubnjati kiša.

„Točno, gospođo!” kimne kustos, a zatim opet uperi prst prema stropu, odakle su, iz zvučnika, izvirali posljednji akordi *Poloneze u As-duru op. 53*. „Čujete li to? Tu zaista nema nijedne suvišne note!”

Evin i moj pogled ostali su i dalje prikovani uz strop, diveći se prekrasnim štukaturama i rozetama, što ih prije toga gotovo nismo ni uočili.

„Sve je to bilo srušeno i uništeno za vrijeme rata”, rekao nam je kustos, prateći naše poglede. „Trebalo je to ponovno rekonstruirati i obnoviti... svaki detalj, po starim nacrtima i slikama iz arhiva.”

„Kao i cijelu Varšavu”, rekla je Eva.

„Da, upravo tako”, kimnuo je on. „Ali, uspjelo je... na sreću!”

Vrata su se tiho otvorila i kroz njih je provirila crvenokosa djevojka s naočalama, pruživši mobitel prema kustosu. On nam se opet ljubazno ispričao, uzeo mobitel i brzim sitnim koracima izašao na hodnik.

Vani je kiša još jače pljuštala, a u sobi je postalo prilično mračno. Cio-Cio-San je upalila stolnu svjetiljku, zatvorila knjigu utisaka u koju je nešto napisala, a zatim se opet smjestila na onaj dražesni starinski kanape. Eva je sjela za stolić, listajući po knjizi utisaka, a ja sam stao uz prozor po kojem je kiša bubnjala po staklu, kao da udara po taktu Chopinove poloneze.

Pogledao sam dolje na pustu tužnu ulicu u kojoj nije bilo nikoga, a onda se odjednom pojavila neka plavokosa djevojka i brzo pretrčala preko ulice, jureći prema širokom dvorišnom ulazu u varšavsko Sveučilište, gdje ju je čekao neki momak. Gledao sam je kako se, poput Prévertove Barbare, bacila u zagrljaj tom mladiću, koji ju je obuhvatio oko struka, podigao uvis i zavrtio je oko sebe. Pričinilo mi se odjednom da ova Chopinova poloneza prati Prévertove stihove, dok sam gledao ovaj mladi zaljubljeni par, dolje, na kiši:

*Sjeti se Barbara
Nad Brestom je bez prestanka kišilo tog dana
A ti si prolazila nasrijana
Pokisla radosna i očarana*

...

*Sjeti se
Sjeti se ipak toga dana
I ne zaboravi
Jedan čovjek pod strehu je stao
Povikavši iz svega glasa tvoje ime
Barbara*

Činilo mi se kao da brzi, hitri Chopinovi akordi prate Barbarine korake.

*I ti si po kiši prema njemu tada potrčala
Pokisla radosna i očarana
I u zagrljaj mu ravno pala*

A zatim se tempo naglo usporio i akordi su postali tihi, nježni i sjetni.

*Sjeti se Barbara
I ne zaboravi još te jednom molim
Onu kišu mudru i sretnu
Po tvome licu sretnom
Po tvome gradu sretnom*

Kao što je bio sretan i ovaj grad, pomislio sam odjednom, sve do onog zlo-
kobnog rujna tisuću devetsto trideset i devete, kad su ovu lijepu staru Varšavu
napali njemački bombarderi i pretvorili je u veliku grobnicu.

Kiša sve jače pljušti, a ja i dalje gledam taj zaljubljeni varšavski par, koji u
svom čvrstom zagrljaju ne osjeća ni kišu. Famosna Chopinova *Poloneza*, ona
na koju me maloprije upozorio kustos, traje i dalje, a njeni akordi sada vrlo
dramatično i uznemireno prate Prévertove stihove:

*O Barbara
Rat je uistinu teška gluparija
I reci mi što je s tobom sada
Pod tom kišom od gvožđa
Vatre čelika i krvi **

Eva dolazi k meni, stane uz prozor i nešto mi govori, ali ja je gotovo ne
čujem i bez veze kimam glavom. A zatim opet pogledam dolje, na ulicu, pre-
ma ulazu u varšavsko Sveučilište, gdje sada nema više nikoga. Onaj mladi
zaljubljeni par je u trenutku nestao, kao da se rastopio na kiši, koja je naglo
prestala. Na mokrom pločniku ljeskala se sunčeva svjetlost i plavetnilo neba.

„Divno”, čuo sam Evin glas, „kiša je prestala. I gle, sunce se opet pojavilo!
Sada možemo pješice do *Starega Miasta*... Hajde, idemo!”

(Varšava, 8.–22. rujna 2002.)

---

* Pjesma *Barbara*, što ju je preveo Božo Kukulja, prenesena je iz knjige Jacquesa Préverta *Pjesme*, u nakladi
Maticе hrvatske, 2000.

Božica Zoko

Zauvijek vječno vazda

ZAUVIJEK VJEČNO VAZDA

pitaš psa
zar nećeš proći dalje
u povijest duša
u povijest Sunca
otaljigati se dalje
sa psom, Cipranko
zauvijek vječno vazda
tražim vaše duše
ni do čeg drugog mi nije
da ih dovedem do žive
bašćine

RASTE RASTE

ranjavi komadići
dok čekaš da zacijeli
rana
ranjavi komadići
oporavak žudiš
ko za sunčanim sjajem
travka u travnju

meka kosa zemlje
raste raste
zeleno kupalište
izranjene duše

VJERUJ U MENE

naš jutarnji sat
bliži se kraju
obuzima dan u
kojem ćemo opet
čekati pismo
jutro
o vjeruj u mene
Bože, opet te
molim vjeruj u mene
izvedi me iz
nevjerice-nesanice

SVOJ ZADATAK

siromašno i jako oskudno
kose vlas traži svoje mjesto
kad je već sišla s glave
da mi je nekako prijeći
k preminulima da mi
je nekako da ispunim
svoj zadatak
već jesi
jesam

KAD JA ZAMUKNEM

o daj još ovog
spasonosnog života ovog
izlaska iz okova dana
u raspamećene prostore

bezбриžne i puste
istočne vele istočne
jer iz njih istječe
rok za neshvaćenost
svjetlosne haljine se
tkaju za golo biće
hrana za golubiće
hrana za golubiće
što će progukati
kad ja zamuknem

SLAĐI BIT ĆE KRUH

u dugom stupcu
blagoslovljena priroda
prolista barem prolista
ako neće dati ploda
i diše diše diše
pišem
blagoslovljeni egipatski
zapisivač pišem
srednjovjekovni monah
i drevni filozof
ostaviše zabilješke
na marginama
na serpentinama
u visinu u visini
sini sunčanim sjajem
i znoj
nek poteče slađi
bit će kruh

NIGDJE NISAM BILA

dok ne dođem do žene
koja u naručju drži
dijete nigdje nisam
bila

GAZI STAZOM VARKE

oporavak mora doći iznutra
i ta svjetlost mora me već
jednom prožeti mora me već
jednom požnjeti kao klas
ta svjetlost
koja uvijek iznova
sviće mora i meni
svanuti u mom biću
u mome iću i piću
gazi stazom varke
živi Ujeviću
sad te se samo
sjećam eto tvojeg
stiha ali ta svjetlost
ispotiha mora promijeniti
i mene mora proći
mnome i osvijetliti
sve one početne eone
i sve one svršetke
što nikako neće da
svršše nego vrše vrše
svoj mračni posal
svijetleći

DA ŽIVOT NE BUDE BLJUTAV

ptica
progovori čovjek zapjeva
žena ušuti slatka joj
šutnja dijete proplače
sladak mu plač
majka posoli jelo
da ne bude bljutavo
ptica progovori
čovjek zapjeva
žena ušuti da
život ne bude
bljutav

PREVAGNUT ĆE

otkrit će vrijeme
jesam li ja za
blaženstvo stvorena
nisam toliko
važna ja ali
blaženstvo blaženstvo
je važno
prevagnut će

NE MOGU SAD KALKULIRATI

a Otac je Nebeski
možda daleko
zašto hoće da sumnjam
otac čija sam ja kći
hoće li me tako
osloviti kad dođem
– kćeri kćerice
ili ću potonuti
među dušama
sličnim mojoj
u jednu Božju
sliku
svejedno
ne mogu ga izbjeći
Oca Nebeskoga
možda tek izgubim
račun kad dođem
pređa nj kao
toliko put
dosad
što sam izgubila
račun ali molit ću
da dođem s njim
s računom
ili on više voli
neuračunljive
ne mogu sad
kalkulirati

O SVEMOGUĆI

u slavu općeg
raspadanja
raspada se
busa tvrda
mrvi se zemlja
raspada se tišina
u ova slova
raspada se nebo
kišna djevojka
nebo je kišna
djevojka
tražimo mjesto
za sebe Šop
je već u svemiru
mi tražimo ovdje
negdje između
da i ne ovo svoje
možda svoje moguće
o Svemogući

DA NE UMREM U NEZNANJU

nasmij se
mojim molitvama
i kaži znam ja
što ti zapravo
želiš onda
to reci i meni
da ne umrem
u neznanju
kaži je li to ljubavnički
zagrljaj ili toplo
srastanje u vidu
ili i jedno i drugo
ili mistička noć
ili magijski dan
u kojem pretvaraš
ptice u ljude
prizivaš nemoguće

prizore otvaraš
prozore hraniš
svinje hodaš
voziš bicikl
daješ značenje

POSVOJENJE

štednja prostora
pomaknutost
lijevo ili desno
od središta
škrti nazivi
poezija bezimena
bezimena poezija
posudit ću svoje
ime da ne ostane
siročće napušteno
siročće kupat ću
ju i umivati
hraniti ju
slati u školu
spremati doručak
ishoditi na koncu
dozvolu za posvojenje

SIROMAH

život počinje u
laktu i završava
se šakom u
kojoj čvrsto
držim olovku
od šake do lakta
od lakta do šake
moje tankočutno
kretanje u svijetu
koji poznaje toliko
pokreta siromah

usred tolikog
bogatstva
gledam te
zaljubljeno

PRIJE KONAČNE ŽETVE

ja si utvaram
da kad sam ovdje
i ti moraš biti
sa mnom a ti
možeš otići svaki čas
sve te odvlači
i kaže – više dosta
ali ušli smo u ovaj
trag nekoga ćemo
naći netko će se
smilovati
ovolikom ispisivanju
svježih stihova
svježih svežnjeva
požnjevenih
prije konačne žetve

U MOJE SVE

još jedan gutljaj
slobode još jedna
stranputica koja
vodi na pravi put
još jedno iznenađenje
još jedan zahvat
stvarnosti stvarniji
od mene same
sa svim mojim
udovima
još jedno
sporo napredovanje
u Budino ništa
u moje sve

Tema broja: DVIJE OBLJETNICE
JURE KAŠTELAN (1919 – 2009)
IVAN TRNSKI (1819 – 1910)

Božidar Petrač

Pjesnik mitske snage

Pjesnička riječ Jure Kaštelana, jedna od najznačajnijih unutar suvremenoga hrvatskoga pjesništva, razapeta između kaosa mraka i sunčane svjetlosti, svjedoči o iznimnoj prožetosti hrvatske pjesničke tradicije s modernitetom europskih zasada; pomirenje naizgled nepomirljivih suprotnosti europskoga moderniteta i tradicionalnoga izraza hrvatske poezije, uključujući njezinu narodnu pučku tradiciju, tradiciju bugarštica i lirske narodne pjesme, zasjalo je u Kaštelanovoj poeziji kao rijedak pjesnički doživljaj u kojem se jasno zrcali jedinstvo čovjeka i prirode, čovjeka i svijeta. Pjesnika mitske snage, kozmičkoga daha, duhovnika osobito osjetljiva nerva i primordijalne mudrosti, žreca neugasive želje za slobodom, Kaštelana u dijakroniji hrvatskoga pjesništva od 1940. do naših dana vidimo kao jasan orijentir pri određivanju hrvatske klasične moderne poezije, kao simbol ozbiljnosti, odgovornosti i krepčine pjesničkoga čina, kao „vidovita aeda” koji je u neproničnim i oskudnim poslijeratnim vremenima bitno pridonio europeizaciji hrvatskoga pjesništva, premostivši, koliko svojoj poezijom, toliko drugim različitim darovima što ih je kao osoba posjedovao, jaz koji je nastao zatorom pjesničke slobode i čitava niza naših pjesničkih vrijednosti nakon 1945. i omogućio njihov povratak u javnu književnu komunikaciju.

Kaštelan u svojim pjesničkim počecima vrlo brzo doseže vlastitost i samosvojnost pjesničkoga izraza. Iako su prvine njegovih pjesničkih plodova i sadržajno, i formalno, bitno određene tradicionalnim pjesničkim stečevinama, njegova prva objavljena knjiga *Crveni konj* (1940.) iskače iz „obzora očekivanja” i udaljuje se od matrice međuratne hrvatske lirike. Čudesna sprega nadrealističkih slika, somnambulnih stanja i divlje mašte s odjecima folklornih

izričaja naših bugarštica, bajalica i pitalica, ali i s prepoznatljivim kontekstualnim naznakama duha vremena koji je nosio zlu slutnju i navješćivao ratnu katastrofu, učinila je Kaštelanovu liriku odistinski izvornom: cenzurom zabranjena i uništena zbirka, sastavljena od raznovrsnih pjesničkih oblika, slobodarski intonirana, pomirivala je modernitet lorkinskoga zamaha i nadrealističkih rezonanca s hrvatskom pjesničkom tradicijom.

Ratna kataklizma, razdoblje obilježeno Drugim svjetskim ratom, smisao, odnosno besmisao čovjekova života u neposrednoj, svakodnevnoj ratnoj zbilji, izoštrili su Kaštelanovo „divlje” pjesničko oko za problem apsolutnoga kao tragično nespoznatljiva. Doživljaj iskušene ratne katastrofe i opće tragedije čovjeka koji preteže u zbirci *Pijetao na krovu* (1950.) izdvojio se svojom univerzalnošću te ga višekratno čitamo ne samo kao pjesničku evokaciju pravedne borbe i njezinih žrtava nego kao niz ontoloških pitanja koja svoje odgovore traže u prostoru mitskoga. Takvim pjevom Kaštelan nije samo primjereno odgovorio duhu vremena, opjevavši svoju „guernicu”; takvim se pjevom uspio uzdići iznad niza pjesnika koji su slavljenički, himnički i patetično pjevali u čast revolucionarnoj pobjedi. Sami ciklusi zbirke *Pijetao na krovu* svojim naslovima jasno naznačuju što je vidovati aed želio opjevati, prisjećajući se svojih iskustava iz dana rata na temelju svoga neposrednog uvida u minulu ratnu zbilju: *Krvavija*, *Lanci na rukama*, *Tifusari*, *Bezimeni* i *Pjesme o mojoj zemlji*. Na djelu je angažirani modernitet, osobito vidljiv u *Tifusarima*, koji su, uz Kovačićevu *Jamu*, briljantna mala poema ne samo hrvatske nego i europske lirike otpora. Kao što je Ivan Goran Kovačić u povijesnim i životnim trenucima stvaralački razgovarao s Danteom, pišući u jedanaesteračkim sestinama svoju *Jamu*, i kao što je apokalipsi vremena suprotstavio, Kaštelanovim riječima, „strogu danteovsku ljepotu svojih stihova”, tako je sam Kaštelan stihovima svoje poeme u šest dijelova stvaralački čitao i Danteova pjevanja i Goranovu poemu. Dok je Kovačićeva *Jama* posve oslonjena na Danteovu *Božanstvenu komediju*, Kaštelanova je danteska u *Tifusarima* prožeta koliko modernističkim, toliko domaćim drevnim pučkim elementima. Ratno iskustvo, prisjećanja na poginule i stradale suputnike/žrtve, uz tragične sadržaje, na velika vrata uvode i temu smrti, da bi se zatim Kaštelanov interes usmjerio na temeljno ljudsko pitanje, pitanje životnoga smisla, pitanje ljudske sudbine.

Na tom će se tragu kretati Kaštelanova pjesnička traženja, otisnuta u petnaestak različitih izbora i devet izvornih knjiga pjesama, uz već spomenute, *Biti ili ne*, *Malo kamena i puno snova*, *Skopje u tvojim očima*, *Otvorena pjesma*, *Divlje oko*, *Rbine sna tlapi jave* i *Okrenut moru*.

Za razliku od pjesnika „krugovaške” generacije, Jure Kaštelan širom otvara lepezu ontoloških problema, onih problema kojima su u hrvatskoj književnosti posvećeni mnogi stihovi, od Gundulićevih *Suza sina razmetnoga* do suvremenoga pjesničkog trenutka, na podlozi kojih kao najvažniji figurira problem ljudskog opstanka. Pod dojmom „smrti Boga”, praznoga neba i posvemašnje ljudske samoće Kaštelan, dakako i ne samo on, nastoji dokučiti tajnu izvora

i iskona i pronaći spasonosan izlaz. Njegov je pjesnički svijet razapet između mraka i svjetla, kaosa i višega reda, tame i svjetlosti. Žudnja za transcendentijom, za pomirenjem suprotnosti Kovačićevih napasnih tema mraka i svjetla, za postizanjem jedinstva čovjeka i prirode u Kaštelanovu pjesničkom svijetu iskazuje se kao pokušaj strukturiranja mitskoga prostora vraćanjem na božanske početke.

Sretan spoj emocionalne jednostavnosti i intelektualizma postigao je, osobito u zbirci *Divlje oko*, takav tip pjesme koji upućuje na sliku svijeta u kojoj se temeljna aporija ljudskog opstanka razrješuje u sjedinjenju s iskonom. Središnja Kaštelanova metaforična slika vatre, pa onda i svjetlosti otkriva se kao to jedinstvo. Smrt je uvijek nov početak života, kao što početak ujedno označuje i kraj. Vječna promjena bića istodobno je njegova prolaznost i uvjet njegova ponovnog rađanja u stalnoj mijeni i stvaranju. Sklad stoga povezuje smrt i uskrsnuće u božanskoj vatri stalnih preobrazbi i stalne kreacije. Kaštelanove metafizičke slutnje ne dostižu kršćanskih izričitosti, nisu u tijesnom neposrednom osluhu kršćanskoga objavljenog i osobnog Boga. One su više na tragu izgradnje drevnoga mitskog svijeta u kojem dominira logos, božanska vatra koja je pokretač svega života.

Kaštelanovo pjesništvo pjesništvo je velike duhovne energije. Tema svjetlosti u opoziciji s temom mraka stožerna je tema toga pjesništva. Ima katarzično značenje – „Sve što nestaje postaje svjetlost” – svjetlost je metafora spasonosna izlaza, simbol idealnoga svijeta, mitski princip dobrote. Rijetko se tko poslije Kaštelana toliko brinuo o dubokim naslagama tradicije nastojeći ih povezati sa suvremennošću. Sjedinivši klasično s modernim ne samo da je zauzeo neprikošnoven status *poeta doctus*, nego je poslužio – slijedeći tragove Ujevića, Šimića, Krleže i Kovačića – kao prenosnik ili je utro put pjesnicima koji se rodiše dvadesetih i tridesetih godina.

Marko Grčić

Jure Kaštelan i Biblija 1968.

Ime Jure Kaštelana nije toliko povezano s praktičnim poslovima pri *izradi Zagrebačke Biblije* 1968. koliko, doslovce, sa samom njezinom *sudbinom*: bez njegova je sudjelovanja ona potkraj šezdesetih – što je današnjim naraštajima, vjerojatno, teško, pa čak i nemoguće, razumjeti – gotovo nezamisliva.

U *impressumu* je njegovo ime, što je znakovito, na prvome mjestu, čak i protiv abecedne logike: potpisan je, u paru s bibličarom Bonaventurom Dudom, kao glavni urednik, književnik. Izradio je samo tri tzv. *mala proroka* (*prophetae minores*), Miheja, Nahuma i Sefaniju. To, dakako, nije mnogo s obzirom na golemost ukupnoga biblijskog teksta i na doprinose drugih suradnika, ali je bilo ključno, jer je, s obzirom na Kaštelanov izraziti dar – kad je posrijedi biblijski *verset, à la Paul Claudel* – da svete retke pretoči u neku vrstu hrvatskoga slobodnoga stiha, na neki način služilo kao obrazac i nama drugima koji smo se bavili malim prorocima – a i drugim poetičnijim dijelovima Biblije – kao što smo Zvonimir Mrkonjić i ja.

Kako su svi tekstovi prošli kroz veći broj ruku, od književnih i jezičnih obrađivača do stručnih biblijskih redaktora – čemu je znameniti Josip Tabak dao konačan jezični oblik – oni su, u tom procesu, toliko bili stilski ujednačeni da je danas teško, osim u nekim slučajevima, prepoznati *autorsku*, individualnu, intonaciju u njima: oni, naprosto, zvuče biblijski. Da parafraziramo jednu misao sv. Augustina o *Septuaginti*, možda je i nad nama, kao i nad grčkim prevodionicima, bdio Duh Sveti. Mislim da bi se s time složio i otac Bonaventura Duda.

Pa ipak u spomenuta tri mala proroka osjećamo Kaštelanovu evokativnu preciznost, koju je, kao izvorni pjesnik, dosezao i u slavnim *Tifusarima* – u kojima danas, možda, čujemo i odjeke Blokove *Dvanaestorice* – gdje se ispre-

pleću slobodni i vezani stih, ili u *Jadikovci kamena*, koja, kao vapaj, još davno prije Biblije, zvuči gotovo biblijskoproročanski.

Jure Kaštelan potječe iz Zakučca kod Omiša, iz biblijskoga poljičkog kraljika koji rađa svece, poput Bogdana Leopolda Mandića, ili pjesnike, kao što su Josip Pupačić, Drago Ivanišević ili Nikola Milićević, pa i filozofe, kao što je Edo Pivčević. Sve njih, gotovo kao zavičajna odlika, obilježava izrazita moralna osjetljivost, pa jedni, iz rodoljublja ili u potrazi za društvenom pravednošću, hrabro odlaze u partizane, kao Kaštelan, Milićević i Ivanišević, dok Pivčević, ne mogući podnijeti tiraniju tadašnjega jugoslavenskog boljševizma, bježi na Zapad, gdje postaje sveučilišni profesor filozofije. Ostali se sklanjaju u svoja poetska djela, i to ne u *kulu bjelokosnu* nego u *kulu od jezika*.

Rekli smo, na početku, da je ime Jure Kaštelana povezano sa samom *sudbinom* Zagrebačke Biblije. O tome su već govorili, i pisali, pozvaniji od mene, osobito otac Bonaventura Duda, duša cijeloga projekta. O tome je preglednu studiju napisala Katica Knezović pod naslovom *Zagrebačka Biblija 1968*, u povodu 40. obljetnice izlaska, te je preporučujem svima zainteresiranima za ovu temu. Ograničit ću se tek na nekoliko napomena o tome u čemu se sastojala važnost sudjelovanja Jure Kaštelana.

Prije svega, Biblija je, tada, bila dio mnogo širega vanjskopolitičkoga i unutrašnjega konteksta. Na vanjskom planu omogućilo ju je, barem površinsko, otopljanje odnosa između SFR Jugoslavije i Vatikana, jer su nešto prije toga između dvije države bili uspostavljeni diplomatski odnosi, prekinuti odmah nakon rata, a papa Pavao VI. čak je primio predsjednika Tita u službeni posjet.

Nakon teškog stradanja Katoličke crkve u prvim poratnim godinama, i monstr-suđenja nadbiskupu Alojziju Stepincu, dok je Jugoslavija još, praktički, bila jedna od sovjetskih država, to otopljanje brzo je zahvatilo i našu domaću scenu.

Orijentacija Drugoga vatikanskog sabora da olakša život Crkvi u represivnim boljševičkim režimima iznjedrila je, uz ostalo, u našoj sredini i izdavački razmah Kršćanske sadašnjosti, a *Glas Koncila* bio je jedan od najvažnijih oporbenih listova u Jugoslaviji.

Da bi ideja modernoga prijevoda Biblije na hrvatski jezik zaživjela, bilo je, dakle, potrebno zadovoljiti dvije, dotad teško sukobljene, strane: Crkvu i državu.

Država je bila *programatski ateistička*, i svaka inicijativa da se pod njezinim okriljem, u njezinu poduzeću *Stvarnost*, s direktorom Ivom Košutićem, objavi Biblija kao eminentno *crkvena knjiga*, dakle čak kao svojevrsna vjerska propaganda, morala se ideološki temeljito obrazložiti da bi bila prihvatljiva.

Što se pak Crkve tiče, ona je morala biti, i bila je, prirodno sumnjičava prema činjenici da u radu na njezinoj najsvetijoj knjizi sudjeluju i osobe iz svjetovne sredine, pa, možda, čak i ateisti.

Dvojica su ljudi, međutim, pokazala, u zatečenim prilikama nesvakidašnju, hrabrost da prebace most između ta dva sukobljena svijeta: Bonaventura Duda i Jure Kaštelan.

Iza Bonaventure Duda stajala je Crkva, koja je, napokon, pošto-poto željela dobiti moderni hrvatski prijevod svetoga teksta.

Iza Jure Kaštelana nije, zapravo, stajao nitko: on je djelovao sâm po svojem moralnom i poetskom nadahnuću; dobro je znao da će njegov i naš posao, što se i dogodilo, nadživjeti i nas i politički kontekst u kojem je nastao. On je, kao jedan od dvojice glavnih urednika, u toj delikatnoj političkoj situaciji podmetnuo leđa i, uza sve ostalo, napisao poznati predgovor, koji se provlači kroza sva izdanja Zagrebačke Biblije do danas, gdje je jasno naznačio, s jedne strane, *religijsku* važnost te knjige za Židove i kršćane i, s druge, njezinu *književnu* i *općekulturnu* vrijednost u duhovnoj riznici čovječanstva. Taj predgovor, koji danas može zvučati kao nešto samo po sebi razumljivo, pružio je u ono doba rješenje s pomoću kojega su čak i ljudi režima, pravi ili hinjeni ateisti, mogli prihvatiti Bibliju. Njegove su stavove tada naširoko popularizirali, i učinili ih prihvatljivima, i hrvatski mediji, poput, npr., *Vjesnika u srijedu* i dr. Ušla je ona tako u hrvatsko društvo kroz *socijalistička* vrata *Stvarnosti*, a pravo pribježište uskoro je našla u *crkvenoj* Kršćanskoj sadašnjosti. To je najveći doprinos Jure Kaštelana sudbini Zagrebačke Biblije.

Jure Kaštelan, s tadašnjim ugledom partizanskoga borca i nacionalnoga pjesnika, pripomogao je da i u jezik Zagrebačke Biblije prodru i stare jezične tradicije, da ona bude neka vrsta naddijalekatskoga sinkretizma, spajajući stil narodne pjesme s instančanim obrascima pisanoga pjesništva, a da to ne zvuči, barem u glavnini, kao jezična bizarnost: zato ta knjiga i jest prodana u bezbrojnim izdanjima. Ona je, na sasvim drugoj razini, na izravan način bila oprimjerenje načela što ih je, u pogledu jezika, postavila, u samoj godini njezina nastajanja 1967, poznata *Deklaracija*, i to u jeku političke oluje koja se sručila na nju.

Simbolična konotacija epohalne važnosti Biblije jest i u tome što se ona rodila iste one godine kad su trupe Varšavskoga ugovora okupirale Čehoslovačku i ugušile Praško proljeće: premda je tiranija vojno *privremeno* izvojevala pobjedu, *dugoročno* je bila osudna na smrt. Očito je da su, iz pozadine, dolazila nova vremena.

Danas je Zagrebačka Biblija, skupa s *Rječnikom stranih riječi* Bratoljuba Klaića, dio gotovo svakoga kućnog ambijenta u Hrvatskoj.

Nove generacije možda će napraviti svoj, pa i bolji, prijevod svetoga teksta, ali će ova Biblija zauvijek ostati primjer kako je Crkva i u najkritičnijim vremenima mogla biti središte ne samo vjerskog nego i intelektualnog okupljanja, neusporedivo više nego danas.

Što god više vrijeme odmiče, i što se više od nas udaljavaju političke prilike s kraja šezdesetih, to nam se više približava lik Jure Kaštelana, kao svojevrsno-

ga maloga proroka. U svakidašnjem životu, čak i među prijateljima i znancima, kakvi su bili Šime Šimatović, Oton Gliha ili Edo Murtić – koji je pak, potkraj vlastitoga života, meni i drugima, pokazivao gotove nacрте za izradu pjesnikova spomenika – Kaštelan je bio manje rječit nego u svojoj poeziji. Pa ipak je njegova šutljivost odisala mudrošću. Premda potpuno moderan kao pjesnik po svojem jeziku, u nekim krajolicima što ih je evocirao bilo je nešto pradavno, arhaično, gotovo biblijsko. Zato se i jest njegov autorski pjesnički jezik tako lako sljubio s jezikom koji asociramo s Biblijom. Uvjeran sam da se njegov povijesni biblijski suurednik fra Bonaventura Duda moli za njegovu poetsku dušu.

Milan Bešlić

Skice i nacrti Ede Murtića za spomenik Juri Kaštelanu

O velikom i lijepom prijateljstvu Ede Murtića i Jure Kaštelana pričalo se još za njihovih životâ. Govorilo se o tome iz naraštaja u naraštaj ne samo s poštovanjem već, nije pretjerano reći, s divljenjem, pa se činilo kao da su se te priče množile jedna iz druge u živom kazivanju o prijateljstvu koje je sve više izrastalo s konturama legende.

I kako god su s vremenom mijenjale oblike, te su se priče obogaćivale uvijek nekim novim detaljima ili manje poznatim pojedinostima. Bilo onim autentičnim, iz njihova burnog, a očito nedovoljno poznatog života, ili onima posve drugačijima, što se najčešće tek fragmentarno i u štiklecima „nadopisuju” u anegdotalnim formama kao priče koje uvijek privlače našu pozornost, poput ove koju navodimo na početku ovoga zapisa.

Riječ je o prvoj (i zapisanoj!) priči koju su toliko puta ispričali i drugi, kao što smo je i od njih samih mogli čuti u raznim prigodama.

Prvi susret dvojice prijatelja zbio se daleke 1939. godine u parku Zrinjevac kada se Jure Kaštelan za svojega prvoga dolaska u Zagreb obratio prvom čovjeku koji je sjedio sam na klupi u parku. Taj mladi čovjek bio je Edo Murtić.

On se tog susreta rado prisjećao:

„Jednog sam dana, bilo je to 1939. godine, sjedio u parku. Prišao mi je nepoznati čovjek, sjeo kraj mene i pitao me imam li cigaretu? Naravno.”

„Daj jednu”, zamolio me. „Dolazim iz Splita”.

„Što ćeš tu raditi?”, upitao sam ga.

„Ne znam.”

„Gdje ćeš stanovati?”

„Ne znam.”

„Od čega ćeš živjeti?”

„Ne znam.”

„To je bio naš prvi razgovor i naš prvi susret. Pozvao sam ga da krene sa mnom. I od tog dana Jure i ja smo prijatelji.”

Te godine nije se rodilo tek novo i veliko prijateljstvo jer Murtić tada, samo godinu poslije (1940.), grafički oblikuje i prvu zbirku Kaštelanovih pjesama *Crveni konj*, čime i započinje ta prava priča koja se počela plesti od čvrstih niti njihova prijateljstva i od zajedničkih umjetničkih projekata, humanističkih, a i političkih nastojanja na idealima „malo kamena i puno snova.”

Tim više, jer je Jure Kaštelan bio i vrstan znalac likovnih umjetnosti pa je njegove kritičke opservacije i lucidna zapažanja slikar često uvažavao. Treba li reći da je u prijateljevu ateljeu, kamo je rado navraćao, Kaštelan dobro upoznao i slikarske tehnike, te da su upravo u tom prostoru i u dugim i živim razgovorima i nastajali mnogi zajednički projekti kao što su akceptirane pjesnikove prosudbe u mnogim zgodnim i nezgodnim situacijama, a gdjekad, i u procesu slikarovih novih stvaralačkih istraživanja, jer su svojim pronicljivim duhom bile i poticajne?

Kaštelanovi tekstovi i o drugim umjetnicima dragocjen su prilog u čitanju njihovih djela, što potvrđuje i činjenica da se često navode u literaturi o slikaru, crtaču ili kiparu o kojima je pisao, a s nekima i prijateljevao. Primjerice, o Stipi Sikirici, Joki Kneževiću, Zlatku Prici, Otonu Glihi. Citiraju se njegove precizne kritičke analize i komentari u tekstovima brojnih suvremenih hrvatskih likovnih kritičara i teoretičara, povjesničara umjetnosti i književnika, dakako, ne samo u povijesnom kontekstu i kronologijskom „listanju”, već i kao nezaobilazne prosudbe koje sve više dobivaju na vrijednosti. Svakako treba reći da je Jure Kaštelan jedan od utemeljitelja EXATA-a, nedvojbeno jedne od najznačajnijih likovnih grupa u hrvatskoj umjetnosti druge polovice 20. stoljeća, čije je pojavljivanje 1951. godine povijesni događaj. Njihova je umjetnička stremljenja gotovo manifestno inaugurirao na hrvatskoj likovnoj sceni upravo Jure Kaštelan u katalogu izložbe iz 1953. godine.

On je, podsjetimo, i pisac predgovora u katalogu jedne od najznačajnijih Murtićevih izložbi pod kulturnim imenom *Doživljaj Amerike* iz 1953. godine. Dobro je znano da je ostavila dubokoga traga ne samo u njegovu stvaralaštvu, već i u našoj suvremenoj umjetnosti. Ta se suradnja nastavila i u kasnijim zajedničkim projektima, primjerice u grafičko-pjesničkim mapama (*Skopje u tvojim očima*, *Zavjet za Epetion*) koje pobuđuju veliku pozornost stručne kritike i medijski odjek te golemi interes šire kulturne javnosti.

* * *

Upravo je te Kaštelanove ljudske i umjetničke osobnosti Edo Murtić majstorski sažeo u prepoznatljivom likovnom jeziku, stvarajući u ovim nadahnutim skicama i nacrtima intrigantnu koncepciju za spomenik svom prijatelju i pjesniku.

Iz njih je razvidan i proces nastajanja te koncepcije u brojnim varijacijama: od prvotne zamisli prepoznatljive tek u idejnim naznakama, pa do likovnog rješenja u trodimenzionalnoj formi koja bi trebala biti postavljena u prostoru parka.

Djelo je koncipirano kao kvadar čija se horizontala proteže u dužinu od 6, visinu od 3 i u širinu od 3 metra. Prostor o kojemu ovdje govorimo je zagrebački park Ribnjak, gdje bi, naime, spomenik po slikarevoj zamisli trebao biti i postavljen. I to u neposrednoj blizini spomenika drugom velikom hrvatskom pjesniku Ivanu Goranu Kovačiću, autora Vojina Bakića, postavljenog prije više desetljeća u ovom lijepom i za povijest našega glavnoga grada iznimno značajnom parku.

Stoga ovim razgovorom o spomeniku Juri Kaštelanu nastojimo prvenstveno aktualizirati i Murtićev prijedlog da se taj park preimenuje u Park pjesnika, što bi toj inicijativi, vjerujemo, dalo još veći zamah, jer otvara novi prostor i drugim sličnim rješenjima za realizaciju ovakvih iznimno značajnih projekata za našu kulturu.

Murtićev spomenik koncipiran je u keramici, a njegovu izvedbu autor je povjerio Franji Kordiću, vrsnom znalcu zahtijevane likovne tehnike i svojemu dugogodišnjem suradniku. Marko Murtić autorski potpisuje arhitektonsku koncepciju koja slikarev spomenik „uokviren” kružnim vodenim tokom, tim plavim i moćnim elementom, kontekstuiru u bujno zelenilo parka, s okolicama visokih i snažnih stabala i horizontalama travnjaka, gustišem grmova i niskog raslinja, valovitim brežuljcima i vijugavim šetnicama.

Brojne skice najbolje govore da je Murtić ovomu projektu pristupio studiozno i s velikim žarom, što se iščitava u svakoj pa i najmanjoj skici idejnom jasnoćom oblikovanoj rukom majstora, izražavajući je svojom prepoznatljivom gestom i kolorističkom paletom. Kroz 6 metara dugo geometrijsko tijelo slikarov snažni crni potez dinamizira njegove plohe pulsirajući kroz prostor dinamičnim silnicama u plavoj, crvenoj, žutoj, smeđoj... gesti naglašavajući vitalističku komponentu spomeničke forme kao žive pjesnikove riječi oblikovane likovnim jezikom. Apliciranje Kaštelanovih stihova na spomeničku plohu, „oslikavanjem” njegova imena, te naročito njegova rukopisa s grafološkim značajkama i tipičnostima „ispisanim” slikarovom rukom, autor učvršćuje te pjesnikove specifičnosti u cjelinu spomeničke forme ne samo dokumentarnim vrijednostima, već nadasve likovnim, koje se iščitavaju u ovim skicama rađenim u olovci, pastelu, gvašu... kao jedinstveno djelo stvoreno, ne samo rukom velikoga majstora boje, već i zanosnom snagom likovnog pjesnika.

Goran Krnić

Prvi predsjednik DHK, Ivan Trnski – nacrt životopisa

Zaborav u književnom i kulturnom životu nigdje i nikada nije rijetkost, pa tako niti u Hrvatskoj. Naprotiv, ponekad se teško oteti dojmu da je upravo ovdje zaboravljanje ili svjesno prešućivanje i ignoriranje usavršeno. Jedan od onih koji bi naročito mogli poslužiti kao primjer za ovu tezu je Ivan Trnski. Autor koji je svog dugog života bio omiljen i cijenjen kao rijetko koji drugi književnik, prevoditelj nekih od vrhunaca svjetske književnosti, kulturni djelatnik koji je odigrao izuzetno važnu ulogu u formiranju i razvoju brojnih književnih i kulturnih institucija i na razne načine bio jedan od nositelja cjelokupnog umjetničkog života u Hrvatskoj u drugoj polovici devetnaestoga stoljeća postao je, uglavnom, omanja leksikonska jedinica, ime za koje znaju samo najsavjesniji među studentima kroatistike, te osoba koje se jedan sićušni dio kulturne javnosti prisjeti, eventualno, tek o obljetnicama. Književna znanost također mu nije obratila preveliku pozornost, ne postoji monografija o njegovom djelovanju, malo je znanstvenih prikaza, a i ti su, uz časne iznimke, ili barem pola stoljeća stari ili upitne kvalitete. Još je manje znanstvenih skupova, a ne postoji niti cjelovita bibliografija njegovih radova, koja bi bila osnova daljnjeg istraživanja (treba, doduše, priznati da njeno sastavljanje ne bi bio jednostavan posao, prvenstveno zbog brojnosti i raspršenosti uradaka). U takvim okolnostima gotovo je suvišno spominjati (ne)prisutnost Ivana Trnskog u medijima upravljanoj svakodnevici, koja se svodi na spomenute obljetnice i brigu Društva hrvatskih književnika i poneke udruge, škole, ulice, koja nosi njegovo ime da ovaj velikan ne potone u potpuni zaborav.

Manjak interesa za Ivana Trnskog zaista mora čuditi, budući da gotovo svaki od segmenata dugoga i neobičnoga života i bogate i raznovrsne kulturne

djelatnosti zasebno zaslužuje barem poneki članak, ako ne i više od toga. Prvi od tih elemenata je sam životopis ovog, jednog od najdugovječnijih hrvatskih književnika, nudeći dovoljno materijala za pisanje pustolovnog romana, koji bi mogao započeti odrastanjem u sirotištu, nastaviti se vojnom karijerom koja je Trnskome donijela titulu viteza, njegovih devetoro djece, mjestom saborsko-ga zastupnika i velikoga župana, te okončati mjestom neospornog zaslužnika i uglednika hrvatske kulture koje je imao u zadnjim desetljećima života. Tu je zatim bogat književni rad ovoga pjesnika, pripovjedača i putopisca, čije stvaralaštvo stoji pod znakom dijametralne suprotnosti između recepcije suvremenika i kasnije kritike. Uz književna djela, ne bi valjalo zaboraviti niti versifikatorski, prevoditeljski, novinarski i urednički rad. Naposljetku, kao „šećer na kraju” ovoga površnoga nabiranja, kao sinegdoha njegovog kulturnog djelovanja, stoji činjenica da je Ivan vitez Trnski bio jedan od samo četvorice ljudi koji su imali čast obavljati dužnost predsjednika dviju velikih hrvatskih kulturnih institucija, Matice hrvatske i Društva hrvatskih književnika (ostala trojica su Mihovil Nikolić, Gustav Krklec i Petar Šegedin). Ovdje ćemo pokušati dati samo kratak prikaz njegovoga života i kulturnoga djelovanja, u nadi da će to biti samo jedan od prvih koračića u smjeru postavljanja Ivana Trnskoga na pozicije koje mu dolikuju.

Ivan Trnski¹, rođen je u učiteljskoj obitelji u Rači² nedaleko Bjelovara 1. svibnja 1819. godine. Nakon smrti roditelja (oca 1830., a majke 1834. godine) i školovanja u Grubišnom Polju, zagrebački ga biskup³ Aleksandar Alagović prima u zagrebačko biskupsko sirotište, gdje Trnski s odličnim uspjehom pohađa srednju školu. U to vrijeme se upoznaje i s ključnim ilircima, Ljudevitom Gajem i Milanom Rakovcem, te pokazuje nadarenost, pjesnički i domoljubni žar, počevši pomalo ulaziti u „ilirsko kolo”. Ne odlučuje se slijediti majčinu želju da postane svećenik, već koristi državnu stipendiju, te 1838. godine počinje studirati na sveučilištu u Grazu, pripremajući se za zvanje upravnoga časnika u Vojnoj krajini. Odličan je student, a pohađa predavanja iz širokog spektra znanosti, što će odgovarati i raspršenim interesima i aktivnostima kojima će se baviti u životu. Cijelo vrijeme studija ostaje u kontaktu s zagrebačkim

---

1 Od, kako je već spomenuto, siromašne literature o Ivanu Trnskom, kao najkompletniji prikaz valja izdvojiti onaj Antuna Barca iz druge knjige *Hrvatske književnosti od preporoda do stvaranja Jugoslavije* (Barac 1960.). Što se biografskih podataka tiče, najopširniji je izvor informacija šestodijelni tekst Josipa Eugena Tomića *Ivan vitez Trnski* (Tomić 1887.), koji počinje izlaziti u obljetničkom izdanju *Vienca* od 1. svibnja 1887., posvećenom šezdeset i osmom rođendanu i pedesetoj godišnjici književnoga rada Ivana Trnskog. U istome broju nalazi se i prilog *Rad Ivana Trnskog u „Vencu”* Milivoja Šrepela (Šrepel 1887.) s detaljnim popisom svih njegovih tekstova objavljenih u tih, prvih devetnaest godina izlaženja ovoga časopisa, što svakako može poslužiti kao jedno od osnovnih polazišta za sastavljanje cjelovite bibliografije radova Ivana Trnskog.

2 Onodobni izvori mjesto nazivaju Rača, u kasnijim radovima se pojavljuju i Stara i Nova Rača kao mjesto rođenja. U svakome je slučaju riječ o današnjoj općini Nova Rača, a Novu Raču kao mjesto rođenja navodi i lokalni istraživač Mladen Medar u svom solidnom biografskom članku o Ivanu Trnskom (Medar 1990: 175).

3 A ne nadbiskup, kako tvrdi Medar (Medar 1990: 175), budući da je Zagrebačka biskupija na čast nadbiskupije uzdignuta tek 1852. godine.

preporoditeljima, šireći taj krug što u Grazu, što na putovanjima (Beograd, Dalmacija, Crna Gora). Naročito je važan njegov odnos sa Stankom Vrazom, s kojim se cijelo to vrijeme dopisuje, pa mu ovaj šalje i svoje pjesme na uvid i korekturu, među njima i još neobjavljene *Djulabije*. Mladi Trnski upravo „na Vrazov poticaj proučavao je njemačku (...) literaturu, slušao predavanja o estetici i slavenskim književnostima.” (Barac 1960: 188). Kasnije će blisko prijateljevati i s Petrom Preradovićem. Završivši studij, Trnski se 1841. godine vraća u Zagreb, te se, usprkos Gajevoj ponudi da preuzme mjesto urednika u *Danici*, zapošljava kao upravni vježbenik u Petrinji.⁴ Časnik u vojnoj administraciji ostat će Trnski cijelu svoju karijeru, službujući, uglavnom diljem Vojne krajine (Petrinja, Glina, Karlovac, Bjelovar, Zagreb) i stekavši, nakon što je pratio cara i bio mu prevoditelj i tumač za vrijeme njegova putovanja Hrvatskom, 1869. godine, čin pukovnika. Ženi se Slovenkom Wilhelminom Lavrič, „Minkom svojih ljubavnih pjesama” (Barac 1960: 188), s kojom će imati devetoro djece. Cijeli svoj radni vijek aktivan je kulturno i prosvjetiteljski, trudeći se olakšati život stanovništvu krajeva u kojima je službovao, dolazeći pritom nerijetko i u sukob s nadređenima, o čemu svjedoči i nekoliko kaznenih premještaja koje je doživio.⁵ Istovremeno, angažira se i politički, na razne načine, ali uvijek s preporodnim idejama i s primarnim ciljem poboljšanja položaja hrvatskog jezika i zalaganjem za nacionalna pitanja. Tako za banovanja Josipa Jelačića, čiji je veliki zagovornik bio još dok je Jelačić bio tek potpukovnik⁶, postaje perovođa banske konferencije, boreći se već 1848. za ukidanje njemačkog jezika u Vojnoj Krajini (što će biti ostvareno tek 1860. godine), u Beču sudjeluje u izradi zakona za Vojnu Krajinu, 1864. jednoglasno biva izabran za zastupnika slunjske pukovnije u Hrvatskom saboru, a 1871. mu je predana Varaždinska krajina, čime je „taj dio Vojne krajine oslobođen stoljetne austrijske vlasti i pripojen civilnoj Hrvatskoj, a Trnski je postao prvi upravitelj novoosnovane Bjelovarske županije” (Medar 1990: 177). Zalaže se za uvođenje nastave na hrvatskom jeziku u škole, u čemu i uspijeva, ali zbog neslaganja sa službenom vladinom politikom 1872. biva smijenjen s položaja. Jedno od obilježja njegove političke aktivnosti je i nesklonost podilaženju i sklapanju kompromisa u svrhu osobnog probitka, pa tako nije naročito iskoristio niti bliskost s Jelačićem, niti kasnije političke

4 Zanimljiv je i znakovit, manje što se tiče Trnskoga, a više vezano uz Gaja i općenite okolnosti toga vremena, Tomićev izvještaj o tom događaju: „(...) vrati se (Trnski, op. G.K) mjeseca rujna g. 1841. u Zagreb, gdje ga sleti Gaj, ne bi li se okanio službovanja u krajini i ostao u Zagrebu za urednika 'Danice'. (...) Rakovac i Babukić opomenuše ga, neka se bez ugovora ne laća uredništva. Kad uze zahtievati, da se utanači ugovor, namrgodi se i, reći bi, ohladnje Gaj; i o tom se razbi njihov posao...” (Tomić 1887: 297)

5 v. Barac 1960: 190. Kao književnik se uglavnom bolje znao prilagoditi, naći pravu mjeru i izraz za svoje ideje, i čak i u teškim vremenima izbjeći neugodnosti zbog svoga stvaranja, dijelom i zbog velikog ugleda u kasnijoj fazi života, ili zbog zaštitnika, poput bana Jelačića ranije.

6 U njegovu čast Trnski je napisao pjesmu *Ljubimo te naša diko!*, a Tomić komentira: „Tu mu (Jelačiću, op. G.K.) je pjesma po svojoj banovini i po svojoj ostaloj krajini prodičila ime, te se može reći, da su ga Trnski i Marić premamili u narodno kolo i da su mu utrljali put do banske stolice.” (Tomić 1887: 298)

funkcije kako bi za sebe stekao osjetno bolji položaj. Nakon 1872. godine seli u Zagreb, gdje, obavljajući do umirovljenja 1886. godine razne visoke upravne poslove, kao posljednji živući ilirac, boravi do smrti 30. lipnja 1910. Pokopan je u ilirskoj arkadi na zagrebačkom Mirogoju.

Sudionik je književnoga života tijekom dugih 75 godina, počevši od 1835., kada objavljuje prve pjesme i prijevode u *Danici*. Književni mu je opus pozamašan, a djela je, osim u samostalnim izdanjima, objavljivao u raznim časopisima, u rasponu od *Danice* (1835.) do *Savremenika* (1910.), a ponajviše u *Vienču*, čiji je bio jedan od pokretača i najmarljivijih suradnika, o čemu će još biti riječi. Objavljivao je ljubavnu i domoljubnu poeziju (*Pjesme* (1842.), *Kriesnice I-II* (1863.-65.), *Popievke i milosnice mlađanke* (1881.), *Jezerkinje* (1896.), *Slava Krapine* (1905.), socijalnu satiru (*Zvekan opet na svijetu*, 1844.), povijesne spjevove (*Sveta priča o solunskoj braći, slovjenkim apostolima, sv. Ćirililu i Metodu* 1863.), *Nikola Zrinski ili sigetsko junakovanje* (1866.), *Ana Lovičeva* (1890.), *Ban Berislavić* (1896.), pripovijesti (*Učitelj Dobrašin* (1871.), *Pripovijesti* (1910.) i druge, putopise (*Dopis domorodnoga putnika iz Dalmacije* (1839.), *Plitvička jezera* (1893.), *Putne uspomene* (1898.)), kao i čitav niz drugih djela (*Hrvatskom narodu u slavu otvorenja Sveučilišta*, 1874.), *Božićna slava i mirbožanje* (glumačka slika⁷, 1897.), *Proslav slavi 400-god. hrvatske umjetnje književnosti* (1901.), *Iz slavenske rodbine* (prijevodi pjesama, 1904.), *Rodu o jeziku* (1909.) i brojna druga. Osim toga, po časopisima i raznim drugim izdanjima raspršen je niz prigodnica, žalosnica, književnih i jezičnih bilješki, prikaza, jezičnih rasprava, političkih članaka, tekstova za školske čitanke, dakle, opus kakvom je u devetnaestom stoljeću, barem što se raznolikosti i brojnosti radova, teško naći premca⁸. Obljubljenost i slava za života nije se nastavila i kod povjesničara i kritičara dvadesetoga stoljeća. „U hrvatskomu narodnom preporodu i sve do smrti (...) slavljene kao nacionalni pjesnik (...) ostavio je slojevitiji i raznovrsniji opus u pripovijestima, putopisima, igrokazima, teorijskim i stručnim člancima, za koje književna povijest nije pokazivala posebno zanimanje. Potonuvši nakon smrti skoro posve u zaborav, preživio je isključivo kao pjesnik uglazbljenih pjesama i prigodnica, te ga novija književna povijest u pravilu spominje tek kao vrlo popularnog pjesnika ilirskog i postilirskog vremena. Time se može objasniti što mladi Šenoa piše da mu ‘u hrvatskoj lirici para ne ima’, a Slavko Ježić da ga mlađi naraštaji smatraju ‘običnim stihotvorcem i prigodničarom’” (Čorkalo 2002: 152).

7 Trnski je aktivno pokušavao doprinijeti i živosti hrvatske kazališne scene, pa je osim pisanja izvornih komada i prevodio, a bio je i član Odbora za hrvatsko kazalište

8 Teškoj preglednosti opusa pridonosi i činjenica da je Trnski, osim pod raznim, jezičnim promjenama uvjetovanim varijantama svoga imena (Trnski, Ternski, Tárnski), objavljivao i pod pseudonimima (Skrivnatin i Skrevnatin, dakle, anagrami od Ivan T(e)rnski), a dio radova je, naročito za apsolutizma, objavio i anonimno, zbog straha od policijskih represalija, kao što su to činili i drugi pisci. Anonimno su, primjerice, objavljene i njegove popularne *Kriesnice*, u karlovačkom *Glasonoši*.

Poetički do kraja života ostaje na liniji hrvatskoga romantizma, sadržajno na preporodnim idejama. Kod suvremenika je bio cijenjen i omiljen pjesnik, učitelj i autoritet, slavljen kao najveći ilirski poet, iako se i tada povremeno javlja svijest o upitnoj estetskoj vrijednosti njegovih uradaka, pa tako čak i u njemu posvećenom broju *Vienca* nalazimo Šrepelovu rečenicu: „Pukao sud o estetičkoj cijeni njegovih pjesama ma kako, svaki će mu pravednik rado priznati, da je radio nesebično i uztrajno, kao malo tko u nas” (Šrepel 1887: 284). Slično će, samo još jasnije Šrepel ponoviti na istom mjestu i dvanaest godina kasnije (Šrepel 1899:287), a u nekrologu Trnskome u *Savremeniku* Josip Milaković piše: „Nije nam ostavio djela umjetnički velikih i neumrlih kao Mažuranić i Vraz, ali nam dade toliko milih i dragih radova, toliko raznolikih plodova svoje dobre i plemenite duše, da će mu se i pored tih velikana zadugo ime spominjati sa doličnim pijetetom. (...) Dok je ovoj dvojici velikana bila više na umu umjetnička vrijednost, dotle je on kao javni zvaničnik, koji imadjaše svaki dan posla s narodom i koji poznavашe čega ovome najviše treba, udešavao sve svoje radove jedino spram životnih potreba, te se tako više približio širim slojevima naroda, koji ga razumješe, koristeći se tako plodovima njegova pera.” (Milaković 1910: 38)

Trnski je u utilitarnom shvaćanju književnosti tipičan predstavnik svoga vremena. Književna djela nisu sama sebi svrha, niti je umjetnička težnja estetici njihova osnova. Ona služi prosvjećivanju naroda, širenju, obogaćivanju i osnaživanju jezika i kulture. Moglo bi se reći da Trnski i njemu slični autori, svjesno ili podsvjesno i ne žele biti veliki umjetnici, već žele pripremiti teren i omogućiti autorima dolazećih naraštaja da to postanu, stvorivši im jezik, metar, institucije i publiku. Tako gledano, on je u svojoj zadaći u potpunosti uspio. Lirika mu se uglavnom bavi romantičarski isprepletenim motivima ljubavi prema domovini, epika mahom obrađuje historijske motive, dok su pripovijetke tematski ponajviše vezane za suvremeni život i svakodnevicu hrvatskih krajeva, pokušavajući širiti napredne ideje. Djela su mu jezično vrlo dotjerana (Barac 1960: 194), ali u želji da mu pjesme budu prikladne za pjevanje, u krutoj primjeni vlastitih metričkih načela i težnji da umjetničkim djelom prenese što više preporodnih i prosvjetiteljskih ideja, izgubila se umjetnička uvjerljivost i estetska životnost. Sve to mu je donijelo negativnu ocjenu kasnije kritike, koja ga uglavnom smatra malo važnim piscem, proglašavajući njegovu prozu trivijalnom, poeziju zastarjelom, putopise nevažnima. Barac piše: „Iako je bio marljiv i plodan pisac, Trnski ni u jednom svom djelu nije bio umjetnik. Na pisanje ga nije gonila potreba stvaraoca, već dužnost rodoljuba.” (Barac, 1960: 194).

Ipak, sve su češći glasovi koji, ne bez razloga, pozivaju na revalorizaciju toga opusa, ili barem njegovih dijelova. Tako, primjerice, Dean Duda (Duda 1998.) i Katica Čorkalo (Čorkalo 2002.) afirmativno predstavljaju njegove putopise,

govoreći o njima kao o nečemu što „zavrjeđuje pozornost znatizeljnog istraživača” (Čorkalo 2002: 152), te proglašavajući prvi od njih (*Dopis domorodnoga putnika...*), koji mu je priskrbio slavu „najmlađeg apostola ilirizma”, „prvim devetnaestoljetnim hrvatskim žanrovskim ostvarenjem” (Duda 1998: 103). Putopisi Trnskoga su „napisani čistom, od germanizama očišćenom književnom štokavštinom (...) pružajući panoramski uvid u kulturološke, povijesne i umjetničke sadržaje, prožete jasnim autorovim gledištima i prosudbama o mnogim pitanjima ondašnjega života” (Čorkalo 2002: 153).

Kako nas u ovom radu više od analize i (re)valorizacije književnoga opusa Ivana Trnskog zanima njegov cjelokupni angažman na kulturnoj sceni, mogli bismo poglavlje o književnom radu rezimirati riječima Antuna Barca, koji se, iako žestok kritičar literarne vrijednosti uradaka Ivana Trnskog, nije libio odati mu jasno priznanje za sve što je učinio za hrvatsku književnost: „Značenje Trnskoga u hrvatskoj književnosti nije ipak samo u tome, što je za nekoliko ljudskih i književnih pokoljenja uporno štampao slabe stihove ili što je određenije postavio pitanje o značenju hrvatskoga ritma. Živeći dugo, on je znao osjetiti, što je u kojem književnom razdoblju najvažnije, te je uvijek s uvjerenjem, borbenošću i svježinom mlada čovjeka nastojao udovoljiti potrebama svoga vremena. U doba ilirizma bio je poglavito lirik, kao i mnogi drugi Ilirci – ali s boljim poznavanjem jezika. Pod apsolutizmom bio je jedan od najizrazitijih boraca protiv političkog nasilja i čuvar hrvatskih narodnih i književnih vrijednosti. Neposredno iza pada apsolutizma ustajao je protiv tuđinstva u hrvatskom građanskom društvu. Kad je pak, u prvim godištimu ‘Vijenca’, trebalo stvarati osnove za modernu hrvatsku književnost i ujedno hrvatsku građansku publiku prikladnom lektinom predobivati za hrvatstvo i hrvatsku knjigu, postao je jednim od najplodnijih pripovjedača novog časopisa. I do kraja je života, uglavnom prevodilačkim i organizacijskim radom, nastojao vršiti korisnu funkciju u hrvatskoj književnosti.” (Barac 1960: 195-196).

Već su u ovom pasusu naznačena i druga područja na kojima je Ivan Trnski bio aktivan, radeći, naravno, uvijek s istim ciljem jačanja, širenja i obogaćivanja hrvatskoga jezika i književnosti. Intenzivno pišući, a naročito prevodeći, neizbježno je na svojoj koži osjećao nedostatke hrvatskoga književnog jezika, koji se tada još uvijek nalazi u formativnoj fazi standardizacije. Trudio ih se nadomjestiti, ponajviše vrijedno bilježeći primjere narodnoga govora, ali i sam kreirajući riječi: (riječ *planinar* jedna je od njegovih uspješnih novotvorenica (Milaković 1907: 29). Materijale koje je tako prikupio slao je Bogoslavu Šuleku, sudjelujući na taj način u stvaranju njegova njemačko-hrvatskoga rječnika, kojega je u rukopisu također čitao i korigirao. Svoju ljubav i rad na jeziku pokazuje i kreirajući zagonetke, anagrame, akrostihe i slične forme, koje objavljuje u raznim časopisima, ostavivši tako traga i u povijesti hrvatske enigmatike.

Već je spomenut nezanemarivi prevoditeljski rad Ivana Trnskoga. Od brojnih, uglavnom kvalitetnih prijevoda književnih djela, ali znanstvenih i drugih tekstova, najviše s njemačkog i ruskog jezika, posebno se ističe prijevod Puškinova *Evgenija Onjegina*, kao i prijevodi Mickiewicza, Schillera i Ljermontova. Osim njih, prevodio je i Goethea, Tennysona, Byrona, Shakespearea, Turgenjeva i brojne druge autore, uključivši, kao mali kuriozitet, i jedno stručno djelo o pošumljavanju krasa (Barac 1960: 192).

Trnski je radio i na uređivanju hrvatske metrike i versifikacije, i te mu zasluge uglavnom nisu osporavane: „Dugotrajna pjesnička i prevoditeljska praksa pribavljala mu je status učitelja i autoriteta što je, pod njegovim neposrednim utjecajem, dovelo do prihvaćanja akcenta kao temeljnog načela u gradnji stihovnog ritma, pa je proglašen ‘ocem hrvatske metrike’” (Fališevac – Nemeč – Novaković 2000: 735). U tom je smislu ključan rad *O našem stihotvorstvu*, objavljen u *Viencu* 1874. godine.

Iako bi i već do sada nabrojane i opisane aktivnosti Ivana Trnskog bile dovoljne, njegov se društveni, kulturni i prosvjetiteljski rad time nipošto ne iscrpljuje. Naprotiv, njegova važnost za hrvatsku književnost i kulturu uopće možda je najočitija u području izgradnje književnoga polja, odnosno, rada na institucionaliziranju kulture. I opet, zbog ograničenosti prostora, zadovoljit ćemo se trima paradigmatiskim slučajevima, kako bismo ilustrirali njegov motivatorsko-prosvjetiteljski i organizacijsko-institucijski rad u kulturi i književnosti.

Prvi primjer, koji je u međuvremenu postao prva asocijacija na spomen imena Ivana viteza Trnskog, „slučaj” je karlovačke pjesnikinje Dragojle Jarnević⁹. Ona je Trnskoga igrom slučaja upoznala 1839. godine u Grazu, za vrijeme njegovoga studija. On ju upoznaje s preporodnom književnošću i drugim ilircima, te motivira za pisanje na hrvatskom jeziku, umjesto na njemačkom, na kojemu je do tada stvarala. Potom ona u *Danici* iste godine objavljuje svoju prvu pjesmu na hrvatskom jeziku, *Želja za domovinom*, uz prateće pismo Trnskoga, u kojemu hvali autoricu i „Ilirstvo”, te potiče i druge „domorotkinje” na književno stvaralaštvo (Ravlić 1965: 14). Upravo motiviranje žena u književnom stvaranju, kulturnom djelovanju i borbi za narodna prava jedna je od tema kojima se Trnski često vraća. Tako su i *Kriesnice*, njegova za života najpopularnija knjiga poezije, posvećene upravo tome. „‘Kriesnice’ su u šezdesetim godinama ono što je god 1838. bila Draškovićeve knjižica ‘Ein Wort

---

9 Prva asocijacija do te mjere da je čak i u omalenom poglavlju o Trnskom u drugom „preporodnom” svesku iz edicije *Pet stoljeća hrvatske književnosti* treća rečenica njegovog životopisa posvećena susretu s karlovačkom pjesnikinjom (Ravlić 1965: 287). Razlog toj „popularnosti” valja tražiti u rastućem interesu za hrvatsko „žensko” pismo u povijesti književnosti, kao i za novu afirmaciju koju zadnjih godina doživljava „lik i djelo” Dragojle Jarnević.

an Illyriens hochherzige Töchter': upozorenje hrvatskim ženama, neka budu dobre Hrvatice i Slavenke, jer do njih stoji, kakvim će duhom odisati hrvatski domovi i kakav će biti hrvatski podmladak." (Barac 1960: 69).

Kronološki drugi, ali vjerojatno najsjajitiji primjer važnosti organizacijskog djelovanja Ivana Trnskog za hrvatsku književnost i kulturu tiče se časopisa *Vienac*. Trnski, „s grupom mladih književnika Đurom Deželićem, Ivanom Dežmanom, Vatroslavom Jagićem i Ivanom Perkovcem smatra nasušnom potrebom hrvatske književnosti, da se pokrene nov književni časopis. G. 1869. izlazi 'Vijenac' kojemu Trnski daje i ime." (Barac 1960: 189). Prvih godina Trnski je i najmarljiviji suradnik novog časopisa, te objavljuje gotovo u svakom broju¹⁰. Osim toga, i na brojne se druge načine angažirao na održavanju *Vienca*, sudjelujući i u uređivanju i obavljajući jezičnu korekturu tekstova. Mogli bismo reći da je odigrao ne samo jednu od važnih uloga u pokretanju časopisa, nego i da je njegov doprinos tome da *Vienac* ne doživi sudbinu brojnih drugih, brzo ugaslih književnih listova bio ključan. O značenju, pak, i važnosti *Vi(j)enca* za hrvatsku književnost i kulturu u raznim njenim etapama teško da treba trošiti riječi.

Pred kraj pak svojega životnoga puta Trnski doživljava svojevrsnu krunu svojega književnoga i kulturnoga rada. O njegovom ugledu i važnosti među suvremenicima rečeno je već mnogo toga, a o tome govore i počasno članstvo u Akademiji, preko titule počasnoga građanina Zagreba, Bjelovara i današnjega Slavinskoga Broda, pa sve do posebnih izdanja i prigodnih tekstova o njegovim obljetnicama¹¹. Ipak, važna uloga pri osnivanju Društva hrvatskih književnika i čast njegova prvog predsjednika, kao i predsjedanje Maticom hrvatskom godinu kasnije, nedvojbeno predstavljaju vrhunac. Niz je razloga zbog kojih je razumljiv izbor Trnskoga za prvoga predsjednika Društva, od aktivnog sudjelovanja u pripremnim pokretačkim radovima, preko svojevrsne političke podobnosti, karizme, ugleda, autoriteta i godina, pa do uloge koju je imao u jednoj od najslavnijih hrvatskih književnih polemika, ne samo kraja 19. stoljeća., onoj između „starih” i „mladih”. Trnski je pripadao skupini autora koji su se nalazili između tih dviju opcija i pokušavali ih spojiti i približiti,

10 Samo u periodu od 1869. do 1874. godine riječ je o gotovo stotinu izvornih i preko pedeset prijevodnih pjesama, dvadesetak pripovijesti i nizu drugih tekstova, članaka, prijevoda, bilješki... (prema popisu u: Šrepel 1887: 285-287)

11 Osim navedenoga, Trnski je bio član, počasni ili „pravi”, brojnih drugih društava i institucija (uz spomenu Akademiju, Maticu, Društvo književnika, tu su i Društvo Ćirila i Metoda, Društvo svetog Jeronima, Braća hrvatskog zmaja i niz drugih). Odlikovan je nizom ordena (od Odlikovanja Franje Josipa I., preko papinih, pa sve do egzotičnih švedskih i turskih odlikovanja), a među brojnim pohvalnicama i posebnim izdanjima ističe se već spomenuti *Vienac* od 1. svibnja 1887., čitav posvećen njemu, u kojem se uz već citirane Tomićev i Šrepelov tekst, nalazi i jedna Harambašićeva prigodnica, kao i pismo pohvale i zahvale od „Hrvatice, Srpkinja, Slovenka”. Slično je i s *Viencom* (6.V.1899., godište 31, br. 18) o njegovu osamdesetom rođendanu, s tekstovima M. Nikolića, B. Budisavljevića, Đalskoga, V. Novaka, M. Šrepela i čitavim nizom čestitki i brzojava, kao i s prigodnim izdanjem JAZU o devedesetom rođendanu našeg junaka (*Proslava devedesetogodišnjice počasnoga člana Ivana viteza Trnskog...*, Zagreb, 1909.)

odigravši ipak, zajedno s Đalskim važnu rolu na strani „mladih”. Naime, generacijski najstariji, Trnski se idejama u toj polemici priklonio „mladima”, pa je na taj način, kao pripadnik obiju struja (pri čemu ideju ipak treba pretpostaviti biologiji, odnosno, svjesno svrstavanje uz „mlade” generacijskom pripadanju „starima”) bio idealna osoba za čast predsjednika tek osnovanog društva. Njegov je izbor, ujedno, usprkos blagoj prevlasti „mladih”, označio simboličko pomirenje dvaju književnih naraštaja u Društvu književnika. Da svoj položaj nije shvatio samo kao čast, nego i kao dužnost i obvezu, pokazuje njegov veliki angažman u godinama koje su slijedile.

Na kraju ovoga kratkoga i letimičnog pregleda bogatoga kulturnoga rada Ivana viteza Trnskoga, u kojem nije bilo mogućnosti da se obradi još podosta važnih tema, valja još jednom ponoviti da je svakako riječ o osobi čije djelovanje ne zaslužuje zaborav kakvom je mahom izloženo. Pogotovo u današnjoj književnoj i kulturnoj znanosti, gdje su vrlo aktualne i interesantne teme organizacije i strukturiranja kulturnoga života i, rečeno riječima Pierrea Bourdieua, književnoga polja, otvara se mjesto za popunjavanje praznina i ispravljanje nepravdi, čak i bez obzira na ishod revalorizacije književnoga opusa Ivana Trnskoga, koji je također zaslužio da ga se ne promatra generalizirano, te da ga se i u procjeni vrijednosti smjesti u vrijeme u kojemu je nastalo. Ali, dakle, neovisno o tome, doprinos Ivana viteza Trnskoga kao pokretača i organizatora, hrvatskoj književnosti i kulturi devetnaestoga stoljeća toliko je velik, da je, usuđujemo se reći, malo onih koji mu mogu stajati uz bok. Vrlo je vjerojatno da bi mu današnji status u povijesti književnosti bio osjetno povoljniji da nije pri tome bio i pisac. Ali, tada to ne bi bio Ivan Trnski, isti onaj koji je pokrenuo i dao ime *Vijencu*, suosnovao i bio prvim predsjednikom Društva hrvatskih književnika, bio jedan od revitalizatora i predsjednik Matice hrvatske, pokrenuo na pisanje i kulturno djelovanje niz mladih autora na čelu s Dragojlom Jarnević, postavio temelje hrvatske metrike i bio sudionik gotovo svih važnijih događanja vezanih uz hrvatski jezik, književnost i kulturu u dugog drugog polovici 19. stoljeća.

Umjesto završnoga slova, za ilustraciju stava koji su suvremenici imali o njemu, citirajmo riječi Božidara pl. Kukuljevića s osnivačke sjednice Društva hrvatskih književnika:

„Gospodo! Od slavnoga kola bezsmrtnih naših preporoditelja, živi još i častno književnikuje u Zagrebu dični starina pjesnik, presvijetli gospodin Ivan vitez Trnski. Mislim da bi bilo dostojno i harno, da mi presvijetloga gospodina Trnskoga u znak zahvalnosti čitavoga hrvatskog naroda za velezaslužni njegov i dugotrajni rad na polju hrvatske knjige, kojoj je uz kolievku stajao, koju je brižno dizao, njegovao i širio, te bujnom njenom današnjem procvatu uvelike pomogao, izaberemo u današnjoj prvoj glavnoj skupštini društva hrvatskih književnika per acclamationem prvim društvenim predsjednikom. Kliknimo stoga, gospodo, svi jednodušno: Živio naš predsjednik Ivan vitez Trnski!”

LITERATURA

- BARAC, Antun, 1960, *Hrvatska književnost od Preporoda do stvaranja Jugoslavije, Knjiga II. Književnost pedesetih i šezdesetih godina*, JAZU, Zagreb, 1960.
- ČORKALO, Katica, 2002, *Nepriznati hrvatski putopisci Trnski i Kršnjavi, Riječ*, god. 8, sv. 1, Rijeka, 2002, str. 152-163
- DUDA, Dean, 1998, *Priča i putovanje: hrvatski romantičarski putopis kao pripovjedni žanr*, Matica hrvatska, Zagreb, 1998.
- FALIŠEVAC, D. – NEMEC, K. – NOVAKOVIĆ, D. (ur.) 2000., *Leksikon hrvatskih pisaca*, Školska knjiga, Zagreb, 2000.
- JELČIĆ, Dubravko, 1980., *Početak ljetopisa društva hrvatskih književnika (danas: Društva književnika Hrvatske)(1900-1919.)*, Poseban otisak iz Kronike Zavoda za književnost i teatrologiju JAZU, broj 17, Zagreb 1980.
- MEDAR, Mladen 1990., *Životopis književnika Ivana Trnskog, prvog župana Bjelovarske župe, Bjelovarski zbornik 1990*, Gradski muzej Bjelovara, 1990, str. 175-182.
- MILAKOVIĆ, Josip, 1907., *Trnski. Spomen na književnu 70-godišnjicu (1837. – 1907.)*, Naklada A. Kajona, Sarajevo, 1907.
- MILAKOVIĆ, Josip, 1910., *Slava I. Trnskomu, Savremenik*, 8/1910., str. 37-41, Zagreb, 1910.
- RAVLIĆ, Jakša (ur.) 1965., *Hrvatski preporod II – Ilirska knjiga*, PSHK, Matica hrvatska, Zagreb, 1965.
- ŠREPEL, Milivoj 1887., *Rad Ivana Trnskog u „Vienacu”*, *Vienac* XIX, br 18., str. 284-287, Zagreb, 1887
- ŠREPEL, Milivoj 1899., *O književnom radu I. Trnskoga*, *Vienac* XXXI, br 18., str. 286-290, Zagreb, 1887.
- TOMIĆ, Josip Eugen, 1887., *Ivan vitez Trnski*, *Vienac*, XIX., br. 18-22.,24,26, str. 280-284, 296-299, 314-318, 332-335, 344-347, 379-383, 409-411, Zagreb, 1887.

Katica Čorkalo

Pripovjedač Trnski

Književna se povijest nije podrobnije bavila pripovijestima Ivana Trnskoga, koji još od preporodnih vremena u svijesti obrazovana Hrvata živi kao pjesnik, premda mu je pjesnička zvijezda izgubila sjaj od vremena kad ga je Šenoa stavljao uz bok Mažuraniću i Preradoviću,¹ pa pjesničku slavu zaslužuje danas zahvaljujući uglavnom uglazbljenim pjesmama.² Upućeni će biografiji dopisati i čast prvoga predsjednika Društva hrvatskih književnika, nakon što se ono 1900. izdvojilo iz Društva hrvatskih umjetnika, no ostaje činjenica da je slavljani pjesnik *Krijesnica* potisnuo pripovjedača, putopisca, autora scenskih djela i stručnih članaka. Dapače, gdjekad je i sâm pripovijesti potpisivao aluzijom na svoju slavnu zbirku (npr. *Izvorna pripoviedčica od spjevaoca Kriesnicah* ili pak *Izvornica od pjevaoca Kriesnicah*).

Pripoviješću se javlja šezdesetih godina 19. st., u vrijeme kad ona osvaja prostor rezerviran dotad pretežno za poeziju, a objavljuje u *Glasonoši*, *Danici koledaru*, *Smilju*, *Prosvjeti* i najviše u *Vijencu* (25 naslova),³ gdje je sve do Še-

---

1 August Šenoa, *Naša književnost*, u: Hrvatska književna kritika, I, Priredio Antun Barac, Matica hrvatska, Zagreb, 1960., str. 161.

2 Najpoznatije su među njima domoljubne: *Ljubimo te, naša diko!*, spjevana u čast Trnskovu pukovniku u Glini, poslije hrvatskome banu Josipu Jelačiću, koju je uglazbio kompozitor hrvatske himne, graničarski pukovnik Josip Runjanin; *Lička*, poznatija po prvomu stihu *Kano mi gora, kano Velebit*, ili pak prema refrenu *Junak sam iz Like ja; Brodarska*, odnosno *Oj talasi mili ajte*, koju je uglazbio Vatroslav Lisinski, te ljubavna popijevka *Čekajuća draga*, odnosno *Oj jesenske duge noći*, a njegov je i prijevod s latinskoga poznate korizmene pjesme *Stabat mater / Stala majka pod raspelom*, zastupljene u mnogim hrvatskim molitvenicima.

3 Milivoj Šrepel, *Rad Ivana Trnskoga u „Viencu“*, Vijenac, 19(1887), br. 18, str. 284-287. Šrepelovu pedantnom popisu pripovijedaka po godinama izlaženja dodajemo „povjestnu crticu” o borbi s Turcima u 17. stoljeću *Mile Matanić* (1870.), koja mu je promakla, a svakako treba dopisati pripovijesti izašle nakon njegova članka, tj. *Seljačko materino zlato* (1900.) i *Majkići* (1900.). Ukupice dakle: 22 pripovijesti sa Šrepelova popisa i 3 navedene čini lijepi broj od 25 u *Vijencu* objavljenih izvornih pripovijedaka. Pridodamo li tomu broju one objavljene u drugim časopisima, konkretno u *Glasonoši*: *Serežanin* (1863.), *U dobri čas* (1863.), *Sierak na jugu* (1864.); *Danici koledaru*: *Knez i bilježnik* (1872.), *Diobenici* (1873), *Bolje je umjeti, nego li imati* (1875.), *Iz Nove Vesi* (1878); *Smilju*: *Jarac* (1874.), *Božićnica* (1876.), *Bog pomaže težaku, a ne ležaku* (1876.); *Obzoru*: *Sreća u čudnoj neprilici* (1900.) i *Prosvjeti*: *Kako su nekad naši krajišnici ginuli na strašnu mjestu* (1901.), te samostalno objavljenu prozu *Učitelj Dobrašin* (1871.), dolazimo do 38 Trnskovih izvornih, što pripovijesti što crtica.

noina uredništva (1874.–1981.) bio najzastupljeniji pripovjedač, štoviše, uz Perkovca je, Jagića, Pacela i Dežmana, pokrenuo taj beletristički časopis i nadjenao mu ime, a prva godišta punio pjesmama, pripovijestima i prijevodima u tolikoj mjeri, da ga pobratim i kum Preradović upozorava na prekomjerno korištenje časopisna prostora: „Savjetujem ti nemoj odveć svoga rada u ‘Vienac’ metati, jerbo izgleda da list monopoliziraš.”⁴ No, čini se da u *Vijencu* nisu mislili kao Preradović, te su Trnskove jubileje redovito obilježavali slavljeničkim prilozima.

Barac je ispravno uočio kako se Trnski umio prilagoditi svakom stvaralačkom razdoblju i uhvatiti korak s temeljnim zahtjevima vremena, pa kad je „trebalo stvarati osnove za modernu hrvatsku književnost i ujedno hrvatsku građansku publiku prikladnom lektinom pridobivati za hrvatstvo i hrvatsku knjigu, postao je jednim od najplodnijih pripovjedača”.⁵

Prvu pripovijest⁶ *Serežanin* objavio je u Glasonoši (1863.), iz istih onih pobuda o kojima će samo dvije godine kasnije progovoriti Šenoa u prekretničkom polemičko-teorijskome članku *Naša književnost* (tiskanom također u Glasonoši, 1865.), gdje se obračunao s hajdučko-turskom novelom što je upravo preplavila našu publicistiku. Ustvrdivši da književnost u nas mora biti poučna i tendenciozna, jer je njezina temeljna dužnost „osnažiti i utvrditi narodni život”,⁷ upozorio je na goruća pitanja naše povijesti i zbilje kao nezabilazne pripovjedne teme, i tako zacrtao smjer razvoja hrvatske proze za nekoliko desetljeća unaprijed. Svoja će, u osnovi realistička gledišta, formulirati i u *Književnim pismima*, gdje kaže da „Svaki čovjek na ulici nosi u sebi manju ili veću pripovijetku”, a piscu koji to ne vidi preporuča „neka ne piše ..., neka se okani novele”.⁸

Prema tomu, Trnskov je pripovjedački rad oblikovan u ozračju Šenoinih teorijskih rasprava i njegova djela, pa iako nije bio umjetnički kapacitet dorastao kreatoru književnoga razdoblja, njegove je nacionalne i prosvjetne poruke posve sigurno razumio i slijedio. Duboko svjestan nezamjenljiva učinka literature na narodnom jeziku, i prije Šenoae je nastojao privući čitatelje hrvatskoj knjizi i buditi nacionalnu svijest domaćih ljudi, poglavito kćeri, „milih čitalica” i „posestrima”, koje u duhu vremena apostrofirao i upućuje što im je činiti da bi odgovorile uzvišenoj zadaći odgojiteljica budućih naraštaja. Zapravo, u nacionalnoj je misiji odgovornu zadaću namijenio upravo njima, tražeći „da budu bolje Hrvatice”.⁹

4 Preradovićevo pismo Trnskomu iz Beča, 13. veljače 1869. *Preradovićeve pisma*, Priopćio Milivoj Šrepel, Grada za povijest književnosti hrvatske JAZU, knj. 1, Zagreb, 1897., str. 224.

5 Antun Barac, *Hrvatska novela do Šenoine smrti*, Rad JAZU, knj. 290, Zagreb, 1952., str. 36.

6 Za razliku od Šenoina termina *novela*, Trnski je vjeran terminu *pripovijest* ili *pripovijetka*.

7 August Šenoa, *Naša književnost*, n. dj., str. 157.

8 Navedeno prema: *Djela Augusta Šenoae, Članci, kritike, govori, zapisi, pisma*, priredili Dubravko Jelčić i Krsto Špoljar, Globus, Zagreb, 1983., str. 148.

9 Ivan Trnski, *Gospodska kći*, Vienac, 4(1872), br. 25, str. 390.

Svoje nacionalne ideje baštinió je iz preporodnog doba, kad je u Gajevoj Danici kao šesnaestogodišnjak (1835.) stupio na književnu scenu, no on će ih trajno pronositi kroz čitav svoj književni i ljudski vijek; u opasno vrijeme Bachova apsolutizma i nagodbeno razdoblje, ali i u vrijeme kad se književnost u razdoblju realizma i moderne europeizira i osamostaljuje, bježeći iz okrilja politike i dominirajuće nacionalne retorike. Trnski je i tada ostao vjeran ilirskim tradicijama, pa su preporodne ideje funkcionirale u njegovu pripovjednom opusu s istim ciljem kao i u dva desetljeća starijem pjesništvu, samo što su obučene u pripovjedno ruho neposrednije komunicirale s čitateljem. Moralnom je obvezom držao zastupati i promicati hrvatstvo, „na složni rad poticati, a svijetu pokazati, tko smo i što smo”.¹⁰

Građu za pripovijesti crpio je iz više izvora, iz građanskog i vojnokrajiskoga života te povijesti, događaju se u Zagrebu (*Iz Nove Vesi, Slika Zagreba, Naša Linda, Gospodska kći, Čuvida na glasu*), Dubrovniku (*Sierak na jugu*) i Herceg Novom (*Sielo*), a najviše ih poseže u život graničarskih sela i gradova Banovine i Korduna.

Iako je središnji motiv pripovijesti ljubav na prvi pogled, Trnskovi su protagonisti stvarnije osobe, a fabula jednostavnija od ishitreno zamršenih zapleta hajdučko-turske novele. Omiljeni su junaci mladić i djevojka, čestite osobe posvećene učenju i korisnom radu, a zaplet se zasniva na tome da jedno od njih (obično junakinja) nije upućeno u tajne okolnosti koje uvjetuju njihovu budućnost. Trnski dosljedno zagovara prevlast dobra nad zlim, pa se na strani dobra uvijek nađu moćni zaštitnici koji skrbe da mladi dođu do svoje sreće. Pritom se mimo njihova znanja pokreću i razrješuju stvari koje će im ići na ruku, okončati rasplet i uputiti ih u bračnu i obiteljsku luku, promicanu kao temelj zdrave društvene i narodne zajednice, kako misli i mladi Šenoa u želji da se duh narodni ukorijeni „u svakom gradu, u svakom uredu i u svakoj školi ..., u obitelji, koja je pravi temelj i narodnoga i državnoga života”.¹¹

Shodno autorovu svjetonazoru, i likovi su svrstani u dobre ili loše, s tim što je djelovanje dobrih produktivnije i rađa raspletom u korist dobra i pravde, pa se i fabula usmjerava prema tako projektiranu rješenju. Naravno da su neslojeviti zapleti i raspleti djelovali kao konstrukcije, pogotovo zato što su ostvareni naracijom umjesto izravnim sučeljavanjem i preobrazbom likova, a zbog izostanka uvjerljive motivacije u razvoju fabule i postupcima likova, pripovijest se doimala naivnom i umjetnom tvorbom s jednim temeljnim ciljem – uvjeriti čitatelja u poruku.

Upravo je zato Trnskov odnos s čitateljem tako živ i neposredan; obraća mu se izravno i poziva na pomno praćenje radnje, informira o fabularnim skretanjima, sažimanju i izostavljanju epizoda. Svjestan slabosti svoje tipizirane pripovjedne metode, a u strahu da će biti nezanimljiv, povremeno zaustavi

10 Isto, br. 26, str. 405.

11 August Šenoa: *Naša književnost*, n. dj., str. 157.

fabulu zbog kakva upozorenja ili objašnjenja, ispričava se što ne može događaje u tančine prikazati, ili ih pak ostavlja djelovati u tobožnjoj svojoj odsutnosti, tj. izvan narativna sklopa. U svakom slučaju, njegov je dodir s čitateljem namjerno prislan, on ga vodi na mjesta na koja i sâm stiže i u događaje kojima se bavi, razgovara s njim otkrivajući mu svoje narativne postupke, te se čini da se bez njega priča i ne bi mogla odvijati, jer je autor ne bi imao komu ispri-povjediti. Naravno, pravadna je to situacija još iz vremena kad se pripovijesti nisu pisale već kazivale.

Nedvojbeno je Trnski zaslužan za stvaranje hrvatske čitalačke publike, čime nas je Šenoa zadužio u najvećoj mjeri. I on koristi poznatu uvodnu situaciju iz Šenoina *Prijana Lovre*, gdje se pripovjedač i slušateljica susreću u prednarrativnim okolnostima, samo što je Šenoin uvod življi i dinamičniji, dijaloški potkrijepljen osviještenim teorijskim diskursom i problematiziranjem teme, a u Trnskoga je jednostavniji; on je u ulozi najavljičava priče, a slušatelji su pasivna, uglavnom dekorativna postava, iako ni taj fiktivni suodnos nije bez šarma: „Pomislite si, mile moje posestrime, da je ljuta zima: snieg zagruvao do koljena, po drvlju se pohvatalo inje, a hladni sjever okrenuo zviždukati oko prozorah... A vas se nekoliko ljepotica našlo s nepoznaniem pjesnikom na večernjem sielu ... , pak me zaokupiste, da vam što god na milom majčinu jeziku pripoviedam.”¹² Istina, nema tu Šeniona polemičnog dijaloga, ali je živ tobožnji dijalog sa slušateljicama, pripovjedna je situacija slična, ni domoljubna nit nije izostala, a ugođajna je idila baš kao stvorena za najavu priče.

Trnskovi naslovi najavljuju sadržaj pripovijetke (*Diobenici*, *Serežanin*, *Tri sata kod profuza*), gdjekad su izričaji i poslovice (*U dobri čas*, *Bolje je umjeti negoli imati*, *Bog pomaže težaku, a ne ležaku*), a gdjekad kontrasti, simboli, metafore (*Mali sudac veliki grješnik*, *Sierak na jugu*, *Prieki liek*, *Seljačko materino zlato*). Podnaslovi također imaju svoju zadaću; kazuju je li pripovijest izvorna (*izvornica!*), a njezin sadržaj iz zbilje ili povijesti, je li šaljiva, kome je namijenjena i sl., pa bi i to spadalo u izvjesnu autorsku brigu o čitatelju kojeg informira i priprema za pripovijest.

Premda građu oblikuje prema shemi zakašnjela romantizma retuširano, Trnskova se težnja za prikazivanjem stvarnosti očituje u suočavanju sa socijalnim i nacionalnim pitanjem, uvođenju stvarnih ljudi i događaja, realnog vremena i mjesta radnje, korištenju autentičnih povijesnih činjenica i podataka o književnom i kulturnom trenutku nacije, što nam svjedoči da ga je sve to istinski zaokupljalo. U prozi *Sierak na jugu* njegov junak putuje u Dubrovnik, Boku i Herceg Novi, dok autor podsjeća na našu povijest i ljepote hrvatskih krajolika, mašta o sjedinjenju Dalmacije s maticom Hrvatskom i Slavonijom, veliča baštinu Dubrovčana i preporoditelja. Stvarne se osobe pojavljuju i drugdje kad Trnski misli da svojim idejama i djelom dotiču njegove sadržaje: aktualne potrebe naroda, nužnost prosvjećivanja i uljudbe, opći napredak i razvoj

12 Ivan Trnski, *Sierak na jugu*, Glasonoša, 4(1864), br. 1-4, Karlovac – Beč.

hrvatske knjige. Tanušna, naslovom tek naznačena simbolika cvijetka *sierak*, završnom rečenicom uokviruje pripovijest u znaku preporodnog svanuća, i dok drugdje još vlada općinjenost tuđim, *na jugu* i dubrovačka gospoda govore hrvatskim jezikom, a čini to i ženski svijet u pripovijesti *Sielo*.

Retorika je to preporodna, kako i priliči prozi koja se zbiva u doba Jelačićeva uspona, kad se hrvatska riječ suprotstavljala tuđinskoj, a domoljublje iskazivalo odjećom, govorom, pjesmom. U pripovijesti *Naša Linda* deputacije seljaka stižu 1848. na Markov trg pokloniti se Jelačić-banu, ulicama se razliježu poklici i davorije, odjekuju Preradovićeve budnice, a otuđena se Hrvatica preobražava u domoljupku kao u Šenoinu *Prijanu Lovri*. Pronicljivi Trnski precizno uočava pojave i svjedoči o njima: „Čudan je to udes naroda hrvatskoga. Ima rođenih sinova... , najveći narod ponosio bi se njihovim ugledom, njihovom slavom; ali im nije biti u domovini. Ima učenjaka na glasu, članovi su naše akademije, treba nam ih doma kao korice krušca, al je udes udesio, te oni eno tja u Odesi svietle svojim učenjaštvom. Ima tri, četiri rođene kćeri, glasovite pjevačice, svaki bi se narod dičio, da su to njegove kćeri, ali ti slavulji Hrvatom ne pjevaju, Hrvatom neke kukavice kukaju.”¹³

U Trnskoga su pripovjedne okolnosti, vrijeme i sredina, a često i likovi zbiljski, izmišljena je samo ljubavna priča. Od te sheme on rijetko odstupa uvjeren da će se u poznatim povijesnim i društvenim okolnostima čitatelj prepoznati, subjektivizirati poruku i primijeniti je u vlastitu životu. Istomu služi i njegova nazočnost u pripovijestima, ne samo prisnost s čitateljem i identificiranje s događajima i likovima, nego i neskrivena autobiografičnost: „Gjuro bijaše hrvatski pisac, veliki prijatelj čistoći našega jezika i stoga vrlo sviestan ponašilac tuđih besieda pa dakako marljiv sabirač čistoga bisera miloglasne i bujne hrvaštine. Takovih nas onda, kad je Gjuro mladovao, bilo i više, vrieme nas rodilo i tislulo svakoga svojim nogostupom.”¹⁴

Prepoznajemo, dakako, Trnskoga, zagovornika jezične čistoće i pravilnosti koji pohrvaćuje tuđice, a u nastavku pripovijesti pratimo znano nam njegovo druženje s Dragojлом Jarnević. U cijeloj pak pripovijesti (*Prieki liek*) nalazimo duhovita pripovjedača s darom za komiku situacije i vedru šalu, kojima je prožeto narativno tkivo i uspješno portretirani likovi.

Većina je Trnskovih pripovijesti pisana u prvom licu, gdje je on u najmanju ruku svjedok događaja, a nerijetko i sudionik u njima. „Istinska mi sbilja donosi na ruke svaki dan drugi roman”,¹⁵ kaže otkrivajući podrijetlo pripovjedne građe koju oblikuje. Sve je u vlasti sveznajućeg autora i stvar je njegove odluke što će i kako učiniti (npr.: „Ja ću plemića zvati Milanom, a slugu mu Božom”,¹⁶ iako se oni u zbilji drukčije zovu). Naravno da to isto čine i drugi pisci, no

13 Ivan Trnski: *Naša Linda*, Vienac, 5(1873), br. 23, str. 356.

14 Ivan Trnski, *Prieki liek*, Vienac, 6(1874), br. 22, str. 338.

15 Ivan Trnski, *Tri sata kod profuza*, Vienac, 16(1884), br. 20, str. 312.

16 Ivan Trnski, *Sierak na jugu*, Glasonoša, 4(1864), br. 1-4, Karlovac – Beč.

Trnski to ne skriva, dapače, govori o tomu nastojeći da i mi to osvijestimo, jer „pjesniku je sve prosto i unapried oprošteno”.¹⁷

Slikajući starinski Zagreb i njegov gospodarski trgovačko-obrtnički razvoj, fabulu pripovijesti *Iz Nove Vesi* prožima feljtonističkim zapisima o povijesnim događajima i imenima, gdje se posebice uvodni opis javlja kao autentična slika novoveškog ambijenta. Ispisujući svoju omiljenu temu o obitelji i roditeljstvu, zaokupljen je posrnućem majke koja zapušta i zlostavlja djecu, a usto teče ljubavna priča prožeta žarkim rodoljubljem kao najvećom vrijednošću i vrlinom. Na dojmljiv je način oslikan nastajući svijet građana i malograđana s njihovim sitnim zavistima i svađama, zabavama i brigama, žilav mentalitet naših ljudi u borbi za život. Slične se pojave i odnosi prikazuju i u pripovijesti *Mali sudac veliki grješnik*.

Zagreb je i drugdje poprište tema iz građanskog života. Uz već spomenute, posebno mjesto ima *Slika Zagreba*, komponirana od osam sinovih pisama ocu. I tu smo na stvarnome tlu povijesnoga grada, u Ilici, na Zrinjercu, Jelačićevu trgu, u Jurjevskoj – u „uzavrelom mravinjaku” svih staleža, otkuda glavni junak ushićen piše: „Eto me dakle u milom Zagrebu, gdje hrvatski zrak udišem, gdje opet hrvatski mislim i sborim, gdje mi se mili živjeti i raditi.”¹⁸

Kako u pismima uglavnom jest, i ovdje se piše iz potrebe da se iskažu vlastita gledišta i misli, pri čemu se unutrašnji život pismopisca očituje u ne-skrivenoj borbi s emocijama, u prožimanju ispovijesti i solilokvija. Slika grada uvjerljiva je i stvarna, odiše nehinjenom neposrednošću i jedrinom, opisi su dinamični i slikoviti, a dijalozi vješto interpolirani u pisma. Čini se kao da smo zašli u Šenoine zagrebačke teme i njegov građanski svijet. Govoreći o zagrebocentričnosti Trnskoga, Frangeš je uočio da on „neposrednije od Šenoë (upravo po svojoj rječitoj naivnosti)” oživljava „metropolu tek preporođenog naroda”.¹⁹ Stoga nije slučajno što se njegova pripovijest pojavila iste godine kad i Šenoino *Zlatarovo zlato* (1871.). Bili su to jasni signali da je hrvatska književnost sazrela za realizam, koji će u velikome zamahu iznjedrili netom iškolovani predstavnici hrvatskoga građanstva.

Iz zagrebačkoga su života i pripovijesti složenije strukture, *Gospodska kći*, koja u osam poglavlja prikazuje krizu građanskoga braka uzrokovanu porokom i besposličijem, i *Čuvida na glasu* – slika činovnika i skorojevića, političkih sukoba i društvenih predrasuda. Bračna i obiteljska sreća tema je i dopadljive *Kitice smilja*, gdje naslovni motiv od uvoda do raspleta uokviruje ljubavnu ispovijest i obiteljsku idilu autorova prijatelja pripovjedača – čestita i plemenita inteligenta staroga kova, koji svoj svjetonazor – ljubav prema istini, slobodi i domovini – iskazuje na svakom koraku. Trnski je rado u literarno ruho zao-dijevao zgrade iz vlastita života i života svojih poznanika, pa otuda naglašena

17 Ivan Trnski, *Gospodska kći*, Vienac, 4(1872), br. 25, str. 386.

18 Ivan Trnski, *Slika Zagreba*, Vienac, 3(1871), br. 13, str. 194.

19 Ivo Frangeš, *Povijest hrvatske književnosti*, knj. 4, Zagreb, 1975., str. 224 i 226.

anegdotalnost njegovih pripovijesti, a nazočnost se njegova ne očituje samo sudioništvom i svjedočenjem u tkivu pripovijesti, nego i autobiografskim pristupom (*Tri sata kod profuza, Krupna šala, Smiešan drug ili povodnik prvoj mi ljubovnoj pjesmi, Sreća u čudnoj neprilici*). Poput Josipa Kozarca i on je svoje pripovijesti vidio i doživio, no dok je ovaj duboko svjestan značenja izmišljena *lijepa* kojim građu iz života slaže i zaodijeva u umjetninu, u našega pisca toga *lijepa* i nema previše.

Među bitnim obilježjima Trnskove proze ističemo njezinu namijenjenost puku, što se očituje u ukupnosti sadržajnih i izražajnih svojstava i poruka, a katkad je izravno naznačeno u podnaslovnoj ili kojoj usputnoj natuknici. U najvećoj mjeri vrijedi to za graničarske motive, koji su u cjelini seoski, pučki, autoru bliski kao i zagrebački, jer je dobar dio života proveo kao graničarski časnik u vojnim postajama Banovine i Korduna, gdje se njegove pripovijesti odvijaju u selima oko Karlovca, Slunja, Ogulina i Gline. Kompleks graničarskih motiva to je važniji zbog upravo aktualnog procesa ukidanja Vojne krajine, 150-godišnjega martirija naših graničara. Od prve crtice *Serežanin* (1863.), sve do posljednje *Kako su nekad naši krajišnici ginuli na strašnu mjestu* (1901.), Trnski sagledava stradanja i žrtve hrvatskih graničara, koji su ratovali na skoro svim europskim, pa čak i ruskim bojištima, otkud su se vraćali „kljasti i bogaljasti”, ili se nisu vratili. Skoro četiri desetljeća inspirirao ga je težak život naših ljudi na turskoj granici: „Sad ajde u potjeru za kradenim blagom, sad na skeli ukroti biesna Turčina, sad sa čardaka brani se od ljuta osvetnika, sad sukobi se u kakvu tjesnacu s hajdučkom četom. Nije bilo tuj samo puškaranja, već... pokolja i krvi a i dosta pustieh kapah.”²⁰

Opisivao je „kako se u krajini životari i gospodski živi, kako se ondje zapovieda i sluša, kuka i pjeva, ljubi i mrzi”.²¹ Graničari su bili njegova čeljad. Upoznao ih je pri junačkom činu, gledao kako stradaju i umiru, kako ih kinji nepravda i siromaštvo, kako su roblje carske vojske i radnici na zemlji, opisivao je kako umiru u tuđim ratovima na tuđoj zemlji. I sâm je bio ovisan o vojnoj hijerarhiji, pa dakle ograničen i sputan u kritici, a ipak je progovorio o najbolnijim pitanjima, vidjevši krivce u pokvarenim, tiraniji i korupciji sklonim časnicima tuđincima, koji su se iskaljivali na graničarima (*Majkići*). Učinio je da se ne zaboravi njihovo dokazano junaštvo i neumoljivo tegoban život (*Kako su nekad naši krajišnici ginuli na strašnu mjestu, Hrvatski sokolovi u Istri, Mile Matanić*).

U petnaestak pripovijedaka iz graničarskoga života najviše ih je zauzeto aktualnom diobom patrijarhalnih seljačkih zadruga, koju je zakon počeo dopuštati, što je prodrimalo same temelje društvenoga i obiteljskoga život i bitno odredilo život pojedinca koji se sada mogao samostalnije afirmirati. Gospodarski razvoj, trgovina i novčarstvo učinili su zadružni život suvišnim, pa se

20 Ivan Trnski, *Serežanin*, Glasonoša, 3(1863), br. 7, Karlovac.

21 Ivan Trnski, *Krajiški Horacijevac*, Vienac, 5(1873), br. 3, str. 34.

graničari masovno izdjeljuju iz zadruga pod geslom u tren oka skovanih poslovice: *Bolje se iz daljega ljubiti, nego se iz bliza mrziti; Moj stan, ja ban; Moje proso, ja goso*. Kao časnik odgovoran za zakon i njegovu provedbu, Trnski nije mogao biti protiv zadružnih dioba. Duboko svjestan korjenitih promjena u društvu, opisuje kako su utjecale na graničare tražeći od njih da budu educirani gospodari, a od žena da su uzorne domaćice (*Diobenici, Bolje je umjeti negoli imati*). Zagovarajući obiteljski, a ne samački života, promovirao je ulogu žene u društvu, obitelji i domu, gdje ju nitko ne može nadomjestiti, pa i naslovi sugeriraju da je u središtu pozornosti (*Posestrima Poljakinja, Krasna žena, Nadporučnikova kći, Naša Linda*, itd.). I tu dominiraju motivi ljubavi, a kad ona ne završi sretnim ishodom, protagonist se okreće radu i žrtvovanju za dobrobit naroda (*Majkići, Nadporučnikova kći*), jer autorov svjetonazor ne dopušta prepustiti ljude destrukciji i beznađu.

Graničarski život, kakav nam slika, prepun je odricanja, strogih pravila i krute discipline. Časnici moraju tražiti odobrenje za ženidbu te imati tzv. polog ili jamčevinu, osiguran prihod za pristojan građanski život u skladu s časničkim statusom. Trnski je to i sâm iskusio, pa ogorčen piše Dragojli Jarnević: „Po tretji put uzkratiše mi dopuštenje, da se ženim. Imam u Beču cernih nepriateljah, pak se ne mogu nikakve sreće dostati.”²² A on ipak nije bio niži časnik, ni puka sirotinja. Gledao je kako hrvatske ljude ograničavaju u napredovanju i kako se do visokih časničkih položaja ne mogu dovinuti, kako su izloženi šikaniranju viših časnika, otezanju presuda i nepravičnosti vojnih sudova, no zabilježio je i nerijetke primjere kako su zbog časti i načela žrtvovali vojničku karijeru. Njegovi hrvatski časnici govore strane jezike i čitaju knjige, učeniji vladaju latinskim jezikom, poznaju filozofiju i klasike, a najbolji među njima brinu o dobru graničara; to su *krajiški horacijevci* vođeni načelom da je dično za domovinu umrijeti, ali i raditi za nju. Tako Blagojević na prvom obilasku svoje pukovnije govori s općinarima „o nuždi ravnih i zidanih cesta, o naprednijem težanju zemlje, boljem timarenju stoke, o priekoju nuždi velike štednje, o zatoru krađe i drugih opačina”.²³ Opisivao je i druge slojeve, činovnike, učitelje, šumare, zadružne starješine i seoske čudake (*Učitelj Dobrašin, Diobenici, Vračarica, Slutilac* i dr.), a nad svima se njima nadvila i dominirala graničarska stvarnost.

Trnski promiče ćudoređe i vrlinu, pri čemu su hrvatstvo, dobrota i poštenje, koristan rad u narodu i marljivost na velikoj cijeni („marljiv poput pčelice, poštena hrvatska duša”,²⁴ kaže za takvoga). Na udaru su njegove kritike lakomnost, nerad i rasipnost, ženska gizda i prenemaganje, lijenost, poroci pića i karte, bračna posrnuća i nevjere. Njegov autorski stav o korisnosti čestita života proizlazi iz kršćanskog svjetonazora, a u raspletu se priče potkrjepljuje

22 *Listovi iz ostavine Dragojle Jarnevićeve*, Priopćio Milivoj Šrepel, Građa za povijest književnosti hrvatske JAZU, knj. 3, Zagreb, 1901, str. 212.

23 Ivan Trnski, *Krajiški Horacijevac*, Vienac, 5(1873), br. 1, str. 5.

24 Ivan Trnski, *Mali sudac veliki grješnik*, Vienac, 1(1869), br. 45, str. 777.

nagradom ili kaznom. U mnogomu je poput Relkovića, samo što je ovaj u kritici graničara oštrij i radikalniji.

Bitno je istaknuti da ga nije zanimala egzotika Vojne krajine, hajdučija, otmice žena, dvoboji, upravo ono na čemu je počivala hajdučko-turska novela, a zaokuplja ga stvarni život, socijalni i vjerski: konflikti na granici, vojni bjegunci, krijumčarenje, sukobi i mržnja između tuđinaca i graničara, zapreke u napredovanju domaćih sinova i zasnivanju obiteljskoga života, ograničena sloboda pojedinca i ugrožavanje temeljnih ljudskih prava strogim presudama. Ipak se goli, surovi život na Granici živio unatoč djelovanju plemenitih časnika poštenjačina, koji ispravljaju krivde i nepravde, čine dobro i brinu o puku, i usprkos notornoj istini da je Vojna granica svojim uredbama unaprjeđivala poljodjelstvo, voćarstvo i vinogradarstvo, osnivala škole (Križevačka ratarnica), gradila ceste i mostove, jednom riječju, prosvjećivala graničare (*Učitelj Dobrašin, Seljačko materino zlato, Krajiški Horacijevac, Kumovi, Vračarica*). Cinik bi rekao da je sve to trebalo Carevini i njezinoj vojsci. I jest, ali je dobro došlo i puku, djelujući na zdravstvene i higijenske uvjete života, izobrazbu i uljudbu.

Osim dužih, pisao je Trnski kraće šaljive pripovijesti – humoreske. Zasnovane na duhovitim zgodama iz vojničkoga (*Krupna šala, Šaljivac Roko*) i građanskog života (*Dobrosrećni klobuk, Prepokraćena spavaća haljina*) potvrda su pripovjedačkoga umijeća i smisla za izvornu šalu kojoj je sam pisac svjedočio ili je čuo od drugih, a napisao je i nekoliko crtica (*Smiešan drug ili povodnik prvaj mi ljubovnoj pjesmi, Sielo, Jarac, Sreća u čudnoj neprilici* i dr.), te je i u tim dvjema vrstama zanimljiv prozaik. Poput Šenoe i Tomića, pisao je duge pripovijesti, ali i crticu poput Frana Mažuranića, koji će njezin kanonizirani oblik predati naraštajima hrvatske moderne. Čini se da je Trnski i tu odigrao ulogu prijenosnika, povezujući i životom i djelom preporodno doba s hrvatskom modernom. Stoga se slažemo sa Slamniškom kad u razgovoru za Vijenac kaže: „Svijetu literature Hrvati su dali crticu.”²⁵ Ako on crticu drži hrvatskom proznom vrstom, a drži, onda suvremena kratka priča nije u nas uvezena roba (*short story*), nego književna baština izvornog crtičarstva, od „lišća” preko Trnskove „pripoviedčice” do „iverja” pa dalje, sve do danas.

Trnski živi sa svojim likovima, sudjeluje u važnijim epizodama njihova života, kum je na svadbama, što umije i duhovito poentirati. Imena osoba u njega su često tumači njihovih naravi i zanimanja. U pripovijesti *Mali sudac veliki grješnik* imamo kovačicu Vignjevičku (viganj!) i švelju Švelićku, potom suca Nemarskoga za kojega „ni živa duša ne mari”, te Mirića s kćeri Mirkom, u *Kitici smilja* Istinkovića, a skriveni identitet nose Bezimenka i Neznanovička. Znao se doslovce poigravati imenima i nazivljem. U pripovijesti *Prepokraćena spavaća haljina* imamo Netkovića, što je bolje „nego da se zove Nitković”, u *Učitelju Dobrašinu* selo Divljakovac suprotstavlja selu Pitomo, Divljakovčanima Pitomljane, učitelj se zove Dobrašin, župnik Dobrila, a Jelica udajom

---

25 Ivan Slamniš, *klasič u životnom metežu* (Razgovor), Vijenac, 7(8. travnja 1999), br. 133, str. 11.

postaje Dobrašinovica. Sve je to u funkciji bliskosti s čitateljem i didaktičnosti priče, čemu pridonosi i učestala uporaba poslovičnoga govora, kao i efektno bajkovito pripovijedanje („...duljili se dugi dani i duljile se duge noći i mjeseci i duge godine, a još s dragim ne bijaše progovorila.”²⁶)

Mišljenje o rodoljubu i prosvjetitelju Trnskom u više je navrata potvrđeno. Mira Gavrin piše da je bio „sav ispunjen željom da pouči i kulturno podigne svoj narod..., da se hrvatsko građanstvo, odgojeno u sferi njemačke i talijanske kulture, što prije privede jeziku njegova naroda”.²⁷ U opsežnoj pripovijesti *Učitelj Dobrašin* najdalje je otišao u razvijanju ideje o korisnosti djelovanja u puku, upravo u duhu nastojanja tada osnovanog Svetojeronimskoga društva koje knjigom promiče kršćanske vrline, a likom idealna učitelja prethodio je Šenoi i Kumičiću (*Branka, Đurđica Agićeva*), pa Milaković primjećuje da je takvu ljubav prema učiteljskome staležu mogao izraziti samo onaj „koji je i sam nikao pod školničkim krovom... i koji je dobro znao sa kakvim se neprilikama i spletkama imaju vani da bore ti vazda zapostavljeni i sumnjičeni lučonoše i revni narodni poslenici”.²⁸

Svjestan potrebe da pripovijest učini zanimljivom, ruga se zamršenu zapletu i neobičnim fabulativnim obratima kao sredstvima pripovjedne zanimljivosti, ogrativši se unaprijed od optužbe da previše podučava, jer tobože ne zna svoje „pripoviedčice drugojačije začiniti, ni zapriekah nagomilati ni u zadnju ruku čitaoca neslućenim riešenjem obeznaditi.”²⁹ Odlučivši se ne robovati duhu vremena i zahtjevima za složenim zapletom s brojnim preprekama, iznenadnim obratima i neobičnim rješenjima, svjestan je svojih pripovjedačkih ograničenja, i zapravo je osviješteni pripovjedač koji poznaje svojedobne pripovjedne predloške, slijedi ih ili otklanja prema vlastitu nahodaenju, a zna se i našaliti, dapače narugati na svoj račun i zaobići narativne zamke. S omiljenom će se ljubavnom tematikom vladajućega pripovjednoga predloška, pa i svojega, poigrati npr. ovako: „... mojoj pripoviesti eto... manjka ona zamrsica, koja u nas pobuđuje znalčnost, hoće li se dvoje dragih uzeti ili će se premučiv teške muke razminuti... Pa ipak idem pripoviest duljiti i vjeru vam zadajem, da će mnogo razgovora biti o srcu i njegovih mušicah i da pošto je svećenik dvoje dragih već blagoslovio, mnogo kojekakvih zakačaka nastati može, koje su pravo sreći na putu.”³⁰ Dakako, i tu je izravan i jasan: „Meni se ni malo ne mile pripoviedke, kojim je baš ondje završetak, gdje istom pravi život počimlje.”³¹ Sve je to u znaku već utvrđenih činjenica da ga je više zanimao obiteljski i bračni život od samačke egzistencije. Njegovi su junaci duševno i tjelesno zdravi,

26 Ivan Trnski, *Čuvida na glasu*, Vienac, 7(1875), br. 1, str. 4.

27 Mira Gavrin, *Pjesništvo narodnog preporoda u odnosu na njemačko i austrijsko pjesništvo*, u: Hrvatska književnost prema evropskim književnostima, Liber, Zagreb, 1970., str. 62-63.

28 Josip Milaković, *Slava Ivanu Trnskomu!*, Savremenik, 5(1910), br. 8, str. 550.

29 Ivan Trnski, *U dobri čas*, Glasonoša, 3(1863), br. 46-49, Karlovac.

30 Ivan Trnski, *Gospodska kći*, Vienac, 4(1872), br. 25, str. 386.

31 Ivan Trnski, *Krasna žena*, Vienac, 1(1869), br. 3, str. 53.

neupitne su moralnosti i rodoljublja, a kad i nisu takvi, autor će sve učiniti da do preobrazbe u tom smjeru tijekom fabule dođe, inzistirajući na etičkoj motivaciji preobrazbe. S obzirom na takvu koncepciju likova razumijemo što u Trnskoga nema plačljivosti i pretjerana sentimenta.

Oblik pisma kao pripovjedna tehnika nije u njega rijedak, i svrstava ga u pripovjedača romantičarske orijentacije. U pripovijesti *Iz Nove Vesi* cijelo je II. poglavlje umetnuto pismo; opisuje položaj i izgled Züricha, kamo je izmjestio svojeg junaka, dnevni život i karnevalske običaje, kulturne udruge i sveučilišne prilike, s obveznim domoljubnim asocijacijama na stanje u nas. Gdjekad će pismo poslužiti u raspletu fabule (*Posestrima Poljakinja*), katkad će nas samo izvijestiti o njemu, a inventivno je korišteno u pripovijesti *Slika Zagreba* i *Sielo*, gdje junakinje poput učenih žena iz osamnaestoga stoljeća raspravljaju o mjestu i ulozi žene u obitelji i društvu. Trnski se znao dosjetiti kako razbiti i pripovjedački osvježiti uobičajenu narativnu monotoniju.

Krajolika ima, ali ne u izobilju. Poneki lik povjerava ljepotama prirode svoje osjećaje u navadi romantičnih sanjara, no to je rijetko, jer su rijetki i takvi likovi. Skroman je udio krajolika razmjeran slaboj zastupljenosti opisa uopće, jer dominira naracija. Oduži su npr. i detaljni opisi interijera spavaće sobe u *Gospodskoj kćeri*, no najčešći su ipak opisi stvarnih toposa, Zagreba, Topuskog, Slunja, graničarskih sela i zaselaka te piscu iznimno dragih Plitvica.

Usprkos slabostima, Trnski je vješt i zanimljiv pripovjedač, što su njegovi suvremenici prepoznali i cijenili, među prvima J. E. Tomić, koji hvali pripovijest iz graničarskoga života *Slutilac* i šaljive pripovijesti „nadahnute zdravim humorom i podsnovane zgodnim komičnim situacijama”.³² Nije tu riječ samo o ljepoti, čistoći i bogatstvu jezika, što su Trnskome svi priznavali, nego je riječ o istinskom pripovjedaču koji zna započeti pripovijest, stvoriti intrigantan ugođaj i zanimljivu situaciju sažetim, najčešće narativnim uvodom, pa pripovijest započinje *in medias res*, a odvija se s osjećajem za mjeru, izbjegavajući opširnost i brinući o čitatelju, dok pripovjedač skraćuje ili izostavlja epizode i premošćuje prekinute narativne sklopove sebi svojstvenim duhovitim komentarima. Doduše, takva je pripovjedna metoda postigla više kvantitativno nego kvalitativno oblikovanje građe, a ipak je proizvela nedvojben efekt brige za formalna obilježja. Isto to vrijedi i za druge korištene tehnike i sredstva, interpolacije pisama i dijaloga, recitacije i pjevanju namijenjene stihove.

U vrijeme kad se „Bogović novelistici iznevjerio”,³³ a većina preporodnih pisaca nestala s književnog poprišta ili prestala pisati, Trnski je u predšenoinsko doba, pa sve do Šenoina preuzimanja *Vijenca*, zacijelo najplodnije, pa i najvrsnije pripovjedno pero. Njegovo je djelo u dubokom suglasju s preporodnim nacionalnim snovima, što mu služi na čast, pa nema razloga da mu zasluge za to ne priznamo i danas. Po njima je ne samo baštinik preporoda, nego i preteča

32 Josip Eugen Tomić, *Ivan vitez Trnski*, Vienac, 19(1887), br. 24, str. 382.

33 August Šenoa, *Naša književnost*, n. dj., str. 159.

književnih nasljednika – Harambašića i Kumičića, a njegova će prosvjetiteljska komponenta također imati svoje pregoce i nastavljače, ponajviše zbog naravi hrvatskog čitateljstva i neispunjenih političkih obećanja iz ranijih razdoblja. Šenoin prethodnik i suputnik u pripovijetkama domoljubne i etičke motivacije, Trnski nije imao njegovu snagu i nadarenost, a ipak je na književnu tlu bez osobite prozne tradicije stvorio svoj predrealistički pripovjedni model, i doista nije pao s neba na našu književnu njivu; preko sedam desetljeća ulagao je svoj život i rad u njezinu plodnost. Upravo zato njegove pripovijesti zaslužuju prikladno mjesto u raznolikoj baštini hrvatske književne povijesti.

Živko Prodanović

Pet pjesama

LEŽI SLUČAJNI PROLAZNIK

smiren i konačan
leži slučajni prolaznik
nikome poznat u starom kvartu
začudno je blijed

jedna teorija ruši drugu
netko šuti netko govori
netko sluša netko ima tumor
gorljivo braneći svoju tezu
beznačajni nitko
penje se na drvo na krov na zvonik

smiren i konačan
leži
slučajni prolaznik
i to mu ulica ne prašta
tu smirenost u konačnosti
koja je samo njegova

PROLAZI ŽALOBNA POVORKA

iza smrskanog mercedesa
polako se kreću ljudi
složeni od kamena i ilovače
i živinih para

prozirne sjene
nepravilno raspoređene
s obje strane ulice
odlaze u drugom pravcu
i bez riječi beru
mahovinu

prolazi žalobna povorka
iza smrskanog mercedesa
suze od šljunka

PLAVETNI NOSOROG

plavetni nosorog
leprša nad gradom
dok se na križanjima
sudaraju neoprezni ljudi
plavetni nosorog
vrlo je žalostan
on tuguje zbog stradalih
na križanjima
njihove boli i smrti
stiskaju mu srce
ali plavetni nosorog
ne može pobjeći iz grada
došao je iz niotkuda
i više ne zna
kako bi se tamo vratio
šizofrenični neboderi

šizofrenični neboderi
često se međusobno prepiru

umno bolesni od gigantizma
uronjeni u maniju veličine
šizofrenični neboderi
vrište na avione
i ostale zrakoplove
njihovo nebesko postojanje
zaista može nebodere razljutiti

šizofrenični neboderi
i onda kada utihnu u mraku
vrlo prijeteći reže
na skitnice i pijance
i na sve one koje noć razapinje
na križ pustih ulica

šizofrenični neboderi
s vremena na vrijeme
bacaju ljude kroz prozor
ili s terase
i tada se zadovoljno njišu
na hladnim vjetrovima

to rade šizofrenični neboderi
i nitko im ništa ne može
a oni drugi neboderi
oni su ljudi potpuno drukčije

ULICOM LAĐA PLOVI

velika bijela lađa
glavnom ulicom plovi
možda će se usidriti
ispred bučnog kafića
to audi razgovara s beemveom
a opel se jada mercedesu
velika bijela lađa
prolazi neprimijećena
zdvojno tražeći sidrište
uz obale glavne ulice

cerekajući ostaci neuništivog
natežu se na rezalištu metala
oni koji pamte neuništivo
sada tvrde kako su znali sve
o njegovoj propasti
i mirno se časte pićem

velika bijela lađa
glavnom ulicom plovi
i uzalud traži mornare
koji će je posvojiti

Kristijan Vujičić

Ponavljanje života

Možda je nepomičnost stvari oko nas njima samo nametnuta našom sigurnošću da su to doista one, a ne neke druge, možda je ona plod nepomičnosti naše predodžbe o njima. Tako je i s mjestima, ona nisu vezana uz svoje postojanje kroz našu spoznaju da doista postoje, njihova bit ne ovisi o prostranosti naše želje da ih obujmimo i predstavimo ih samima sebi kao nepobitnu činjenicu. Mjesta se ne kreću, ona postoje pokraj nas i ne traže opravdanje za svoje postojanje. Mjesta mogu biti izmještena, samo fizički, dakako. U našem duhu ona znaju izgraditi nevjerojatne fluidne, nematerijalne vrhunce. To sam uočio već sljedećega jutra. Koračao sam prema vrhu nekad prije slijepe ulice, u kojoj je bilo idealno igrati se krajem sedamdesetih godina i provoditi vrijeme (iako sam i tada znao biti tužan). Ali istodobno sam doživljavao neku vrstu podvojenosti: svaki moj korak i moja stopa kao da su ulazili u već naznačene oblutke malih stopala koja su nekada davno, također jednog jutra, 1974. godine, prvi put koračala istom ulicom. Prisjećam se sebe, četiri godine starog, kako nesigurno razgledam prostor koji će mi jedno vrijeme biti dom. Tada je padala kiša, tiha i nježna (ili je samo moja duša bila takva, a možda je kiša bila jaka i glasna), pokušavam zamisliti toga malenog Dječaka, i u trenutku, on mi se pojavljuje pred očima kako sramežljivo osvaja metar po metar razgledajući okolne kuće – ali nikako da bi razotkrio intimu ljudi u njima – nego da vidi, čuje ili nasluti kakav dječji glas, glas koji bi mogao značiti prijateljicu ili prijatelja. Dječak je sramežljiv i bojažljiv, ali ispunjen željom da upozna ljude, da ide kroz svijet (tada još ne razmišlja o ponavljanju), da otkriva život, ljubav, prijateljstva, ideje, dobrotu, svitanja, zalaske sunca i sve ostalo što se može

naći na putu. On tada to i ne naziva tim velikim riječima, on još ne imenuje stvari, u njegovu srcu sve to jest jedno, želi se samo igrati. Ja sam se zaboravio igrati, ostavio sam igru, vjerojatno svoje najplemenitije ostvarenje, daleko iza sebe i zamijenio je odgovornošću, dužnošću i obvezom. To malo biće što preda mnom tapka nogicama po kišnim lokvama možda tek naslućuje samoću koja stoji iza njega, ali Dječak me srećom ne može vidjeti, on tada, trideset šest godina prije ovoga trenutka, ne zamara svoj um mojom nedostatnošću, nego predivnom zaigranošću. Gledam smeđi kaputić kako pokriva Dječakovo tijelo i želim dodirnuti njegovu dugu crnu kosu, ali postajem svjestan da nemam pravo uznemiravati njegov/svoj otkriveni/izgubljeni prostor... Puštam ga ispred sebe, neka me vodi i neka mi pokazuje put, jer on ga bira srcem, i nastanjuje ga cijelim svojim bićem. Mene tek moj razum vodi i na putu, na cesti se nalazi samo moje tijelo. Dječak skakuće i veseli se kiši, dok ja šepam iza njega, on pjevuši, a ostarjeli Ferdinand tek teško diše.

Promatram ga, zapravo, promatram sebe i pomalo se smješim u sebi jer znam da će u sljedeću lokvu uskočiti objema nogama i veselim se tome. Upravo to i čini, mokre su mu hlače, ali ta vlažna činjenica ne uznemiruje ovo mlado biće, ono ide dalje i staje pokraj sljedeće lokvice. Okrenut mi je leđima, nešto sa zanimanjem promatra, istražuje. Prilazim polagano da ne bih pokvario tu ponovljenu scenu – kada je već nisam odavno pamtio – i imam što vidjeti: moje mlade, radosne oči promatraju vrapčića kako skakuće u vodi, pjevušeći i kupajući se... igrajući se.

Zastanem na trenutak.

Zar sam sve to zaboravio?

Ostavio iza sebe?

Zar sam presvukao istraživačku narav ozbiljnošću? Instinkt odmjerenosti. Sramežljivost strahom. Ljubav rutinom...

Dječak drži ruke na koljenima dok sagnut nad pticom vrškom cipele približava grančicu tik do njezina kljuna. Ptičica zamahne krilcima i uzima grančicu u kljun, pokušavajući poletjeti. Gledajući taj prizor u mojoj glavi vrte se taktovi Beethovenove *Devete simfonije*, jer moj poviješću zasićen um ne može na drukčiji način dočarati jednostavnost i neponovljivost toga trenutka – zato ga valjda i želim ponoviti – i shvaćajući kako mi ponovno izmiče ostavljam iza sebe naučeno, izgovoreno, citirano, u knjigama zapisano... i predajem se... samome sebi.

Zato ponovno doživljavam taj trenutak:

Gledam ga kako drži ruke na koljenima dok sagnut nad pticom vrškom cipele približava grančicu tik do njezina kljuna. Ptičica zamahne krilcima i uzima grančicu u kljun, pokušavajući poletjeti. Dječak je ushićen, zaplješće rukama vičući:

– Poleti, poleti vrapčiću. Poleti...

Vrabac poleti, dječak se okrene gledajući u mojem smjeru ponavljajući:

– Lijepo je letjeti... – Gledao je kako vrabac odlazi prema obližnjem drvetu, a ja sam pomislio kako govori meni... odmaknem se u stranu dok me je sve boljelo iznutra jer sam i sam osjećao kako je lijepo raširiti krila i prolaziti kroz život bez straha, umora i kočnica.

Tada me ponovno iz dubina davnoga svijeta prene glas gospođe iz susjednog dvorišta:

– Petra, pusti gospodina na miru. Smeta li vam?

Tek sam tada primijetio kako bočno od mene iza ograde stoji Petra, smirena lica, kose zamotane u pletenice – gotovo na jednak način kao i kada je bila mala – i šuteći me gleda. Na sebi je imala pelerinu, a u čvrstom zagrljaju držala je bilježnicu ili dnevnik. U pozadini je stajala njezina majka.

– Ne, ne! Nimalo ne smeta – rekao sam izmamivši osmijeh na Petrinu licu.

– Vi ste novi susjed, zar ne? Rekao nam je gospon Viktor za vas... Ja sam gospođa Bajsić. A ovo je moja kćerka Petra.

Petra pruži ruku preko ograde. Rukovali smo se.

– Znam – kažem nevješto i uočim čuđenje na gospođinu licu. Odmah dodam. – Čuo sam kako je zovete. Moje ime je Marko.

– Ah, da. Da. Petra vam, znate, ne priča previše, odnosno priča vrlo rijetko – govorila je majka dok se Petrino lice snuždilo.

– To nije nikakav problem – prekinuo sam gospođu Bajsić. – Nije važno uvijek govoriti, nekada treba znati i lijepo šutjeti.

Ova rečenica razveseli Petru i vrati joj rumenilo u lice.

– Dođite popiti limunadu u naš vrt, upravo sam je napravila. Naravno, ako nemate ništa protiv.

Stao sam na trenutak, osvrnuo se, a onda vidjevši da je Dječak otišao dalje niz ulicu, otpustio sve svoje strahove i zakoračio u svijet izmaglice i sjećanja, isprepleten stvarnošću i sadašnjicom, hodajući polagano s dragom Petrom, koja nije spuštala pogled s mene, rame uz rame.

Bilo je divno proljetno jutro: pjevale su ptičice, uživali smo u limunadi Petra i ja, ona šuteći, ja govoreći, zatim oboje šuteći... ponekad bi se nasmijala nečemu što sam rekao, moja prijateljica iz djetinjstva, moja Petra. Osjećao sam se smireno. Gospođa Bajsić prala je suđe u kuhinji pjevušeći meni nepoznatu pjesmu, a ja sam na trenutke pomišljao kako nije u redu da pred Petrom krijem svoj pravi identitet. Ali to je moralo biti tako, morao sam čuvati svoj maleni prostor slobode. Sjedili smo u vrtnim stolicama gledajući prema ulici, u tišini, ne dodirujući se ni na koji način, osluškujući povjetarac i glasove ljudi u daljini: ona je izgledala poput leptira zlatnih krila kojeg nikada nisu vidjele ljudske oči, a ja i ne znam kako sam izgledao, tek znam da sam zaklopio vjeđe i uživao okupan u stotinama boja, mirisa, i jednom jedinom okusu: okusu života.

Oko nas su titrale stvari, neprimjetno prekrajajući svoj vanjski krajobraz, prestano hineći mirnoću, kako nam ne bi kvarile od nas samih nametnutu

sigurnost da su to doista one, a ne neke druge stvari i da nas ne bi užasavale mišlju kako je ta sigurnost tek plod nepomičnosti naše predodžbe o njima.

Petra i ja šutjeli smo otkriveni ispred riječi. Zanimljivo je kako tišina može postati oblik komunikacije. Uostalom, Petra je o toj pogrešno shvaćenoj nepomičnosti stvari, vremenu koje je navodno nepovratno prošlo, neproživljenoj ljubavi i mogućnosti ponavljanja znala puno više od mene. Shvatio sam to još jučer, u trenucima dok sam je gledao kroz otvore na roletama.

Šutnja nadilazi naša bića i nepovratno nas povezuje.

Tako sam tada mislio, a onda sam dotaknut tom spoznajom, iz straha, stao beskrajno blebetati.

* * *

Dani su prolazili. Moje oči privikavale su se na prošlost poput kakvog izgubljenog putnika što se privikava na negostoljubivu nepoznatu zemlju u koju je stigao. Bila je to svojevrsna rutina bez korijena i uzemljenja: ujutro na posao, pod pauzom šetnja, rad na rukopisu, odbrojavanje dana do kraja radnog odnosa (još samo dva tjedna), kraj radnog vremena i pješačenje prema Šalati i mojem domu. Odlazio sam povremeno i do majke, pomoći joj u kupnji ili samo na šalicu čaja i razgovor.

Kažem, rutina bez korijena, jer nisam sebi želio dopustiti da upadnem u bezdušnu rutinu: mene je tada upravo i samo zanimala duša, ono unutarne – želio sam pronaći točke biti onoga što jesam kako bih ih (ponovno) povezao u jednu cjelinu. Tragao sam za samim sobom, onim davno zaboravljenim i ostavljenim, tražio sam svoj trag u bezimenosti minulog vremena, u mirisima, dodirima, osjećaju, uzdahu i krikom davnog bića koje više i nije u mogućnosti razdvojiti trag od tragača budući da je istodobno bilo i jedno i drugo. Volio sam to traženje kao što dijete voli svoju tajnu. Lijepo je bilo gubiti se u tragovima.

U popodnevnim satima sjedio bih u svojem vrtu i zatvorenih očiju osluškivao svijet koji se mijenjao iz sekunde u sekundu – to nije bio onaj svijet koji sam pamtio iz svojih mladih dana... ali ta činjenica nije umanjivala ozbiljnost mogega osluškivanja. U predanosti onoga što je u nama i izlaženju prema onome vani razotkriva se cio svemir, u tom procjepu onoga što jesmo i dodira svega što nismo počinje ljepota. Takve misli su mi se vrzmale po glavi. Moje tijelo, moja koža bila je i dalje usamljena, ali sada potpuno drukčije negoli prije, ta usamljenost postajala je iskonskijom i težom. Ali ta težina sada nije značila nemoć i stradanje nego mogućnost za osvajanjem nove pozicije u kojoj čovjek više nije sam sebi stranac ili drugi. Naprotiv, u tim nevjerojatnim trenucima introspekcije osjetio bih blizinu ljubavi, vjetra, Boga, okrepljujućeg sna, vode, tišine, mira, prošlih vremena, sadašnjih bića, leptira, milosti, budnosti, sjećanja, pogažene trave, oprosta, glazbe, tijela, istine, glasova, majke, srca, sjete, tjeskobe, drveća... Osjetio bih netjelesni dodir svojih predaka, bliskosti,

smijeha, zalaska sunca, jecaja, topline, prijateljstva, suprotnosti, sve bih obuhvatio jednim jedinim udisajem i ponovno otpustio sljedećim dahom. Prvi put nisam osjetio ljubomoru prema postojanju – ni mržnju (možda urođenu ili tek stečenu) prema sebi – nego ljubav... nevjerojatno, ljubav prema tom zapuštenom biću koje se, ništa ne sluteći, naziva mojim imenom.

Možda sve ove riječi izgledaju nezgrapno u pokušaju da opišu ono što mi se događalo svih tih dana, ali riječi nažalost nisu dostatne kako bi predstavile i najmanji doživljaj datoga trenutka. Potom sam otvorio oči shvaćajući kako sjedim u zapuštenom vrtu. Ustao sam i odšetao do spremišta, koje mi je gospodin Viktor također pokazao, uzeo sam kosu i nevještim potezima je stao oštriti. To nisam činio od svojega djetinjstva. Pogledam prema nebu i vidim oblačak kako tiho plovi nad gradom, proljeće je, ptice pjevaju (na Šalati se njihov pijev još uvijek čuje): Ferdinande, prošapćem tiho, da vidimo imaš li taj pokret kosom još uvijek u rukama. Nasmijem se i pomislim može li zapušteno biće urediti zapušteni, travom obrastao vrt. I to ćemo vidjeti. Koraknem i zamahnem prvi i drugi put, krenulo je, ispustim kratak, jedva čujan uzvik oduševljenja, pogledam sa strane i vidim nasmijano Petrino lice kako mi daje potporu. Zatim se ispravim, uvučem trbuh i izbacim prsa – sve za publiku – koseći vrt. Trajalo je dobrih sat vremena, svakim novim zamahom bivao sam bolji i precizniji, zaobilazio panjeve i kamenje, znoj mi je curio niz čelo i ulazio u oči, ali ništa, baš ništa mi nije smetalo. Shvatim da vrt i nije tako velik i da ću uskoro biti gotov. Još kojih pola sata i sunce će početi zalaziti. U tom trenutku iza ograde se ponovno pojavi Petra, držeći svoju bilježnicu u jednoj ruci i pružajući drugu u kojoj je držala čašu do vrha napunjenu hladnom vodom. Rukom obrišem znojno čelo, uzmem čašu i uz naklon joj glasno kažem:

– Hvala vam, draga djevo.

Petra uz hihotanje spusti pogled. Mislim da joj je zaista bilo neugodno. Zato velikim gutljajima otpijem vodu, vratim joj čašu i bacim se u pokošenu travu, pokušavajući napraviti nekoliko koluta naprijed. Nikada nisam bio dobar u tome, oduvijek sam bio krakat i uvijek bi me neki od udova (mislim na ruke i noge) izdao u odsudnom trenutku izlazeći iz okvira zamišljenog položaja.

Tada začujem kako se smijeh udvostručio, ustanem otresajući travu sa sebe i shvatim kako se Petri pridružila i njezina majka.

– Dobra večer, gospođo – kažem razdragano.

– Dobra večer, mladiću – odvrati ona.

– Evo... malo sam kosio... Nisam to radio od davnih dana, ali nekako je išlo.

– Lijepo izgleda – potvrdi gospođa Bajsić, a Petra zakima glavom.

– Nego, gospođo Bajsić, recite... može li Petra doći na čašu soka u moj upravo pokošeni vrt? – upitam.

Gospođa je trenutak razmišljala, a zatim samo kratko rekla:

– Naravno.

Petra potrči niz stube njihova dvorišta i začas se nađe na mojim ulaznim vratima. Uđem u kuću, napravim pun vrč limunade, a kada sam izišao iz kuće shvatio sam kako će uskoro zaći sunce. Sjeli smo za stol ispod stare jabuke. Odložila je svoju bilježnicu na stol (što je učinila prvi put u mojoj prisutnosti) i pokazala prstom prema meni. Isprva nisam znao što želi, ali potom sam shvatio: htjela je da joj pričam o sebi.

Nisam znao otkuda bih počeo pa sam joj pričao o svojoj bivšoj ženi, poslu koji napuštam, ljubavi prema čitanju, bolu i strahu koji nosim duboko u sebi, trčao sam od priče do priče, preskačući dijelove koji bi me mogli povezati s našim zajedničkim djetinjstvom. Nekoliko puta pitao sam je dosađujem li joj. Samo je odmahнула glavom. Nastavio sam govoriti, povremeno bi se njezina majka pojavila iza ograde i kimnula glavom vraćajući se svojim kućanskim poslovima. Govorio sam joj sve što mi je padalo napamet, ona je slušala, treptala očima i zapisivala nešto u svoju bilježnicu. Bilo mi je žao što joj ne otkrivam sve. A zatim, zatim se dogodilo nešto što uistinu nije moguće opisati riječima... ni ikakvim slikama, ali ipak ću pokušati.

Iz dubine Petrina bića krenuo je neki val, nešto natprirodno, lijepo i zastrašujuće istodobno, s onu stranu svakog mogućeg shvaćanja... kao da se prelomio kakav potporni stup visoke zgrade i poput udarca, ili svjetla što razara tminu isprva se pojavilo nerazumljivo grgljanje, potom nešto slično piskutanju... a onda i slogovi koji su tvorili tri nerazumljive riječi. Iza njezinih lijepih usta pomaljale su se riječi, poput nezgrapnih stijena što se pod udarom potresa strovaljuju u more ili na zemlju. Riječi kao praiskonski prasak, postojanje izrečeno u najbitnijem, negovor izgovoren na svim postojećim jezicima – isklesan u jednostavnosti našeg predivnog jezika. Iskovane u tijelu, umu i srcu toga predivnog bića – tri riječi što su predstavljale bol za djevojku (ženu) koja je progovorila tek nekoliko puta u životu. I danas se sledim kada čujem ponavljanje tog isprekidanog niza slogova. Petra je govorila pokazujući prstom prema meni:

– Znam... ti... – zastala je na trenutak kao da joj svaki slog reže jezik i nepce, dok sam ja omamljen nepomično sjedio. – Fer... di... nand...

Ustao sam dok su mi suze oblijevale lice. Sunce je već davno zaronilo u meni neznane dubine. Petra se smješkala promatrajući moje oči... koje su ostale iste kao i nekad prije. Tako sam je barem shvatio. A onda je rukama pokazala na svoje srce i na mene u njemu zaključavajući ga nevidljivim ključem. Tada sam znao da su moje ime i moja prošlost postali naša tajna. To je značilo njezino pokazivanje rukama.

Bio sam joj dvostruko zahvalan: zbog čuvanja tajne i zbog toga što je znala tko sam uistinu – budući da tu istinu ne bih mogao dugo skrivati od nje. Otpratio sam svoju prijateljicu do vrata dvorišta. U zagrllaju je držala bilježnicu, a u srcu je čuvala našu tajnu. Petra je razdragano koračala preda mnom, mjesec je ulazio u dvorište, dok su sjenovite maske noći plovile oko nas u tišini ne

dodirujući nam tijela. Njezino lice odjednom je poprimilo obrise najljepšeg bića što sam ikada vidio. Možda je sve ipak moguće, pomislio sam. Te večeri ponovno sam našao svoju prijateljicu iz djetinjstva. U stvari, pitanje je jesam li je ikada i izgubio: tihu, samozatajnu i mudru prijateljicu.

Za Petru su riječi bile poput lanaca koji nas čine zarobljenima. Ali ipak, ona je te noći dopustila da bude okovana riječima, kako bi oslobodila mene. Predivna žrtva za koju nikada ne bih pomislio da sam je vrijedan. Ali, te noći... te noći sve je bilo moguće. Možda i u meni, pomislio sam, još uvijek diše ono predivno dijete – možda živi Dječak nesputana pogleda – kakav sam nekada bio.

Ulomak iz romana

Darko Gašparović

Iskre iz nedavne davnine

Koja riječ uvodno

Tekst koji slijedi izvučen je iz osobnoga sjećanja na nedavnu davninu. O tome dobu – a riječ je o razdoblju između 1964. i 1971. – kazano je i napisano jako puno. Mislim da je ispunjena dovoljna distanca, da je osobno svjedočanstvo o događajima i ljudima dostatno ublaženo u odnosu prema prošleme aktualitetu. Ove iskre ponajviše govore o kazalištu, ali tako da je ono pojmljeno u nerazlučivoj svezi s turbulentnim društvenim zbivanjima. U tom smislu teatar se dubinski usidrava u vlastiti iskon. Ako se to prepozna u tkivu teksta, ispunit će svoju svrhu.

Doba inicijacije

Internacionalni festival studentskih kazališta – IFSK – od svoga zadarskog začetka 1961. pa potom preko slavni zagrebačkih godina, pače desetljeća, do tihog nestanka, odnosno pretapanja u Dane mladog teatra sredinom sedamdesetih godina 20. stoljeća, bijaše općepriznatim središnjim mjestom europskoga studentskog kazališnog pokreta i (manje priznatim, no zato ne manje stvarnim) oglednim prostorom suočenja zagrebačkoga i hrvatskog glumišta s tada najsvježijim, najpoticajnijim i najhrabrijim svjetskim teatarskim idejama i njihovim provedbama u izvođačkoj praksi. Put do njega vodio me je preko SEK-a. U tome ne bijah iznimka već pravilo: ako bi se s današnjeg, već obilata, vremenskog razmaka razmotrila inicijacija goleme većine IFSK-ovaca, našla bi se ona u jezgri kazališnog eksperimenta utjelovljena u Studentskome eksperimentalnom kazalištu. Dvije se magične kratice – SEK i IFSK – kao

i pripadne im odrednice *sekovac i ifskovac*, isprepleću do simbioze, jednako u onodobnoj zbilji kao i u sadašnjim prisjećanjima na davne dane. Zato ih je nemoguće razdvojiti, čak ni kronološki, jer su se u našim kazališnim životima trajno prelijevali jedno u drugo. U SEK-u uvijek se stvaralo sa svjesnom (i samosvjesnom!) primisli na prošli i budući IFSK, kao što je i svaki IFSK otvarao vazda nove poticaje za stvaralačko, sekovsko, promicanje suvremenog kazališnog istraživanja u Savskoj 25. Zato nije slučajno već prirodno da se oba ta čeda našega onodobna kazališnog moderniteta ugnijezdiše tik do Komorne pozornice Studentskog centra, koju je kasnije naslijedio Teatar &td. Odnosno, kad je o samim predstavama riječ, ne samo *tik do*, već – *u*.

Kad se, međutim, već prepuštam nesigurnu plovu kroz odavna zamagljenu, vrlo daleku rijeku s neprozirnim mutnim pritocima i rukavcima, najprije bih joj valjda morao potražiti izvor. I kad, dugo, promišljam i premišljam gdje bi on mogao biti, sve sam više uvjeren da to nije ni SEK, ali gdje je onda? Trebam li možda u potrazi za svojim izgubljenim kazališnim vremenom ponirati dublje u mladenaštvo, ili čak sve do ranog djetinjstva? Tu ga, međutim, nalazim vezanim isključivo uz operu. Kao dječak, još znatno prije nego krenuh u školu, moj otac Stanko vodio me na operne predstave u HNK gdje je kasnije, od 1954. godine, u Operi bio kućnim redateljem sve do odlaska u mirovinu 1982. Imao sam bilježnicu s tvrdim modrim koricama u koju sam revno krasopisom upisivao podatke o svim predstavama kojima sam prisustvovao od svoje četvrte godine (prva je bila 1948. *La Bohème*, koje je premijera održana 7. studenoga 1946., dirigirao je Milan Sachs, režirala Margareta Froman, a scenografiju osmislio Vladimir Žedinski), pa sve do završetka Klasične gimnazije godine 1963. Bilježnicu sam negdje, avaj, izgubio ili zagubio, vjerojatno prilikom preseljenja u Rijeku u proljeće 1974. Ako nije završila na smetlištu, možda će jednoga dana nenadano odnekud iskrsnuti, i to baš kad mi već potpuno nestane iz sjećanja; kao što se redovito, tko bi ga znao zašto, događa s iz(z)gubljenim stvarima, čak i osobama. Na pozornici HNK-a debitirao sam u ulozi Lottina malog brata, zajedno s dvije godine mlađim bratom Zoranom, godine 1954. u Massenetovom *Wertheru*, koji je bio redateljski debüt mog oca u kazalištu kojemu će posvetiti cijeli svoj budući stvaralački vijek. U gimnazijskim sam godinama bio stalni statist u mnogim opernim izvedbama. Od njih najviše pamtim brojne *Aide*, jer su nam bile najnapornije zbog premazivanja cijelog tijela smeđom bojom, ali i najuzbudljivije zbog zamamnih polugolih plesačica u trijumfalnome, četvrtom, prizoru...

Ali sad moram sa žaljenjem odustati od daljnjeg poniranja u djetinjstvo i usmjeriti unutarnje oko bliže današnjici.

Dakle, prva je polovina rujna godine 1964., i nalazim se pred sudbinskom odlukom: hoću li nastaviti studij elektrotehnike koji upisah prije godinu dana, poslije mature na Klasičnoj gimnaziji (skoro napisah: gornjogradske, ali je to suviše jer u moje vrijeme nije više ni postojala druga) ili ću odustati i prijeći na Filozofiju. Presudan je bio rezultat trećeg pokušaja da položim ispit iz više

matematike kod legendarnog profesora Danila Blanuše. Do njega zapravo još nisam ni dospio, jer sam dva puta pao na prvoj prepri, pismenom ispitu kod asistenta. Bijaše prekrasno prijedodne kasnoga ljeta kad se uputih do zgrade Elektrotehničkog fakulteta, slijeva ondašnjoj Ulici proleterskih brigada, današnjoj Vukovarskoj aveniji, da bih se suočio s naslućenom i neminovnom istinom. Treći je neuspjeh bio presudan. Uskliknuh u sebi: *Alea jacta est!*, istoga se časa ispisah s Elektrotehlike, prijedoh Rubikon, u ovom slučaju spomenutu ulicu, i upisah studij komparativne književnosti i francuskoga jezika s književnošću na Filozofskom fakultetu. Naravno da se postavlja pitanje kako sam mogao izravno upisati studij bez polaganja prijamnog ispita. Tada je to bilo moguće pod određenim uvjetima koje sam ja zadovoljavao: maturirao sam na Klasičnoj gimnaziji s izvrsnim uspjehom, a također sam imao najviše ocjene iz hrvatskoga, latinskoga i francuskoga jezika. Svoje sam brižne roditelje stavio pred gotov čin. Budući da oboje po prvotnoj struci bijahu profesori hrvatskoga jezika i književnosti, posljednje su me dvije godine moga gimnazijskog naukovanja sustavno savjetovali da izaberem bilo koji fakultet samo ne Filozofski. Velika je neispunjena majčina želja bila studij medicine, pa je ona diskretno tu neostvarenost projicirala na svog prvijenca. Nisam ju uslišao, upisah, ni sâm ne znam zašto, elektrotehniku iako sam nekako odmah slutio da od tog kruha ne će biti pogače. I tako se s jednogodišnjim kašnjenjem odazvah zovu koji je već od uvijek postojao u meni: zovu humanističkih disciplina, među kojima na prvome mjestu postojano stajahu književnost i kazalište.

S komparatistike u SEK – doba naukovanja

A to se u ono doba upravo idealno spajalo u studiju komparatistike pod vodstvom umnog i svestranog humanističkog znanstvenika kakav bijaše profesor Ivo Hergešić. Osnovavši Odsjek za komparativnu književnost na Filozofskome fakultetu 1955., kao kazališni čovjek odmah je u studij ravnopravno uključio teatrologiju s filmologijom. Tako je zagrebačka komparatistika za desetljeća unaprijed postala pravim rasadnikom ne samo budućih književnih znalaca, nego i teatrologa, filmologa, pa i redatelja. Jedan je od njih, posvećen isprva kazalištu, a kasnije filmu, bio Tomislav Kurelec koji je u času mog dolaska bio već apsolvant ili student završne godine. Upravo je on, Tom, prvi potakao moj ulazak u Studentsko eksperimentalno kazalište, već tada glasoviti SEK, za koji sam dotad na svoju sramotu jedva znao da uopće postoji. Na Tomov nagovor prijavio sam se za audiciju i tjednima ozbiljno pripremao monologe i recitacije. Kad sam se u Studentskom centru u Savskoj našao pred komisijom u kojoj je glavno mjesto zauzimaog redatelj Bogdan Jerković, po dobi, znanju, ugledu i iskustvu tada nedvojbeno prvi čovjek SEK-a, tresla me, razumljivo, poprilična trema. I danas se sjećam da sam govorio monolog Hamleta (a što će drugo mlad i pretenciozan čovjek nego Hamleta!), ali ne čuveno *Biti ili ne*

biti, nego onaj prvi monolog kad se, ostavši sam poslije prizora s Klaudijom i Gertrudom, kraljević zgraža nad kalom ljudske pokvarenosti i vapi: *O, raspadni se okaljano meso, rastopi se, rasplini se u rosu....* Kako sam sve to izgovorio, nemam pojma, no primiše me i odmah s velikim entuzijazmom prionuh radu na predstavi koju je prema dramskom tekstu *Bdenje* suvremenoga srpskoga pjesnika Miodraga Pavlovića režirao Tom Kurelec.

Pavlovićev tekst bio je jedan od odjeka antidrame i kazališta apsurdna koji su krajem pedesetih i početkom šezdesetih godina bili prilično popularni u kazališnom prostoru Jugoslavije, a kako se SEK, uz moderno tumačenje starije i novije klasike, trudio slijediti recentne trendove, logično je da je dospio i u nj. Mutno se sjećam komada i same izvedbe koja se dogodila negdje zimi u prijelazu 1964. na 1965. (vjerojatno u prosincu 1964. oko Božića). Znam da se radilo o trokutu; u stan nekog bračnog para upada uvečer susjed, neznanac, što li, svakako Treći (čini mi se da se lik koji sam tumačio zvao baš tako), pa se onda tijekom noćnog bdijenja raspredaju neke apsurdne priče i nižu isto takve situacije. Bračni par igrali su Tomova tadašnja žena Ingeborg i moj školski drug i najbolji prijatelj iz osnovne škole u Krajiškoj, Mladen Anđel, koji je kao tadašnji student arhitekture ujedno bio i scenograf. Predstava je neslavno propala, a završni čavao u lijes ukucala je mlada kritičarka Radio Zagreba, Mani Gotovac, zaključivši da *Bdenje* znači najdublji pad u cijeloj povijesti SEK-a. Bila je, žalibože, u pravu, što je potvrdila budućnost. Tom Kurelec nikad više nije režirao, postavši ugledan filmski kritičar, Inge se posvetila montažerstvu, ja sam se odigravši još manju ulogu u *Književnoj večeri* Slobodana Novaka u režiji Mire Međimorca zauvijek ostavio glume, a Mladen Anđel afirmirao se kao izvrstan arhitekt da bi, još mlad, poginuo u strašnom prometnom udesu zajedno sa suprugom.

SEK je tada već imao iza sebe desetak godina uspješnog djelovanja, afirmirao se i u Europi gostujući na brojnim studentskim kazališnim festivalima od Wroclawa, Erlangena i Parme do Istanbula, a iz njegove je jezgre potakla i inicijativa za pokretanje dvaju studentskih kazališnih festivala u Zagrebu: Majskog festivala studentskih kazališta Jugoslavije (MFSK) i Internacionalnog festivala studentskih kazališta (IFSK). Prvi je IFSK održan travnja 1961. u Zadru i njega znadem jedino po fotografiji na kojoj se u prvome redu u sredini vide Branko Gavella i Ivo Hergešić. Godinu poslije festival se preselio u Zagreb, pod pokroviteljstvo Saveza studenata i našao svoje stanište u Studentskom centru pokraj Komorne pozornice koja je prethodila Teatru &td.

Doba IFSK-a

Tu sam počeo svoje ifskovsko naukovanje, debitiravši na IFSKU 5 kao suradnik u Bulletinu. Bulletin izlazio je svakodnevno za trajanja Festivala, tiskao se u čak četiri izdanja – hrvatskom, engleskom, ruskom i francuskom

– a glavni je urednik te 1965. bio Miro Međimorec. Mi poletarci prikupljali smo tekstove, poneke i sami pisali, slagali stranice i štancali primjerke biltena, često do duboko u noć jer se novi broj morao pojaviti sutradan prijepodne na okruglom stolu gdje se žustro i polemički raspravljalo ne samo o pojedinih prikazanim predstavama, nego i o ključnim pitanjima suvremenog avangardnog kazališta i studentskoga teatra unutar njegovog sklopa, uz simultane prijevode na sva četiri ranije nabrojena službena jezika. Svih tih godina dominantna je tendencija u avangardi bilo političko kazalište koje je, slijedeći s jedne strane Brechtovu kazališnu teoriju i praksu a s druge farsu, grotesku i tragikomediju kakve je inicijalno utemeljio još Alfred Jarry, postavljalo i sa strašću pokušavalo odgovoriti na ključna sociopolitička pitanja vremena. U prvome su prednjačili njemački i talijanski kazalištarci, u drugome kazališne grupe iz istočnoeuropskih zemalja pod komunističkom vlašću i sovjetskom dominacijom (Poljska, Čehoslovačka, Mađarska). Premda sam tada bio, kao i velika većina nas, priklonjen politički anagažiranom kazalištu, jednako sam uživao u vrhunskoj dosjetljivosti i duhovitosti kojim su kolege iz istočne Europe u aluzivnim alegorijama, skriveno a opet jasno, ismijavali glupost i rugali se nasilju primitivne vlasti. U njihovim je predstavama također često bilo i prilično otvorene erotike koja je u ono vrijeme, prije 1968., još uvijek predstavljala jak i nedodirljiv tabu koji će potpuno srušiti tek „djeca cvijeća“, hipiji, da bi, na žalost, kasnije završila u narkomanskim nebulozama. Ali sad govorimo o nevinom dobu, o plodovima inicijacije. Oni su bili nedvojbeno revolucionarni i oslobađajući, i sve se to itekako osjetilo u djelovanju studentskih kazališnih grupa.

Osobito je važno naglasiti da je IFSK u ono vrijeme bio živo i dinamično mjesto susreta studentske kazališne mladeži iz cijele Europe, bez obzira na postojanje „željezne zavjese“ koja je ideološki i politički strogo razdvajala zapadnu i istočnu Europu, prvu liberalno-demokratsku, kapitalističku, a drugu narodno-demokratsku, socijalističku. Ta je zavjesa padala, puno prije pada Berlinskog zida, u spontanom i divnom druženju nesputane kreativne mladosti. Tih sedam-osam rujanskih dana značili su neprekinuto protjecanje kazališta. U najpunokrvnijim godinama izvodile su se i po tri predstave dnevno, između njih održavan je okrugli stol, a poslije se uz glazbu i piće družilo do ranih jutarnjih sati u festivalskom klubu u predvorju i u dvorištu Komorne pozornice SC-a, odnosno Teatra &td. Od toga ostaju tek neke zapamćene, i kudikamo više nezapamćenih i zauvijek u retorti vremena iščezlih anegdota. Nezaboravna su natjecanja s Poljacima u ispijanju votke, u kojima smo često gubili s lako zamišljivim posljedicama, ali ponekad i dobivali. Poljakinje su pak bile najomiljenije u naših mladića, tako plave, krasnolike i poželjne. Dakako da su se u ifskovskome Zagrebu, jednako kao i u Parmi, Erlangenu, Wrocławu, Istanbulu, uvelike rušile i seksualne barijere, čime su studentski kazališni festivali dali ne baš malen obol seksualnoj revoluciji koja je svoju kulminaciju doživjela u legendarnoj '68.

Prvi izlazak –Parma

Prije nego prijedem na '68., ključnu godinu naše mladosti prije '71., sjećanje mi ide mome prvom odlasku u inozemstvo. I ono je bilo vezano uz studentsko kazalište, uz Međunarodni festival studentskih kazališta u Parmi. Bilo je rano proljeće, mislim ožujak 1966., kretalo se sa zagrebačkog Glavnog kolodvora uvečer preko Mletaka i Milana za Parmu, a ja sam kasnio i doslovce u posljednji čas uskočio u vlak koji je već hvatao brzinu. Moje je kašnjenje u ono vrijeme, sve do odlaska u vojsku 31. svibnja 1971., bilo legendarno. Jednom sam se – morala je to biti godina 1969. ili 1970. kad smo tiskali Prolog u Tiskari Zrinski u Čakovcu – bio tako zapio u Klubu književnika da sam prespavao sve moguće dnevne termine odlaska i pojavio se u tiskari u točno vrijeme, ali s punim danom zakašnjenja. Moj prijatelj Šac, ključni svjedok tog legendarnog kašnjenja, ne propušta ni jednu prigodu da me na to i danas dobrohotno ne podsjeti. O veličajnim pak festivalskim opijanjima mogle bi se ispisati knjige, ali odustajem. Ipak, ispričat ću dvije anegdote.

Prva je vezana uz talijanski brendi „Vecchia Romagna”, koji otkrih i prvi puta kušah u Parmi već spomenute godine. To zapravo prilično prosječno piće, osobito ono s etiketom „bianca», bilo nas je tada očaralo jer bijaše za nas novo, a k tome već je sam njegov naziv blagozvučno odjekivao u ušima zazivajući stalno iznova naručivanje i ispijanje tog eliksira. „Una *Vecchia Romagna*, per favore!” Druga anegdota vezana je uz tada u zagrebačkoj boemi i uopće u kulturnim i umjetničkim krugovima, jedno od najpopularnijih žestokih pića, vlahova. Ta vrsta pelinkovca u jednom je trenutku, tko bi ga znao zašto, bila zamijenila notorni vinjak. I sve bi to bilo u redu da jednog lijepog dana nisam krenuo s turama ujutro da bih završio uvečer s litrom rečenog otrova u sebi na hitnom traktu pokraj Traume i ispiranju želuca. Može se zamisliti moje stanje sljedećih nekoliko dana, a i razumjeti to da vlahov desetljećima poslije ne da nisam mogao okusiti nego mi se okretao želudac na sam njegov miris.

Nekoliko sljedećih proljeća Parma je bila žuđeno mjesto divnih susreta i druženja, intenzivnog življenja i uzbudljivih kazališnih doživljaja. Parmski je Centro Universitario Teatrale bio redovitim gostom na IFSK-u, od njegova prvog izdanja u Zadru 1961. pa do pretposljednog u Zagrebu 1971. Tada je u njemu režirao i Bogdan Jerković, koji će godinama biti njegovim umjetničkim voditeljem. No najuzbudljivije je u Parmi bilo 1968. kad smo se našli u kovitlacu studentske i radničke pobune protiv sistema. Dok su obližnju tvornicu bili zauzeli radnici štrajkaši, a na festivalu se igrale predstave u duhu političkog angažmana protiv kapitalizma i rata u Vijetnamu, ulicama su se svake večeri valjale mase mladih ljudi pod crvenim i, rjeđe, crnim barjacima, kličući – *Lenjin! Staljin! Mao Ce Tung!* Začudo, nije došlo do ozbiljnijih sukoba s policijom, kao što se to svega koji mjesec poslije dogodilo tijekom velike studentske pobune diljem Europe. I mi, strani sudionici, bili smo kad god smo mogli u toj bujici. Bio sam tad prilično žestok anarhist, nešto sam već bio čitao Baku-

njina i Proudhona, a s komunističkom praksom, pa makar tih godina i vrlo ublaženom u odnosu na totalno sovjetizirani Istok, imali smo mi u ondašnjoj Jugoslaviji ružna iskustva. Stoga mi je bilo čudno da mladi pobunjeni ljudi izvikuju za svoje vođe i uzore etablirane mrtve i žive komunističke diktatore. Tražiti slobodu a klicati Lenjinu, Staljinu i Mao Ce Tungu?! Nije li to totalno proturječno! Pokušavao sam razumjeti to kao gestu *protiv*, a ne *za*, a također i kao gestu iz neznanja o pravoj prirodi komunističkih režima. Iz tih uskovitlanih slika koje su se prenosile i u užareno ozračje predstava, izvođenih u raznim prostorima, napuštenim tvorničkim halama, gimnastičkim dvoranama, pa čak ponekad i kazalištima, izdvaja mi se jasno lik Ante Rumore, glumca, prvog glavnog urednika Prologa, jednog od studentskih vođa zagrebačke '68: Vidim ga kako razvijorene kose i užagrenih očiju, razbacanom gestikulacijom i povišenim govorom, poziva da se odmah pridružimo radnicima koji su zauzeli tvornicu nedaleko Parme i tim činom očitujemo stvarnu a ne tek deklarativnu solidarnost. Značilo bi to prekinuti Festival i upustiti se, pogotovo kao stranci, u krajnje neizvjesnu avanturu. I Ante je to znao, ali njega je nezaustavljivo nosila apsolutna ideja revolucionarne akcije. Bio je duboko nesretan kad je njegova inicijativa mlako saslušana a onda prešutno odbijena. Mislim da nas je u tom času sve smatrao izdajnicima. Možda je, s obzirom na veličinu trenutka, čak bio u pravu.

Sjećanja na Dubrovnik '68.

Poslije smjene Jasne Petric i njene voditeljske ekipe IFSK-a 7, , imenovan sam predsjednikom Festivalnog odbora, sastavio sam ekipu odličnih suradnika s kojom smo pripremili IFSK 8, zakazan za 8. – 14. rujna 1968., i otišao u srpnju u Dubrovnik, kod prijatelja i kasnijega tajnika *Prologa* Željka Glamuzine. Obiteljska kuća Glamuzina nalazi se na Supilovu putu, malo dalje od hotela Excelsior, kao i većina tih gosparskih vila iznad je mora, nekako točno naspram Lokrumu, i ostaje jednom od rajskih epizoda mog života do dana današnjeg. Dubrovačke ljetne igre bijahu u punom stvaralačkom rascvatu. Osobito je dramski program pod vodstvom Koste Spaića bio fenomenalan. Igrale su se Spaićeve majstorske režije *Dunda Maroja* na Gundulićevoj poljani i *Skupa* u parku Glazbene škole, raskošna Vojnovićeva *Dubrovačka trilogija* na trima lokacijama iste večeri – u Kneževu dvoru *Allons enfants!*, u palači Sponza *Suton*, obje u režiji Koste Spaića, te u ljetnikovcu Gundulića u Gružu *Na taraci* u režiji pokojnoga Branka Gavelle – a sâm je Spaić kao premijeru postavljao Shakespeareova *Julija Cezara* u novom prostoru, Lazaretima, koji mi bijaše usputnom postajom na svakom odlasku u Grad i povratku iz njega kroz Vrata od Ploča. Podjela bijaše za ono vrijeme najjača moguća – još relativno mladi Fabijan Šovagović kao Cezar, Tonko Lonza Brut, žena mu Porcija Neva Rošić, Kasije Izet Hajdarhodžić, Antonije Vanja Drach. S mnogih pokusa koje sam

pratio jedan mi je detalj ostao urezan zauvijek u pamćenju. Nekih tjedan dana prije premijere, moralo je to biti sredinom kolovoza, Kosta je bio nervozan, često je prekidao i vraćao, a onda je pustio da krene prizor Cezarova ubojstva na Kapitolu. I kad je na molbe senatora Cezar / Šovagović ustao i mrveći u prah sve oko sebe plamtećim pogledom svojih izražajnih očiju poantirao uznositi govor vlastitom teodicejom, navodim otprilike po sjećanju: „*Mnoge su zvijezde al' međ' njima tek jedna sjaji sjajem jedinstvenim, a to sam ja*“ – racionalni i često cinični Majstor odjednom je skočio i stao vikati: „Bravo, Šovo! Bravo, Šovo!“ Naravno da nas je sve do korijena prožela karizmatička Šovina gluma, sublimirana u tom Cezarovu govoru, ali smo ostali zatečeni Spaićevom reakcijom, jer je on vrlo rijetko pokazivao emocije tijekom pokusa.

I dok su se u Lazaretima održavali pokusi za još jednu političku dramu o čovjeku, narodu i vlasti, u političko-povijesnoj zbilji pripremala se brutalna likvidacija još jednog od niza slobodarskih pokreta u novijoj povijesti, Praškog proljeća. S pomiješanim osjećajima oduševljenja i zebnje pratili smo oslobođenu i raspjevanu mladost češke i slovačke zemlje poslije dvadesetogodišnjeg mraka, klicali njezinu izlasku iz tmine u svjetlost, pozdravljali pojavu Aleksandra Dubčeka i slobodoumnih nacionalno osviještenih intelektualaca, jer smo i sami u praškom proljeću vidjeli paradigmu „socijalizma s ljudskim licem«. Mnogi su češki i slovački turisti bili kod nas na Jadranu, iz njihovih se lica i držanja čitala radost novostečene slobode. Bilo je prelijepo da bi dugo trajalo.

Rano ujutro, 20. kolovoza, poslije još jedne dubrovačke terevenke, probudio me naglo Željko. „Rusi su ušli u Čehoslovačku! Ruski tenkovi su u Pragu!“ U glavi mi je bučalo kao da kroz nju tutnje tenkovi. Na terasi smo popili posljednju oproštajnu travaricu, a onda pohitali na autobusni kolodvor u Gruž, odakle je započelo beskonačno putovanje za Zagreb, preko Bosne. Negdje oko Sarajeva prelazili smo neke mostiće, neki su bili drveni, pa smo se morali iskrcati da bi bus krajnje polako prelazio, valjda uz rizik da se svakoga časa drveni pod prolomi a bus stropošta u rijeku ili potok. U Zagreb stigismo kasno uvečer, poslije više od dvanaest sati užasnog puta. Ne znam što sam radio te noći. Je li moguće da sam u toj situaciji spavao? Ipak, s obzirom na krajnju napetost i umor, to je najvjerojatnije. Drugo sam jutro već u Studentskom centru, idem u prostorije Festivalskog odbora, ali nailazim na golemu gužvu. Nije, doduše, gužva u Odboru, jer do početka IFSK-a ima još skoro tri tjedna. Ali se zato sa svih strana slijevaju rijeke izbezumljenih i uplakanih muškaraca, žena i djece. Mnogobrojni Česi i Slovaci koji su se zatekli kod nas skupljaju se tu jer je otvoren jedan od centara za pomoć. Kako se nekad sudbinski događaji zbiju u nevjerojatno kratak odsječak vremena, koji nam kasnije izgledaju u sjećanju kao da su trajali beskonačno dugo! Nije prošlo ni tri mjeseca od dramatičnih „lipanjskih gibanja“ kojih je srce u Zagrebu također bilo upravo tu, u Studentskom centru, a evo opet uzbibanih masa, ovoga puta stranih i iz drugoga povoda, a opet je sve to tako dubinski povezano. Polako, još u nevjericu, uviđamo da je Praško proljeće, s kojim smo i mi disali

punim plućima slobodu, zgaženo. Ispijajući piće u onom prednjem kafiću, gdje smo se za lijepih i toplih vremena najčešće okupljali jer je tu vani velik prostor, shvatih, još kao slutnju više nego razgovijetnu misao, da kročimo u doba ružne nesigurnosti, olovno-sive svakodnevice i tjeskobne zbilje. Što će biti sa studentskim pokretom poslije svega, s IFSK-om, s Prologom, sa svom našom mladošću? Da li to ona, mladost, naprasno završava puno prije negoli se uspjela izraziti, istinski progovoriti, s ovim nesretnim ljudima koji su u jednom jedincatom času ostali bez domovine, slobode, ljudskosti? Odlazim u prostorije Festivalskog odbora da se nađem sa Srećkom Caparom, Livijem Brausom, možda je tu i Međo, Šac, pa Vlado Roksandić, treba odmah krenuti u posao oko organizacije IFSK-a koji je tu, na vratima. A opet mi se, i svima nama, dok to sljedećih dana i tjedana činimo i uhodavamo tradicionalno već dobro ustrojen organizacijski mehanizam, sva ta briga i sve to bavljenje u kontekstu općeg stanja čini nekako besmislenim.

Ovdje je mjesto da se zastane. Veličina i ljepota sjećanja najviše počiva u tome da možemo ono što u samome životu ne možemo, pa ga baš zbog toga i osjećamo u trenu razmišljanja strašnim: zaustaviti vrijeme. Vrijeme staje kad pustimo na volju čistoj misli, jer je u njoj jedina slobodna od kronologije. Ta je čista misao sad sljedeća: nešto podređeno općem kontekstu višeg smisla može ipak u nekoj situaciji na tren zadobiti i sâmo smisao općosti. Aplicirano na ranije opisanu situaciju to znači: smisao kazališta, u konkretnom slučaju IFSK-a 8 sa šesnaest studentskih kazališnih družina iz cijele Europe koji su u Zagrebu u vremenu od 8. do 14. rujna 1968. izveli isto toliko, ili i više, predstava, u tom je bljeskovitu času pokrio sve što smo tad mislili i osjećali, pa i svu grozu političke zbilje, s već starim imperijalističkim američkim ratom u Vijetnamu i novom imperijalnom sovjetskom okupacijom samoga srca Europe. Dvije su jugoslavenske predstave bile najizravnije angažirane, i to uzevši za pretekst djela američkih radikalno pobunjenih autora: *Viet-rock* autorice Megan Terry u izvedbi SEK-a i režiji Mire Međimorca koji se već godinu ranije bio proslavio postavkom drame Johna Ardena *Ars longa vita brevis*, te *Zatvor* autora Kenetha Browna u izvedbi Teatra levo OKUD „Ivo Lola Ribar” iz Beograda. Obje su imale jak odjek, osobito naša SEK-ova, jer su od svih predstavljenih grupa izložile najdosljedniji i najhrabriji izravni politički angažman u kazališnoj formi. Ali, najveći je događaj Festivala bio u nečem drugom: u posve neočekivanu dolasku češke grupe iz Praga. U programu je bio predviđen nastup Černe Divadla UKDDS iz Praga, ali poslije poznatih događaja apsolutno nitko nije vjerovao da će uspjeti doći. Sve su veze bile prekinute, vijesti su govorile o dramatičnim zbivanjima u Čehoslovačkoj, o zatvorenim granicama koja da nadziru okupacijske trupe. Festival je trajao, a onda su se odjednom, kao da su pali s neba, usred SC-a pojavili Česi i kao da je to najnormalnije na svijetu odigrali svoju predstavu. Zvala se *Nježna kosa*, autori su bili Ivan Holiček i František Kaliček, ali to zapravo uopće nije bilo važno. Nije to bila nikakva posebna predstava, štoviše u odnosu na dominan-

tne trendove studentskoga kazališta u svijetu, radilo se o posve retrogradnom izrazu, ali sama činjenica njihova dolaska i prisuća, dok su po Pragu divljali okupatorski tenkovi i posvuda se po Čehoslovačkoj krvavo gušila tek zatitrala sloboda, bijaše nešto čudesno i nestvarno. Nikad nismo uspjeli saznati kako je tim mladićima i djevojkama uspjelo prijeći granicu, i kako su se uopće poslije festivala vratili kući, u svoj tužnu domovinu.

Sav mi je taj IFSK prošao kao u nekoj magli. Sve je izvanjski bilo kao na prijašnjim festivalima: glumilo se i pjevalo žestoko, družilo uz piće, razgovore i raspre do ranih sati u festivalskom klubu, u predvorju Teatra &td, uvijek do blagog opijanja a gdjekad bogme i do teškog pijanstva, raspravljalo na okruglom stolu o predstavama, zaljubljivalo i odljubljivalo, vodilo ljubav po studentskim domovima. Ali nad svime je neumitno lebdjelo teško ozračje nedavnog sloma studentske pobune i posve svježeg ugušenja praškog proljeća. Nešto je završavalo, osjećali smo, i htjeli zadržati ono prije, nadonosno, i produžiti eros mladosti i slobode, pa smo se posebno bjesomučno opijali toga rujna, kao da time možemo zaustaviti neminovnost kraja. Kulminacija, završni obred i ujedno svojevrsno opijelo zbili su se na glasovitom, ili zloglasnom, kako hoćete, pikniku u Gornjoj Stubici. Zamislili smo i prvi i posljednji puta na IFSK-u ostvarili nešto što je inače bilo uobičajeno na nekim sličnim skupovima i festivalima. Stiglo nas je oko četiri stotine ifskovaca u popodnevnim satima, u subotu 15. rujna 1968., na pitome zagorske brežuljke koje zaposjedosmo, započevši nezaboravno druženje. Pamtim kako se suton pretopio u sumračje, pa u noć, a posvuda plamtjele su vatre na kojima smo pekli kukuruze. Nikad mi valjda ne bijahu slađi. Hodio sam od jedne do druge vatre i nastojao, kao nikad do tad, upiti svaki časak vremena koje teče. Valjda i odspavah na travi onoga toplog kasnog ljeta koje je hitalo ususret jeseni. Kad se razdanilo, valjalo je krenuti. Pamtim da bijah u autu s Vladom Roksandićem, sad već odavno pokojnim Reksom, i s još nekima kojih se ne sjećam, ostali smo negdje na po puta do Zagreba bez benzina, pa sam s kantom pješačio kilometrima do prve crpke i tako se spasismo i sretno stigismo doma. *End of Game. Fin de Partie. Svršetak igre.* Rekao je Beckett i spustio zavjesu.

Ludilo, politički progon, vojska i kraj mladosti

U međuvremenu se dogodiše još neke bitne stvari koje ne spomenuh. Moram se stoga vratiti u kolovoz 1968., kad sam se vratio iz Dubrovnika u Zagreb. Tek nekoliko dana po povratku, nazvao me, kasno u noći, Šac i kazao: „Rumora je poludio!” Tog sam jutra otišao u Kranjčevićevu ulicu gdje je tada kod majke stanovao Šac i zatekao potresan prizor. Ante Rumora, naš prijatelj i drug, okružen nepreglednim snopovima novina na njihovim je rubovima ispisivao gomile nama nerazumljivih brojki. Ne sjećam se točno da li je već tada, ili kasnije u bolnici u Vrapču, razgovarao s Bogom. Kad smo ga nekako

uspjeli odvesti do Vrapča i bezutješni ostavili u rukama psihijataru, Šac mi je ispričao što se i kako dogodilo. Ante je toga ljeta, dok sam ja ispijao travarice na terasi gospara Glamuzine u Dubrovniku i gledao pokuse *Julija Cezara* u Lazaretima, bio nedaleko, na Korčuli, gdje se održavala Praxisova ljetna filozofska škola. Tamo ga je zatekla okupacija Čehoslovačke, i odmah je osobno uputio dugačak brzojav Leonidu Brežnjevju s rezolutnim zahtjevom da povuče okupacijske snage. Za nekoliko dana obreo se u Zagrebu, odakle je namjerio krenuti najprije u Rim, kod Pape, a potom u Tübingen kod Ernsta Blocha. U takvu ga je stanju zatekao, nedaleko Kolodvora, Dino Radojević, alarmirao Šaca koji je dojurio, uspio nekako spremiti Rumoru kod sebe u Kranjčevićevu, a onda alarmirao mene.

Shizofrenija. Rascjep ličnosti. Nekad zvana mladenačko ludilo. I bijasmo, doista, tada mladi. Zašto je pogodila baš Antu, ne Šaca, Reksa, Capara, mene? Nekad mi se činilo, dok smo sjedili, Šac i ja, u posjeti Anti u Vrapču, a on nam užarenih očiju pričao o svojim razgovorima s Bogom, da je on sve to preuzeo na sebe, za sve nas. A opet, mislim danas ovako: sve nas je, ali svakog na njegov određen i drukčiji način, pogodila ta '68. i nitko nije iz nje izašao neranjen. Svi smo je zajedno, dakle, do kraja otplatili, tko više tko manje. Ante Rumora, sigurno, platio je najviše, jer joj se, Politici, najstrastvenije suprotstavio.

Bilježim, sad, 29. listopada 1968. Točno je tog dana, naime, u *Studentskome listu* krenula sinkronizirana kampanja protiv nas, sudionika lipanjskih studentskih prosvjeda. Festivalski je odbor IFSK-a 8, na čelu sa mnom, optužen za rastrošnost i neodgovornost u trošenju proračunskih sredstava, a uredništvo je *Prologa* suspendirano zbog istog razloga: prekoračili smo odobrena sredstva. Budući da *nomina sunt odiosa*, koristit ću kratice. Nalogodavatelj je političkoga progona bio tadašnji predsjednik Saveza studenata Jugoslavije u Zagrebu, drug C. S., kasnije istaknuti partijski dužnosnik, također za mandata koalicijske vlade Republike Hrvatske od 2000.-2004. veleposlanik u jednoj susjednoj nam državi. Za medijsku egzekutivu određeni su dva druga P. – P. P. i J. P. Prvi je komunistički principijelno 29. 10. zagrmio na stranicama *Studentskog lista* o tome „*kako je zakazala savjest nekih mladih ljudi*“, a drugi konkretizirao optužnicu sutradan u *Večernjem listu: Rasipništvo u krilu IFSK-a*. Na udaru smo se našli nekolicina najodgovornijih osoba Festivalskog odbora. Pokušaj odgovora bijaše dakako uzaludan, partijska egzekutiva bila je neumoljiva. Nisu se zadovoljili tek medijskim linčom, nego inicirali i kazneni progon. Protiv mene, Srećka Capara i Livija Brausa bila je podignuta optužnica zbog pribavljanja protupravne koristi. Konkretno, ja sam bio optužen da sam potpisao jedan putni nalog znajući da će on biti iskorišten u privatne a ne službene svrhe, te da sam otuđio jedno nalivpero. Kazna kojom bijaše zapriječeno rečeno kazneno djelo bila je pet godina zatvora. To je značilo da za deset godina nastupa apsolutna zastara predmeta. Upravo se to i dogodilo. Nakon što sam uredno jednom svake godine dolazio na zakazano ročište, na koje se međutim ne bi odazvali pozvani

svjedoci, pak se rasprava uvijek iznova odlagala, zaprimio sam godine 1978. rješenje Suda da je nastupila apsolutna zastara predmeta, te da se shodno tomu postupak obustavlja. Tužitelj nije povukao optužnicu, niti me Sud oslobodio, nego se čekala apsolutna zastara, a tijekom svih tih deset godina nisam imao pravo na putovnicu, bijah, dakle, građanin drugog reda. Totalni je paradoks, međutim, u tome, da je u proljeće 1969. odobreno ponovno izlaženje „Prologa”, kojemu sam od 4. broja ja bez problema postao glavnim urednikom. Ante je Rumora, naime, uslijed bolesti bio nesposoban dalje obnašati dužnost glavnog urednika, pa od 4. do 13. broja koji izlazi sredinom 1971. kad odlazim na odsluženje vojnog roka u Pirot, potpisujem, ja osoba pod kaznenim progonom, „Prolog” kao glavni urednik, a zamjenik mi je Slobodan Šnajder. I to pokazuje koliko je Jugoslavija u nekim stvarima bila luda i shizofrena država. Sreća je u svemu bila da je Šnajder – Šac bio na mjestu zamjenika, pa je poslije propasti hrvatskog proljeća i državnoga udara u Karađorđevu u prosincu 1971., kad je kratkotrajni moj nasljednik Srećko Lipovčan dobre uspomene emigrirao, preuzeo „Prolog” i vrlo uspješno ga vodio u sljedećim dvama desetljećima. Ja sam tada, naime, bio izvan igre, zatočen u vojnom pritvoru u Skopju pod teškom optužbom za kontrarevolucionarnu i nacionalističku djelatnost. U jednom sam se, nimalo kratkom, vremenskom razdoblju tako našao pod udarom dviju optužnica koje su mi imputirale zlodjela rasipnosti, malverzacije, krađe, hrvatskog nacionalizma i kontrarevolucionarne djelatnosti. Ali to je već druga priča koja izlazi iz okvira mog sekovskog i ifskovskog života.

Ipak, još sam se jednom, tad uistinu posljednji put, našao na IFSK-u – u rujnu godine 1971. Trajao sam od kraja svibnja glupe vojničke dane u Pirotu, na bugarskoj granici, kad dobih dopust kao uzoran vojnik (da, nevjerojatno ali istinito: bijah čak i to!). Dođoh u Zagreb baš kad se održavao IFSK 11. Hrvatsko se proljeće pretapalo u jesen, krećući nezaustavljivo prema zimi koja će ga uskoro zamrznuti na sljedećih dugih osamnaest godina. Mora da sam na dopustu bio svega koji dan, pa nisam mogao vidjeti više od jedne ili dvije predstave. Ona koju pamtim, i to jako dobro, bijaše prava i bijaše tako simbolična. *Svrha od slobode* Ivana Kušana, fenomenalna povijesno-politička farsa koja je praiizvedbu doživjela toga ljeta na Dubrovačkim ljetnim igrama u režiji Mire Medimorca. Igrala se vani, ispred Teatra &td (moralo je biti još ifskovskih predstava na otvorenom prostoru, ne mogu ih se sjetiti) i žestoko ubadala u temeljna pitanja povijesti i njene groteskizacije, nacionalne frustriranosti i šetebandijerizma, prevrtljivosti i gluposti vlasti, napokon govoreći ono što smo i za što smo živjeli cijelu svoju mladost: slobodu. Smijasmo se do suza a u grlu se stvarao grč. Ta se farsa, ćutio sam to gotovo fizički, prometala u rekvijem. Šezdesetosma bijaše pokopana, sedamdesetprvu su se spremali otpremiti na groblje.

Kad sam se našao u vlaku koji me, bespomoćna, odvezio u beskrajne daljine balkanskog istoka, možda baš onda kad iz slavonskih ravnica udosmo u Srijem i zagrabismo put Beograda, u jednom mračnom času rekoh sve je gotovo. I kazah zbogom mladosti.

Ivan Pederin

Kukuljević kao političar i govornik

Kukuljević je saobraćao još kao mladić s visokopoloženim ličnostima s kojima je u vezi bio njegov otac Antun, dužnosnik u političkim tijelima. Otac Antun upoznao je grofa Janka Draškovića u vojnoj školi u Požunu, i Drašković je preporučio njegova sina Ivana za časnika Ugarske plemićke tjelesne straže u Beču.¹ Kukuljević je kao mlad časnik došao u Zagreb pa ga je otac odveo na objed Josipu Jelačiću.² Stric Franjo zaslužan je za opoziv mađaronskog velikog župana grofa Ivana Nepomuka Erdödyja iz Međimurja. Franjo je bio nuncij za Ugarski staleški stol (donji dom), 1831. prisjednik Banskog stola, pa tajni kraljevski savjetnik, od 1832. nuncij u velikaškoj kući zajedničkog sabora u Požunu, a od 1832.³ Dana 25. ožujka 1848. je zajedno s barunom Ambrozom Vranjicanijem i Ljudevitom Gajem proglasio Jelačića banom. Bio je član izaslanstva koje je caru u travnju 1848. predalo „zahtijevanje naroda”. U tome nije imao uspjeha. Bio je jedan od inicijatora Slavenskog kongresa u Pragu, u svibnju je pregovarao u Srijemskim Karlovcima s patrijarhom Josifom Rajačićem i knezom Aleksandrom Karađorđevićem u Beogradu. Jelačić ga je poslao u lipnju u Milano, gdje mu je feldmaršal grof Radetzky dao 200.000 fl. i 7000 pušaka za rat protiv mađarske revolucije. Dana 7. ožujka 1849. otišao je sa skupinom hrvatskih političara u Beč da traži od kralja povlačenje oktroiranog ustava. Nisu imali uspjeha.⁴

---

1 Božena Filipan, Grof Janko Drašković i Ivan Kukuljević Sakcinski stupovi Matice hrvatske, Kukuljevićevi dani u Varaždinskim toplicama, Zbornik radova znanstveno-stručnih skupova Matice hrvatske 1995-2009, Varaždinske toplice, 2007, str. 91.

2 Dnevnik 1838-1840.

3 Božena Filipan, Uloga Kukuljevića Sakcinskih u hrvatskom narodnom preporodu i razvoju hrvatskog školstva, u: Kukuljevićevi dani u Varaždinskim toplicama, Zbornik radova znanstveno-stručnih skupova Matice hrvatske 1995-2009, Varaždinske toplice, 2007.

4 Izabrana djela Ivana Kukuljevića Sakcinskog, prir. Nikola Batušić, Zagreb, MH. 1997. str. 39-41.

Kukuljević je kao plemić bio član Sabora,⁵ a taj stališki Sabor bio je politička glava ilirizma. U tom pokretu osobito su se isticali general Juraj Rukavina barun od Vidovgrada, grof Karlo Sermage, grof Janko Drašković, barun Franjo Kulmer, biskup barun Metel Ožegović, grof Karlo Vojkffy, barun Dragojlo Kušlan, barun Ambroz Vranjiczan. I mađarski preporod bio je pokret plemstva i magnata, Kukuljević je kao član Sabora 12. svibnja 1843. održao prvi govor na hrvatskom jeziku, a Sabor je 1847. uveo hrvatski u sve urede i škole. Bio je 1845. veliki sudac u Varaždinu, pa vrhovni školski ravnatelj u Hrvatskoj i Slavoniji odnosno zagrebačkom školskom području.⁶

Ako pogledamo Kukuljevića kao političara moramo istaknuti da je on poznavao sve ljude koji su vodili ilirski pokret i s većinom i surađivao, ali nije bio u prvom planu ilirizma kao političkog pokreta. Štoviše, može se reći da je on bio drugorazredna ličnost, mlad čovjek kojem su čelnici povjeravali manje ili više važne zadatke. Možemo zacrtati i jednu socijalnu geografiju ilirizma. Ilirizam kao politički pokret imao je svoje sjedište u Saboru. On nije bio narodni ni građanski pokret, nego pokret velikaša koji su sjedili u Saboru ne zato što bi ih netko bio izabrao, već zato što su bili velikaši. Politički ilirizam bio je dakle legitimistički pokret, o čemu na drugom mjestu.

Međutim književnost ilirizma bilo je djelo mladih intelektualaca koje je okupljao knjižar Ljudevit Gaj. On je bio tip modernog liberalnog intelektualca koji je shvatio moć tiska i književnosti, a tisak je bio oružje liberala u borbi protiv apsolutizma. Revolucionarni komiteti slali su emisare, kako je to glasilo u slangu c. k. više policije, a oni su uvijek sobom nosili tiskanice.⁷ Ilirizam ipak nije bio klasični liberalni pokret, pa nije bio učlanjen u „La Giovine Europa”, koju je stvorio Giuseppe Mazzini kao federaciju nacionalnih liberalnih pokreta. U toj federaciji nije bio ni mogao biti ni jedan liberalni ili nacionalni pokret u c. k. Državama, kako se Austrija nazivala u službenim spisima od Bečkog kongresa do 1848. „La Giovane Europa”, Mazzini i liberalizam uopće smatrala je c. k. viša policija državnim neprijateljem i progonila ga.

Književnost ilirizma uglavnom je diletantska, ona je od umjetnički vrijednijih djela dala samo ep Ivana Mažuranića „Smrt Smail age Čengijića”, „Putošitnice” Antuna Nemčića Gostovinskog i „Pogled u Bosnu ili kratak put u onu krajinu učinjen 1839-1840”. Kukuljević je pripadao ovoj drugoj skupini jer nije bio velikaš, a zarana je pokazivao sklonosti prema književnosti i znanosti. Ipak, velikaši su mu povjeravali vrlo važne zadatke.

Najvažnije što je Kukuljević učinio u politici bili su njegovi govori i politički spisi.

---

5 Mali plemići nisu bili ipso facto članovi Sabora, ali su birali svoje predstavnike i slali ih u Sabor. Ivan Beruc, Povijest institucija državne vlasti u Hrvatskoj (1527-1945), Zagreb, 1969. str. 42. To je bio Kukuljević.

6 Božena Filipan, Tonimir, obitavalište Kukuljevića Sakeinskih, Kukuljevićevi dani u Varaždinskim toplicama, Zbornik radova znanstveno-stručnih skupova Matice hrvatske 1995-2009, Varaždinske toplice, 2007.

7 Ivan Pederin, Dalmacija i Hrvati u vanjskoj politici bečkoga dvora, Dio I. Zadar, 2005. Poglavlje Austrijska policija u borbi protiv masona i tajnih društava poslije srpanjske revolucije, str. 106.ff. i drugdje u ovoj knjizi.

God. 1839. objavio je u „Luna, Beiblatt zur Agramer politischen Zeitung verschiedenen Inhalts”, br. 39, članak pod naslovom „Magyarismus, Illyrismus”. Počeo je tako da je istakao da su Mađari zasebna nacija različita od nas jer govore drugim jezikom, a mi Hrvati nećemo zapustiti naš materinjski jezik. Bilo je to nešto novo, jer je uprava tradicionalne Europe bila na latinskom, narodni jezici nazivali su se *volgare* u Italiji, *diotisk* u Njemačkoj, *langue vulgaire* u Francuskoj i počeli su prodirati najprije u književnosti, teže u upravi, a najteže u Crkvi. Jezično rodoljublje nepoznato je u zapadnoj Europi, pa D’Alembert žali što *langue vulgaire*, a to će reći francuski, sve više potiskuje latinski. U srednjoj Europi su se političke granice vrlo rijetko poklapale s jezičnima, pa je jezični nacionalizam prosvjedan, ustanak protiv političke geografije.⁸ On je to napravio slijedeći grofa Janka Draškovića i njegovu „Disertaciju”, 1832. Bio je to zahtjev za preustrojem Krune sv. Stjepana. On je opazio da Nijemci nastanjeni u Hrvatskoj i inače radije uče mađarski nego li hrvatski, a Hrvati ostaju pri latinskom u upravi. Pozvao se na Draškovića, na njegovu „Disertaciju”, ali i na „Ein Wort an Iliriens hochherzige Töchter”. U oba spisa Drašković je ustajao u obranu hrvatskog jezika. U doba ugarsko-hrvatskih kraljeva iz kuće Anjou Mađari su kao vojnici dolazili u Dalmaciju, a mnogi Hrvati slali su svoju djecu u Mađarsku da nauče jezik. Sada se mađarski uči u hrvatskim školama kao obvezatni predmet. Mađari imaju od 1830. svoje učeno društvo, i Hrvati moraju osnovati takvo društvo. Opazio je otpor mađarskom, letke protiv učenja toga jezika u Hrvatskoj. Iliriju je osnovao Kadmo u okolici Dubrovnika,⁹ Hrvati su se borili u vojsci Aleksandra Velikoga. Istakao je jezičnu srodnost hrvatskoga s poljskim i ruskim i napokon osnivanje Velike Ilirije. Ovdje je Kukuljević djelovao više buntovnički nego li liberalno.

Kao mlad čovjek napisao je „Die Nationalität in Kroatien und Slavonien”¹⁰ On je počeo tako što je uočio „snažne narode” kakvi su Grci i Rimljani, koji su natkrilili sve ostale, a to znači Njemačku, Englesku i Italiju. Slaveni su najraspostranjeniji, toliko raspostranjeni da se nisu mogli ujediniti pa su dospjeli pod vlast i utjecaj drugih. Nacije su nastale u XIX. st., to su Rusi, Poljaci, Česi, i Iliri koji su stvorili nacionalne države. Sredstvo stvaranja države je književnost, pa Talijani i Nijemci nemaju svoje države, ali imaju naciju u svojim književnostima. Vrlo mladi Kukuljević pokazao je dobru znanstvenu intuiciju jer je shvatio da književnost tvori nacije, ali u XIX. st. pobuda dolazi od plemstva, koje traži poboljšanje obrazovanja i dobrobiti. Pobuda je zapravo došla od Marije Terezije, koja je stvorila suvremeno školstvo što obrazuje državne

8 Hans Kohn, *The Idea of Nationalism in its Origins and Background*, New York, 1946. str. 230, 329.

9 Francesco Maria Appendini je u *Notizie storico-critiche sulle antichità storia e letteratura de Ragusei*, (Dubrovnik, 1802-1803. u *Introduzione alla prima parte del tomo primo* napisao da je Kadmo došao u Konavle gdje je i umro, pa je pokopan na podnožju Snježnice. Namjera mu je bila da pokaže kulturni i povijesni ugled Dubrovnika i nada da će to Francuzi i Rusi poštovati. Ivan Pederin, *Dubrovačka životopisna književnost i njezini izdanci*, *Croatia Christiana Periodica*, XII (1988) br. 22. str. 109.

10 Aus dem Beiblatte „Luna” der Agramer politischen Zeitung besonders abgedruckt, Agram 1842.k. p. i. N. Buchdrucker des Dr. Ljudevit Gaj.

činovnike,¹¹ i Josipa II. koji je s *Theater an der Burg* stvorio pojam javnog i nacionalnog kazališta umjesto dvorskog.

Ilirija je ujediniteljski pojam. Protivnici Ilirije, tu je valjda mislio madařone, drže se svojih konstitucionalnih sloboda. Ali car je kao mađarski kralj prisegnuo da će čuvati prava Mađarske, ali i njezinih pridruženih zemalja (*Nebenländer*), a to je nažalost bila Hrvatska kojom je upravljalo Mađarsko namjesničko vijeće više nego li ban. Ilirizam je dakle bio borba da nas se prizna kao kraljevinu, što smo i postigli 1868.

Povijest Ilirije nije istrađena, ali stariji pisci, Habelić, Micalia, Jambrešić, Belostenec, pa i Mađar Petho, grof Kálnoki Andras, svi znaju o Iliriji.

Kukuljević političar shvatio je u samom početku da nacije nema bez znanosti, a prve nacionalne znanosti s kojima se stvarala nacija bile su nacionalna povijest (umjesto feudalne), povijest književnosti i nacionalna književnost. Književnost je postala nacionalna tek u XIX. st. On je time intelektualcima dao mjesto u naciji i u ilirizmu, i time postavio problem moderne (i ne samo moderne) države, a to je problem odnosa vlasti i intelektualaca.

Kukuljević je znao da ostvarenja ovog nacionalnog programa nema bez znanosti, pa se u košuljici s ovim spisima¹² nalazi i spis „Positiones ex universo jure naturali publico universalis, gentium, et jure pub. Regni Hungariae quas in Regia scientiarum Academia zagrabienſi anno MDCCCXII. Mense augusto publice propugnandas suscepit dominus Aloysio speciary Jurisprudentiae primum in au. Auditor (Zagabriae, Typis Novoselinamio). Tu se čita u glavi LV. O uvjetima pod kojim narod može i prognati svoga kralja na temelju javnog prava Kraljevine Mađarske. Čita se i mišljenje da i pored pragmatičke sankcije austrijski car nije nasljedni mađarski kralj.

Kukuljević je po starom baroknom običaju dočekao novog bana grofa Franju Hallera 18. listopada 1842. s pjesmom pod naslovom „U slavu preuzvišenoga i presvietloga gospodina grofa Franje Hallera od Hallerkeöa dne 17. i 18. listopada 1842. prigodom njegova uzašastja na stolicu bansku od zemlje dalmatinske, harvatske i slavonske, sinovi ovih zemalja smierno poklanjaju”.¹³ Tu je spomenuo narod i barjak Zrinskih i Bakača, što je bilo buntovno i smjelo ako se misli na proces i smaknuće Petra Zrinskoga. O obljetnici 1871. se „Vienac” npr. nije usudio obilježiti obljetnicu. Osim toga Hrvatska nije bila narodna nego dinastijska i stališka država, a tako i cijela Carevina. Ako je Kukuljević spomenuo narod, on je time napravio umjereni zaokret prema

---

11 Gerald Grimm, *Die Schulreform Maria Theresias 1767-1775., Das österreichische Gymnasium zwischen Standesschule und allgemeinbildender Lehranstalt im Spannungsfeld von Ordensschulwesen, thesianischem Reformabsolutismus und Aufklärungspädagogik*, Frankfurt am Main-Bern-New York-Paris, 1987.

12 Oni se nalaze u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagebu, Trezor.

13 Kad je novi okružni poglavar Girolamo Nani došao 1825. u Split, tiskar Giovanni Antonio Piperata dočekao ga je s jednom takvom pozdravnom pjesmom. Naniju se to nije svidjelo; taj običaj je očigledno bio već zastario. Ivan Pederin, *Austrijska cenzura i nadzor nad tiskom u Dalmaciji*, Zadar, 2008. str. 86.

liberalizmu kojim se poziva na narod što općim pravom glasa bira svoje predstavnike u parlament, a taj je nositelj suvereniteta.

Kukuljević je bio govornik ilirizma, uopće preporoda. On je bio taj koji je svojim govorima nastojao uvjeriti javnost u opravdanost borbe iliraca i postići suglasnost. Ovo građansko govorništvo ima dugu tradiciju iz Antike. U Grčkoj je razvoj išao od atenskih govornika Lisije, Demostena, Isokrata do metaforičnog i impresivnog stila azijskog govorništva. U Francuskoj se pojavio jakobinski-revolucionarni govor, pa parlamentarni govor.¹⁴ Govornici se služe svojim poznavanjem jezika i književnosti da postignu neke svrhe, i to ne nužno poštene. Govornici izvlače građane iz njihova bijega od politike, oni ih pozivaju na njihove građanske dužnosti, traže njihove strasti i pobuđuju ih. Govorništvo je vezano uz latinsku školu, oslobađanje od latinizma daje im slobodu i polet.¹⁵

U XIX. st. zna se u Carevini za neke istaknute govornike. Oni su političari, i djelovali su u parlamentima i političkim gremijima druge polovice XIX. st. U restauraciji, pa i u predožujsko doba, pisali su agenti pronicljiva izvješća c. k. višoj policiji,¹⁶ o govornicima se malo čuje. Međutim, 1848. pojavili su se nadareni govornici koji su živo djelovali u politici.¹⁷ Kossuth Lajos ušao je u povijest kao političar i državnik, ali i kao briljantni govornik i otac političkog novinarstva.¹⁸ Dr. Karl Lueger spominje se kao značajan govornik u parlamentu koji je u svoj govor uveo pučke i gradske izraze umjesto latinskih poslovice, kojima su se služili liberalni govornici.¹⁹

Hrvatsko govorništvo slabo je istraženo.²⁰ Ovdje ćemo pokušati dati prilog poznavanju hrvatskog civilnog govorništva.

Naš Kukuljević usporediv je baš s Kossuthom, dapače on je njegov protivnik i suprotnost. Slušateljstvo njegovih govora bili su županijske skupštine,

---

14 Angelo Marchese, *Oratoria, dizionario di retorica e di stilistica, arte e artificio nell'uso delle parole, retorica, stilistica, metrica, teoria della letteratura*, Milano, 1978. str. 226-227.

15 Walter Jens, *Rhetorik, Reallexikon der deutschen Literaturgeschichte begründet von Paul Meier und Wolfgang Stammler, zweite Auflage, neu bearbeitet und unter redaktioneller Mitarbeit von Klaus Kanzog sowie Mitwirkung zahlreicher Fachgelehrter herausgegeben von Werner Kohlschmidt und Wolfgang Mohr, Dritter Band, Fünfte Lieferung Reformationsliteratur – Rokokodichtung*, Berlin, 1971. Par. 2, 3, 5, 8.

16 O tim izvješćima Ivan Pederin, *Dalmacija i Hrvati...*

17 Njihovi govori izdani su s drugim dokumentima, to su *Das Junge Deutschland, Texte und Dokumente*, herausgegeben von Jost Hermand, Reclam jun., Stuttgart, 1966. i 1972. i *Der deutsche Vormärz, Texte und Dokumente*, herausgegeben von Jost Hermand, Reclam jun., Stuttgart, 1967. i 1972.

18 Johannes Váczy, *Die ungarische Literatur, Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild, Auf Anregung und unter Mitwirkung Seiner kaiserlichen und königlichen Hoheit des Durchlauchtigsten Kronprinzen Rudolf, Ungarn, Band III*. Wien, 1893. str. 341. Kossuth je 1841. osnovao Pesti Hirnap kao prvi mađarski politički list i organ i cenzura se nije opirala, iako je tada bilo zabranjeno pisati u novinama i časopisima o politici.

19 Kurt Skalnik, *Dr. Karl Lueger, Der Mann zwischen den Zeiten*, Wien-München, 1954. str. 77.

20 Nešto se pisalo o propovijedima, Ivan Pederin, „Začinjavci“, štioći i pregoaci, *Vlastite snage i njemačke pobude u hrvatskoj književnosti*, Zagreb, NZMH. 1977. Pojam jezičnog i književnog standarda kod bogoljubnog bogoslovca Stipana Margitića Jajčanina, str. 121-150. Govori su se izdavali kao Filippo de Diversis, *Dubrovački govori u slavu ugarskih kraljeva Sigismunda i Alberta* (2001, 2004), Zdenka Janeković Roemer pa govori Ante Starčevića u njegovim „Djelima“.

Sabor i kulturna društva kao npr. Matica hrvatska, čiji je on dugogodišnji predsjednik bio, i poneko drugo kulturno društvo. Govornici koji će se obraćati masama na trgovima doći će u XX. st. Govor održan 11. travnja 1843. na skupštini Zagrebačke županije (tiskan 1861)²¹ Kukuljević je održao na hrvatskom. Počeo je s opisom nevolja koje biju „hrvatsku domovinu”, na „duševnu tugu” onih koji su „upaljeni ljubavlju za svoj rod i jezik i za domovinu svoju počeli misliti i raditi kao vjerni domorodci, kao iskreni rodoljubi i kao vredni potomci slavjanskih predah svojih, noseći i čuteći slavjansku krv u sebi” (str. 617). On se nije obraćao hrvatskom narodu, već onim obrazovanim u skupštini, dakle predstavničkom sloju naroda, i te ljude pozivao je na njihove dužnosti kao predstavnika, budio ih je iz političke letargije u koju su upali tijekom restauracije, raspaljivao ih je. Nastavio je „... ali sada počimlje se već voditi boj i proti duhu našem i proti mislim našim!” Bilo je to tipično držanje političkog govornika koji vidi nevolje domovine, bilo da ih ima ili nema i poziva na borbu da se nevolje isprave. Nevolja je svakako bilo, ako se pođe od polazišta da je Hrvatsku trebalo ustrojiti kao suvremenu naciju i kao vlast političara i intelektualaca kakav je bio on, Kukuljević. Govorio je kako se Hrvatskoj zatvara prozor u svijet, bio je to zahtjev za državnom samostalnošću, jer samo država mogla je osigurati vidokrug i samostalnost intelektualcima i znanstvenicima, a mi smo onda bili feudalna zemlja i imali smo samo rudimentarnu državnu organizaciju u modernom smislu. Onda je dodao da se sve to zbiva „...proti očitoj volji milostivoga kralja našega...” Tu se Kukuljević iskazao kao dinastijski legitimist, a vjerojatno je da je on, i ili ilirci, imao uporište na Dvoru, ali o tome na drugom mjestu. Ustao je protiv cenzure koja mnoge rukopisa odbija sa „non admittitur [...] nečuvani despotizam cenzure naše da ukine, budući da mi već i takove stvari, koje su u Beču, Pešti i u našem carstvu tiskane, citirati i nanovo tiskati ne smijemo”. Kukuljević je osjetio da je cenzura već preživjela, ona je i ukinuta početkom 1848., a već 1840ih godina ona je opadala i nije više bila u stanju obavljati svoju ulogu.²² Da li je Kukuljević predviđao što će se uskoro dogoditi? On se ogradio od „kleveta” da se ilirci orijentiraju prema Rusiji, svjestan dubokog nepovjerenja Austrije prema nekadašnjem savezniku protiv Napoleona – Rusiji.

Govor održan 2. svibnja 1843. u Hrvatskom saboru (tiskan 1861)²³ povijesni je govor jer je bio prvi govor u Saboru na hrvatskom jeziku. U tom govoru on je tražio da se u zagrebačkoj Pravoslavnoj akademiji osnuje ka-

21 Služio sam se tekstem tiskanim u: Izabrana djela, prir. Nikola Batušić, Zagreb, MH. 1997. str. 617-618.

22 Cenzura je poznavala čitateljstvo, a to je značilo da neko djelo, ako je bilo zabranjeno 1830., možda nije bilo zabranjeno deset godina kasnije, ako je bilo dopušteno u jednoj zemlji nije ipso facto bilo dopušteno u drugoj. Ivan Pederin, Austrijska cenzura i nadzor nad tiskom u Dalmaciji, Zadar, 2008. Odnos cenzure prema europskim književnostima, filozofiji, novinstvu i političkoj ideologiji str. 99-132.

Božidar Novak, Ideja slobode u novinarskom, publicističkom i javnom radu Ivana Kukuljevića Sakcinskog, Kukuljevićevi dani u Varaždinskim toplicama, Zbornik radova znanstveno-stručnih skupova Matice hrvatske 1995-2009, Varaždinske toplice, 2007. str.315-325.

23 U Izabranim djelima, str. 619-623. I ostali govori razmatrani u ovom radu otisnuti su u ovoj publikaciji.

tedra za narodni jezik da bi „izobraženi” ljudi mogli naučiti svoj materinji jezik. Ovo nam pokazuje tešku situaciju u kojoj se nalazila Hrvatska čiji je politički status prema Mađarskoj bio nedefiniran. Prvo sveučilište u Hrvatskoj osnovano je 1396. u Zadru, to je bio dominikanski Studium generale,²⁴ ukinuto za francuske vlasti. U Zagrebu će valjati čekati Nagodbu 1868. da dobijemo suvremeni državni aparat i osnujemo Sveučilište Franje Josipa 1874. Hrvatski, nastavio je Kukuljević, ne uči nitko jer od toga ništa nema, malo tko zna dobro govoriti svojim materinskim jezikom, jer se taj jezik ne upotrebljava u javnom životu pa se s tim jezikom govori jedino s kmetovima. Kukuljević je rekao „kmetovima” jer ti kmetovi nisu još bili narod s političkim pravima, a on se za njihova prava nije ni borio. Tu vidimo sudbinu jezika naroda koji nema državu. Jezik koji nije jezik škole i državne uprave nestaje. U barbarskim vremenima smatrao se jedino latinski „izobraženim”. Tu Kukuljević prija uz nazore nepovijesnog prosvjetiteljstva, što neće biti njegova kasnija orijentacija. U nas se u obitelji uvukao njemački, u Primorju talijanski jezik. Kukuljević nije vodio računa o tome da je jezik aristokracije manje više u svoj Europi od XVII. st. bio francuski, da je karakteristično za elite srednje Europe, čak i ako su bile građanske, da su govorile stranim jezikom, kao i hrvatske elite, da je rezultat jozefinizma i „germanizacije” bio da je dopisivanje sa središnjicom bilo na njemačkom, a njemački je postao *lingua franca* austrijskog građanstva, koje je govorilo raznim jezicima. Nadalje je Kukuljević s ogorčenjem istakao da smo se odcijepili od jednorodne braće. Morao je reći da s tom braćom nismo uspostavili komunikaciju jer takve komunikacije nije do tada bilo na razini obrazovanih. Nastavio je da naša „konstitucionalna” braća Mađari neće stranih jezika u svojoj zemlji, da kod Nijemaca i Talijana materinski jezik ima prednost pred stranim jezicima, a kod nas ne jer je naš jezik najviše raspostranjen na svijetu. On je tu polazio od nazora naših baroknih filologa kakvi su bili zadarski nadbiskupi Vicko Zmajević i Mate Karaman u XVIII. st., pa Rafaela Levakovića da svi Slaveni govore jednim jezikom koji ima više dijalekata. Međutim hrvatski (zapravo staroslavenski) je već u IX. st. bio bogoslužni jezik kao latinski i grčki. Istakao je junaštva Hrvata u prošlosti, o kojima je mogao čitati kod fra Andrije Kačića Miošića i Mavra Orbinija (Il Regno degli Slavi, Pesaro, 1601.). Dok kod drugih naroda napreduju znanost i književnost, nama Hrvatima prijete gubitak naših minicipalnih prava i time etnička smrt.

Hrvatska je valjda zbog svog zemljopisnog položaja otvorena prema inozemstvu. U Dalmaciji se primjerice govorilo ili je bilo u upotrebi desetak jezika.²⁵ Kukuljević ovdje djeluje ponešto ksenofobno. Završio je da smo mi sjena od naroda jer se ne služimo svojim jezikom. Mi bismo se mogli upitati

24 Stjepam Krasić, OP., Generalno učilište dominikanskog reda u Zadru ili „Universitas Jadertina” (1396-1807), Zadar, Filozofski fakultet 1996.

25 Ivan Pederin, Die Kanzleisprachen in Südkroatien bis zu den Napoleonischen Kriegen, u: Kanzleiwesen und Kanzleispachen im östlichen Europa, Herausgegeben von Christian Hannick, Weimar-Köln-Wien, 1999.

zašto je hrvatski preporod tako kasno počeo. On je slijedio mađarski i češki preporod sa oko 40 godina zakašnjenja.

U govoru održanom 10. srpnja 1843. na skupštini zagrebačke županije istaknuo je da je naš posljednji narodni vladar umro pred osam stoljeća, i toliko je kruna hrvatska vezana s mađarskom. Pa, iako u Mađarskoj živi mnogo Slavena ona nam je često maćeha. Mađari su „po izvoru svom azijski [...] još uvijek stoji u njem srodna narav Mongolah i Tatarah, Hunah i Turakah”²⁶ Međutim, ako je Kukuljević spomenuo Mađare zajedno s Mongolima, Hunima, Tatarima i Turcima, on je na njih bacio negativnu sjenu barbarstva i pljačke. Ali on je tu spomenuo i grofa Jurja Oršića kao hrvatskog velikaša od starohrvatskog kraljevskog plemena, i tim se iskazao kao legitimist jer je krv bila pitanje nasljeđivanja u monarhijama. Mađare je opisao kao ohole i vlastoljubive, usporedio ih je s Turcima.²⁷ Dodao je da je mađarski publicist Pulszki predlagao grofu Thunu da će se mađarsko plemstvo odreći povlastice da ne plaća porez, ali nije predložio da se uvede jednakost pred zakonom nemađarskih naroda. Istakao je da Hrvat može biti prijatelj samo onom „koj niti nad njim niti pod njim stoji”. To je bio Kukuljevićev pojam jednakosti. Mađari smatraju da je sloboda na svijetu samo za Mađare, a zaboravljaju da su Hrvati pobjeđivali Avare, Franke, Tatara, Turke, i buntovne mađarske protestante. Mađarski nacionalizam ukorijenjen je baš u protestantizmu. Nacionalnu povijest doživljava Kukuljević kao niz pobjeda i služi se s njom kao oružjem, iako je hrvatska nacionalna povijest onda jedva postojala. Mađari su neprijatelji svih Slavena. On je apelirao na velikaše, prelate, bogatije građane, plemiće, činovnike i magistratualce. To je onda bio u nerazvijenoj feudalnoj Hrvatskoj predstavnički sloj. Svećenicima je savjetovao nek misle na naciju, a ne kako će obratiti protestante. Put do bogarstva vodi preko „nauke i krjeposti”. Mladeži zamjera što sjedi u kavanama. Bez želje za „izobraženjem”.

Kukuljević je dakle shvatio važnost materinskog jezika i znanosti u izgradnji suvremene nacije, a obraćao se njezinom predstavničkom sloju u kojem su bitno sudjelovali velikaši plemići. On nije bio klasni sloj po svom sastavu. Njegov govor bio je borben i sugestivan, a uvjeravao je slušatelje služeći se pritom svojim povijesnim znanjem i književnim sposobnostima.

U govoru od 23. rujna 1843. na skupštini zagrebačke županije obratio se slušateljstvu sa „Slavni stališi i redovi”, govorio je kako se hrvatski jezik gasi kao što se ugasio u Koruškoj, Ugarskoj, Štrajerskoj, na Baltiku, Šleskoj, Pomeraniji, na Labi i Visli. A naroda nema bez jezika. Jedni bi ostali kod latinskog, drugi hoće junački mađarski, treći „izobraženi” njemački. Zamjera

26 Mađari smatraju Hune i Avare svojim precima, iako su oni govorili jezicima različitim od mađarskog, i ponosni su na njihove ratne uspjehe. Franz Pulszki, *Die Zeit der Völkerwanderung, u: Die österreichisch-ungarische Monarchie...* sv. I. 1888. kao gore, str. 32-43.

27 István Deák, *The Lawful Revolution, Louis Kossuth and the Hungarians 1848-1849.*, New York, 1979. str. 220. U to doba Mađari su se smatrali boljim od ostalih naroda i vrijeđali su nemađarske narode u Kruni sv. Stjepana.

međimurskom grofu Aleksandru Erdödyju da hoće zatrti naš jezik na sramotu svojih slavni predča Petra i Tome Erdödy, pa Jurja i Janka Draškovića, Oršića, Keglevića. Smisao za slavnu povijest, a povijest je za nj povijest velikaša, ima jasni oslonac u legitimizmu, velikaši su ures nacije.²⁸ Pa ipak, ti velikaši djeluju u velikoj većini nacionalno u ilirizmu. Ti ljudi, čiji su se preci borili jedni protiv drugih zbog izbora novog kralja, pa su se borili protiv Osmana, sada grade Hrvatima suvremenu državu. Na drugoj strani građanstvo je slabo i nema političkih prava. O trgovcima Miji Krešiću i Pavlu Hatzu malo se čuje, i malo će se čuti u politici.

Ovdje moramo napomenuti da je govor usmeni književni rod, u kojem se autor izravno obraća nazočnom slušateljstvu. Ovakav neposredni odnos pošiljatelja jezične poruke primatelju došao je u pitanje onda kad je između pošiljatelja jezične poruke stao cenzor, slagar, korektor i lektor, knjižar i trgovac knjigama.²⁹ To je razlog zašto je govorništvo u Carevini cvalo onom brzinom kojom je cenzura slabila. Cenzura je bila osobito stroga u kazalištu, pa je probama pribivao policijski povjerenik. Vlast je bila poučena primjerom Bruxellesa, kad su 1831. ovacije u kazalištu prerasle u ulične demonstracije i napokon u revoluciju. Kazališna cenzura nije ukinuta 1848. kad je ukinuta cenzura tiskopisa. Dakako, u takvim prilikama govorništvo je imalo malo izgleda, Kukuljević se mogao pojaviti kao govornik u prilikama slabljenja i dezorganizacije cenzure. Cenzura se postupno liberalizirala 1832, 1835, pa 1839. Poslije 1835. u Dalmaciju su primjerice počeli stizati ulični pjevači, organizirale su se književne večeri sa improvizacijama književnih djela. U tim improvizacijama iskorištavale su se igre riječi i druge dvoznačnosti koje su dražile vlast.³⁰ Vlast je uvijek sumnjala i istraživala da li su ti improvizatori agenti neke tajne liberalne sekte. To su bile prilike u kojima je Kukuljević držao govore. Kod Kukuljevića nema takvih dvoznačnosti, on nije tip liberalnog govornika.

Govor je jezična poruka u kojoj sudjeluje cijela ličnost, izgled, visina, boja glasa, gestikuliranje rukama. O izgledu Kukuljevića znamo iz slika. Bio je brkat, mrko marcijalno lice, vrlo visok. Bio je napokon časnik. U Hrvatskoj je vojnik imao ugleda. Njegovi strastveni i borbeni govori mogli su se znatno dojmiti slušatelja, osobito što je Kukuljević imao socijalno dosta visok položaj. Nije čudo da je on postao jurišnik i glavni govornik ilirizma.

U govoru na skupštini zagrebačke županije 5. veljače 1844. bio je protiv stranaka jer to dovodi krv protiv svoje krvi, pa smo na obje strane gnjusne slugе. Političke stranke bile su u to doba razvijene u liberalnoj parlamentarnoj demokraciji. Kukuljevića kao da ne privlači liberalizam. Međutim kad

---

28 Ovo je sukladno kasnijim nazorima Hippolyte Tainea u *Origines de la France contemporaine*, koji smatra da je plemstvo dragocjena tvar nacije. Ernst Nolte, *Der Faschismus in seiner Epoche, Die Action Française, Der italienische Faschismus, Der Nationalsozialismus*, München, 1963. str. 81.

29 Mikel Dufrenne, *Art et politique*, Paris, 1974.

30 Ivan Pederin, *Austrijska cenzura i nadzor nad tiskom u Dalmaciji*, Zadar, 2008. str. 148, 152.

ustaje protiv našeg položaja „tuđih slugu”, što je često pisao, on polazi od pojma nacionalnog suvereniteta koji je bio ideal stoljeća. Feudalizam u ranom i apsolutističkom obliku poznaje pojam ovisnosti od seniora, od kralja. Ponekad su ovisnost, osobito u ranijim razdobljima feudalizma, priznavale zemlje i feudalci koji to i nisu bili, toliko je slaba bila središnja kraljevska vlast, a podložnost monarhu bila je i čast. Nacionalna država XIX. st. bori se za suverenitet. Mađari su isticali Hune i Avare kao svoje pretke, iako su oni smatrani barbarima jer nisu nikom bili podložni, a mnogi su ih se bojali. Kukuljević je u svojim zahtjevima za slobodom, pod kojom je podrazumijevao nacionalni suverenitet, bio dijete stoljeća. Bio je protiv apsolutizma kad je rekao da je „naša domovina postala velikom kućom tajne policije” (ona se zvala c.k.viša policija). Bolno je priznao da smo odavna prestali biti slobodni Hrvati. Pozvao se na stare pravice hrvatske, staru vjeru i materinji jezik „... jer duh narodnosti slavjanske postao duhom vremena našega...” To je dakle njegova definicija slobode. Sloboda je sloboda u kulturi. On je ipak istakao „svetu krunu Ugarsku” i kralja.

U Saboru je govorio 3. listopada 1845. Počeo je „Slavni gospodine bane! Presvietli Velmože! Slavni stališi i redovi!” Ovi posljednji imali su svoje *iura et libertates statutorum et ordinum regni*, svoj glas i sjedište u Saboru. To su bili prelati, državni dužnosnici, velikaši, plemstvo, kraljevski slobodni gradovi i povlašteni distrikti. Mali plemići slali su u Sabor svoje zastupnike. Oni su birali kralja, predlagali bana, kapetana i vice-kapetana kraljevine, podbana, prabilježnika. Slali su nuncije na inauguralni hrvatsko-ugarski sabor, održavali vlastite sabore, proglašavali insurekciju, pravo na upotrebu pečata i grba kraljevstva. Plemstvo je glasovalo na županijskim skupštinama, bilo je podložno samo kralju, nije plaćalo poreze, ali je moralo služiti u vojsci. Ono je imalo pravo i na oružani otpor kralju, ako bi on povrijedio njihova prava.³¹ To je bio dakle Sabor na kojem je govorio Kukuljević. Upozorio je da se radi o sadašnjosti i dalekoj budućnosti pa je kao i obično bacio pogled u povijest kad su Slaveni imali svoje zakonodavno tijelo na svojim saborima. Oni su te sabore sazivali i onda kad su izgubili slobodu i bili pod jarmom Rimljana, Gota, Huna i Avara. Zvonimir je ubijen na saboru pa je onda otišlo dvanaest poslanika da se poklone Kolomanu. Naš narod imao je tri stoljeća prije Engleske i Francuske svoj parlament. Zagrebački biskup Ivan je 1396. kao pečatnik (kancelar) i punovlasnik kralja Sigismunda i kao namjesnik kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije držao sabor u Ninu. Naš je sabor uvijek bio nezavisan od Mađarske. Hrvatski kraljevi su od XVI. st. potvrdili niz zakona. Narod su predstavljali plemići kao najkrepčiji branitelji domovine, u najnovije doba prelati, velmože, plemići u varmeđijama, pa i gradski poklisari bili su predstavnici naroda. To je duh povijesti kojeg se moramo držati. Sada međutim vlada duh „izobraženosti” i inteligencije koja se okuplja u gradovima, trgovine, industri-

---

31 Ivan Beuc, Povijest institucija državne vlasti u Hrvatskoj (1527-1945)

je, ali starinsko pravo govorenja ne smije se oteti plemiću, a on može govoriti latinski i slavenski. Bio je to govor pred stališkim feudalnim saborom, ali taj sabor nije se zatvarao napretku koji je preporučao Kukuljević. Ovdje upada u oči pojam suvereniteta koji je ukorijenjen u starim pravicama. A te pravice se u feudalnoj državi nisu uvijek poštovane jer su većinom ležale zakopane u nepreglednim arhivima, njih se pamtilo, ali i zaboravljalo. Arhiv nije bio bez daljnje svima dostupan.

Govor koji je Kukuljević izrekao u Saboru 23. listopada 1847. objavljen je u *Novinama dalmatinsko-hrvatsko-slavonskim*.³² On je počeo da su hrvatski zastupnici 1790. izjavili u mađarskom saboru da si neće dati narinuti mađarski jezik jer da više vole svoj narodni jezik koji je stoljećima zaboravljen. To je dakle bilo polazište zahtjeva da se hrvatski proglasi uredovnim, što je učinio Jelačić kao ban. Josip II. ukinuo je latinski iz državne uprave i zamijenio ga njemačkim. Otpora nije bilo i njemački je svatko rado učio. Ali kad su Mađari slijedeći Josipov primjer počeli s pokušajima da mađarski uvedu kao uredovni na svekolikom području Krune sv. Stjepana, otpor je u Hrvatskoj bio vrlo žestok. Kraljevina koja je dobro funkcionirala stoljećima s latinskim kao jezikom uprave, sad je došla u pitanje, a Kukuljević je postao zatočnik Hrvatske koji je Mađarima bacio rukavicu. On je smatrao da nema nacionalnog napretka bez afirmacije narodnog jezika. Mnogi grčki pisci i filozofi bili su zapravo Slaveni koji su zaboravili svoj jezik i postali Grci. Neki rimski carevi i turski veziri bili su Slaveni. Hrvati su doveli na mađarsko prijestolje Karla Roberta Anjou, pa Ferdinanda Habsburškoga. Grci i Rimljani skoro su nestali kao narod, ali žive u svojim neumrlim jezicima. Hrvatski jezik je, tako pismohrane, bio uz latinski jezik javnog života, a sada naše gospođe i gospoda počinju zaboravljati svoj jezik i odgajaju djecu na njemačkom, mađarskom, talijanskom i francuskom. Ukratko rečeno – hrvatskom jeziku valja dati ono mjesto koje ima mrtvi latinski. Treba mu dati nacionalno i društveno dostojanstvo.

Tako je hrvatski postao elementom odvajanja od Krune sv. Stjepana i Mađarske, s kojom smo bili vezani državnom zajednicom osam stoljeća. U Italiji je jezik bio sredstvo ujedinjavanja i jedino što je vezivalo Talijane koji od Pjemonta do Sicilije imaju vrlo različitu povijest i kulturne tradicije. Njemački je bar kod J. G. Fichtea bio sredstvo ujedinjavanja i više od toga, sredstvom namjeravanog tlačenja i odnarođavanja Slavena koji su se trebali naći u Njemačkoj što će se protezati od rijeke Maas u Belgiji do rijeke Memel u Litvi.³³ Za Mađare je jezik bio sredstvo mađarizacije nemađarskih naroda pod krunom sv. Stjepana, a tih je bilo vrlo mnogo. Kukuljević je više od drugih pridonio afirmaciji hrvatskog jezika i dao mu ovu ulogu.

32 God. XIII (1847) str. 349-350. 30. listopada 1847.

33 To je Fichte izrekao u *Reden an die deutsche Nation*. To su predavanja u zimskom semestru na sveučilištu u Berlinu 1807/1808., kamo se vratio iz izbjeglištva u Königsbergu. Izbjegao je pred Francuzima, a bio je žestoki protivnik francuske vlasti u Njemačkoj.

Kukuljević je govorio banu, velikašima, stališima i redovima. Imao je znanja i rekao im je da Hrvatska ima svoju povijest i svoj jezik, i prema tome i pravo da postane suvremena europska nacija. Koliko je to važno pokazuje primjer Slovaka kojima Kossuth Lajos osporavao pravo da budu nacija jer da nemaju svoje povijesti.³⁴ Taj Sabor će godinu dana kasnije krenuti u rat protiv Mađarske koja joj je to pravo osporavala. Jelačić će preći Dravu, a naši nacionalni interesi poklopili su se s interesima Dvora. Jelačić je pobijedio.

Kukuljević je u to doba bio diletant u književnosti, ali i u znanosti. Drugačije to nije moglo ni biti, jer mi onda nismo imali državnog aparata koji bi mogao financirati znanosti i književnost. To smo stekli 1868. pa smo onda mogli osnovati Jugoslavensku akademiju znanosti i umjetnosti i časopis „Vienac” na temelju nacrtu Hrvatske kao suvremene nacije, koji je Ivan Mažuranić izradio u Beču potkraj 1860ih godina.³⁵ Tada je Hrvatska bila feudalna kraljevina, zemlja je još bila u rukama plemstva i velikaša koji su bili izuzeti iz poreza. Odakle državi novci za ustroj znanstvenog i kulturnog aparata?

Kukuljević je onda bio načitan diletant i žarki hrvatski rodoljub. Nema znaka da je bio upućen u politiku, a politika je bila u ruci c. k. vojske i c. k. više policije i bila je tajna. Car se savjetovao s grofovima, biskupima i nadbiskupima, generalima. Kukuljević nije bio ništa od toga i nema znaka da bi on imao dostup caru.

U apsolutizmu ga je Jelačić imenovao zemaljskim arhivarom. Izdavao je i „Arkiv za povjestnicu jugoslavensku”. O njemu i drugima napisane su karakteristike, to su bile karakteristike za Ljudevita Gaja, Kukuljevića, Bogoslava Šuleka. Za Gaja stoji da je knjižar, za Kukuljevića da je zemaljski arhivar, za Šuleka da je augsburške konfesije, urednik Gospodarskog lista i član Hrvatskog poljoprivrednog društva. Ni o kome ništa loše, bilo je jasno da je vlast u njih imala povjerenja.³⁶ Teško je dakle tvrditi da je apsolutizam bio doba germanizacije i tlačenja Hrvata, to više što do danas nitko nije objavio neki zakon ili dekret koji bi ikoga obvezao da uči njemački ili bi njemački uveo kao uredovni jezik u Hrvatskoj. Ali o tome na drugom mjestu.

Kukuljević je tih godina ušutio i počeo se ozbiljno baviti znanošću.

Ustavna era počela je u Carevini 1860ih godina, tad je, kao ranije cenzura, nadzor nad tiskom omekšao. God. 1863. nema npr. u zadarskoj pismohrani uopće spisa nadzora nad tiskom. Kukuljević je 1864. objavio „Njekoliko političkih spisah (1864-1867)”.³⁷ U spisu „Naše stanje i naša zadaća” pisao je o 1848. kao kriznoj godini Carevine. Nijemci u Austriji su se orijentirali

34 István Deák, *The Lawful Revolution, Louis Kossuth and the Hungarians 1848-1849.*, New York, 1973. str.46.

35 Ivan Pederin, *Politička djelatnost Ivana Mažuranića 1860-ih godina u Beču, Hrvatska obzorja, IV(1996) br.3. str.604-612.*

36 Hrvatski Državni Arhiv, *Reservat-Akten, Kut. 7. 179/pr., 285/pr. 859.* Ovdje je umjesno istaknuti da se u kutiji 6. istog fonda nalaze opširni popisi političkih sumnjivaca.

37 Zagreb, 1967. Spisi su ranije izlazili u „Domobranu”.

prema liberalizmu Frankfurtskog parlamenta. Hrvati pomlađeni skaču na noge „narodnim vlastitim duhom opojeni”. To je bila u velikoj mjeri zasluga Kukuljevića. On sada spominje „narodni duh”, to je *Volksgeist* njemačkog romantizma, i svakako element demokracije. Kukuljević smatra da su Slaveni obranili Carevinu 1848. zbog svoje privrženosti domovini i „starodrevnom pravu”. Pa ipak, oni su se oslobodili Mađara, ali su pali pod apsolutizam. Ipak, spasili su naše more. On kao da je znao da je Kossuth 1848. poslao u Dalmaciju svog agenta Antu Augustina Grubišića da pridobije Dalmatince za Krunu sv. Stjepana.³⁸ Hrvatska ne bi pala pod apsolutizam da je bila hladnija prema tuđinstvu. A liberalni neslavenci odnosili su se prema Slavenima neliberalno. To su bili Nijemci i Mađari. I tako sada u Krajini, među velikašima i u Dalmaciji nema gospodstva naše narodnosti.

Česi su mnogo dobili 1848.³⁹ Kukuljević je svjestan da su se 1848. zemlje Carevine podijelile u dva tabora. Poljaci, Talijani, Nijemci i Mađari bili su protiv Dvora, za Dvor su bili Hrvati, Rumunji, Srbi i Česi. Talijani su uskoro uglavnom otišli iz Carevine, Poljaci su postali zadovoljni s Carevinom osobito poslije ujedinjenja Njemačke, a Dvor je za uvijek ostao sumnjičav prema Nijemcima i Mađarima. Mađari su 1848. tražili Sedmograđe, Hrvatsku kao *pars adnexa* i *tengere magyar*, a to će reći Dalmaciju. Nagodbom su dobili jedino Sedmograđe i za utjehu Rijeku. Hrvatska je postala Kraljevina Hrvatska-Slavonija, a Dalmacija je od početka XIX. st. bila kraljevina i nije došla pod Krunu sv. Stjepana, što bi Mađarima omogućilo da postanu pomorska sila.⁴⁰ Njemački dio Austrije, dakle nasljedne zemlje, ostao je podijeljen na grofovije, markgrofovije, vojvodstva i salzburšku nadbiskupiju. U Carevini je svatko imao neki stupanj suvereniteta koji je bio to viši što viši je bio stupanj. Pun suverenitet imao je jedino car, za njim su slijedile kraljevine. Nasljedne zemlje su imale najniži stupanj.⁴¹ To je bila osveta Dvora. Prema tome, u prvom planu Carevine bili su Dvor, Češka kao gospodarsko težište i Dalmacija kao vanjskopolitičko težište, preko koje je tekla ekspanzija na jugoistok i odnosi prema Italiji.

Sad nam, tako Kukuljević, ostaje posao buditi narodnu svijest. Tada su se počele razvijati veze hrvatskih i čeških intelektualaca koje su uspostavljene za ilirizma kad je Jan Kolár posjetio Zagreb, a Demeter je kao član Terminološkog odsjeka mnogo surađivao sa češkim filozofima.⁴² Kukuljević, Rački, Baldo

---

38 Ivan Pederin, Dalmacija i Hrvati u vanjskoj politici bečkoga dvora, Dio I. Zadar, 2005. Poglavlje Karadžić i prvi velikosrpski i Kossuthovi emisari u Dalmaciji, str.231-247.

39 Jaroslav Šidak, Studije iz hrvatske povijesti za revolucije1848-49., Zagreb, 1979. Listopadska revolucija u Beču i politika austroslavizma, str. 249-289.

40 Ivan Pederin, Mađarsko pitanje, Dvor i Hrvati, Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice, VDG Jahrbuch, 2008. str. 283-295

41 Ivan Pederin, Njemački dio habsburške Carevine (u zbirci ide Österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild), Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice, VDG Jahrbuch 2004. str. 131-188.

42 Rudolf Maixner, Pisma Ivanu Kukuljeviću, Građa za povijest književnosti hrvatske, knj.18 (1950) str. 196. Demeter je to pisao Kukuljeviću iz Beča, 18. listopada 1849.

Bogišić, Juraj Dobrila i drugi pišu pisma u Prag.⁴³ Liberalno krilo Narodne stranke pak smatra da osim narodnosti valja braniti i državnost, koja je u opasnosti od Beča, a to nameće savez s Mađarima, te sa svim, a osobito slavenskim narodima Carevine, dodaje Kukuljević. Mađarima ne vjeruje jer su uvijek težili hegemonizmu, a Slaveni su blage i mekane ćudi, njima su Mađari opasni. Tu odzvanja njegovo čitanje prijevoda Herderova poglavlja o Slavenima, tek što je Herder kao tlačitelje Slavena vidio Nijemce, a Kukuljević Mađare.⁴⁴ Hrvati su u svijetu malo poznati, za razliku od Mađara koji su vezani rodbinskim vezama s europskom aristokracijom. Mađari su s revolucijom stekli simpatije među europskim liberalima, Hrvati su smatrani dijelom Mađarske, a protiv njih je ustajao Karl Marx i smatrao ih karijatidama dinastije. Lako da je znao ili pretpostavljao da je Jelačić bio vrlo utjecajan na Dvoru.⁴⁵ U prilog Mađarskoj djelovao je jedan masonski komitet u Londonu, koji je 1850ih godina neprestano pokušavao dignuti ustanak u Mađarskoj.⁴⁶ U tom komitetu bio je i Kossuth. Kukuljević je preporučao Mađarima da vojuju za slobodu i ustavnost, ali svih naroda Krune sv. Stjepana. On je tražio na prvom mjestu čuvanje narodnosti, onda starih prava i napokon ustavnosti.

U prilogu „Međimurje po hisoriji i po narodu hrvatsko”, koji je objavio 1864. u „Domobranu”, polemizirao je s legradskim kapetanom Gažićem koji je smatrao da je Međimurje kralja Stjepana bilo mađarsko i to se govorilo poslije 1861. Hrvati su napučili Međimurje poslije odlaska Avara i u Međimurju se Ljudevit Posavski borio protiv Franaka, Ratimir proti Bavaraca, Pribina i njegov sin Kocel širili su kršćanstvo u Međimurju. Onda su provalili barbarski Mađari. Prema Konstantinu Porfirogenetu Međimurje pripada Hrvatskoj i županu Trpimiru. Ladislav I. je 1093. osnovao zagrebačku biskupiju i pridružio joj Međimurje, iako je onda već postojala biskupija u Peći i Vesprenu. God. 1267. ban Demeter Čak je utemeljio Čakovec. Hrvatski ban Henrik od Gusnika zavadio se 1270. s kraljem Stjepanom V. pa je otišao na stranu Ottokara češkog. Zbog toga je Međimurje došlo pod Štajersku 1271. i ostalo do 1328. kad je štajerski kapetan Ulrich von Wallsee predao Međimurje kralju Karlu Robertu. God.1396. su zaplijenjena dobra Stjepana Lackovića pa je Međimurje dobio grof Hermann Celjski. Ono je išlo iz ruke u ruku do Matije

---

43 Ivan Pederin, Pisma Ivana Kukuljevića Sakcinskog Pavlu Josefu Šafaříku o glagoljici, *Croatia et slavica iadertina*, III (2007) str. 231-258.; Isti, Baldo Bogišić kao veza između austroslavizma i Rusije, *Dubrovnik*, god. XIX (2008) br. 1. str. 244-167. Isti, Pisma Franje Račkoga u Prag, Pisma Franje Račkoga Františku Palackom, Josefu Jirečku i Aloisu Vojtěhu Šemberi, *Croatia et slavica iadertina*, Zadar, IV (2008). str. 347-379.

44 Ivan Pederin, Rodoljubni dodaci i ispuštanja u prijevodu Herderova poglavlja „Slavenski narodi” koji je objelodanjen u „Danici ilirskoj” 1835. godine, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 8/1968-69, 1969-70, str. 264-270

45 Ivan Pederin, K. Marx i F. Engels o pitanju panslavizma, *Historijski zbornik*, Zagreb, 35(1982) str. 279-291. Isti, Josip Jelačić i Dalmacija kao odskočna daska za austrijski prodor na jugoistok (1850-ih godina), (O 200 obljetnici rođenja), *Zadarska smotra*, god. L(2001) br. 5-6., str. 11-26. Tu su Jelačićeva pisma caru.

46 Ivan Pederin, *Dalmacija i Hrvati...* Poglavlje Austro-ugarska nagodba (1867) kao nagodba austrijske policije sa zapadnom masonerijom, str. 343-344. Ovo je bila tajna c.k.više policije koja Kukuljeviću očigledno nije bila poznata.

Korvina koji ga je prodao Zrinskim, a oni su ga zadržali do 1671. Tada je Hrvatska izgubila Međimurje koje joj je vraćeno 1849., a 1850. je priključeno varaždinskoj županiji.

Međutim, Zrinski su pobudili hrvatsku samosvijest i utemeljili tiskaru u Nedelišću. Tada su i mjesna seoska poglavarstva pisala hrvatska. Kukuljević ne poriče da je Međimurje pripadalo saladskoj županiji, kako tvrde Mađari, ali zaboravljaju da je velik dio saladske, šamodske županij, kao i baranjska potpadala pod Hrvatsku, i to potkrepljuje Codex Hungarie III. od Fejera. Međimurci su se školovali u Hrvatskoj i tu dobivali visoke časti. Odcjepljenjem Međimurja Hrvatskoj je nanesena velika nepravda.

Kukuljević sad više nije daroviti diletant, što je bio ranije. On je sada zreo znanstvenik koji je ovim spisom polemizirao protiv nasljednog velikog župana Međimurskog grofa Ivana Nepomuka Erdödyja.⁴⁷ Kao znanstvenik on je borac za Hrvatsku. To pokazuje odnos političara i znanstvenika koji političara savjetuje i utemeljuje njegove nazore u znanosti.

Pred sklapanje Nagodbe 1865. Kukuljević je izdao u Zagrebu spis pod naslovom „Zakoniti odnošaji Hrvatske, Dalmacije i Slavonije prema Austriji i Ugarskoj”. Počeo je kako je Hrvatska stoljećima bila u personalnoj uniji s Mađarskom do 1790. kad je prenijela velik dio svojih prava na mađarski Sabor, ali ne nezavisnost i uvjerenje da će Mađari poštovati naša prava i *iura municipalia*. God. 1790. je kralj delegirao mnoge poslove Mađarskom namjesničkom vijeću, ali je Sabor ipak birao kralja, predlagao bana i velikog župana i dr., ali nije više bio nadležan za kontribucije.

Kukuljević je napomenuo dekrete Matije Korvina, Vladislava II., koji su jamčili prava Slavoniji i Sedmograđu. U tim dekretima spominje se Hrvatska kao *regnum*. Potom je citirao mnoge arhivske dokumente i napokon zakon 120. iz 1715., koji je imao štiti našu nezavisnost.

Pošto je tako utvrdio da je Hrvatska nezavisna bar *de iure* od Austrije i Mađarske i da se uvijek branila od miješanja Mađara u naše poslove, i od Austrije istakao je da je ona samostalno donijela *pragmatica sanctio* 1712. To se Mađarima nije svidjelo pa su oni neprestano pokušavali potkopati i umanjiti našu nezavisnost. God. 1725. osnovala je Marija Terezija Namjesničko vijeće za Mađarsku. Hrvatskom i dalje upravlja ban, a 1767. hrvatski stališi i redovi prosvjeduju protiv toga vijeća, ali bez uspjeha, osobito zato što dio Hrvata vidi u savezu s Mađarskom bolju mogućnost za zaštitu naših prava.

Ovaj spis Kukuljević je mogao napisati jer je dobro poznao pismohranu pa je iznio činjenice koje jedna legitimistička Carevina nije mogla zaobići. Time je on prejudicirao zaključke predstojeće Nagodbe. Ali dok ovo čitamo moramo uočiti da je naša nezavisnost bila velika *de iure*, ali tijesna *de facto*,

---

47 Božena Filipan, Kukuljevićevi publicistički prilozi oslobođenju Međimurja, u: Kukuljevićevi dani u Varaždinskim toplicama, Zbornik radova znanstveno-stručnih skupova Matice hrvatske 1995-2009, Varaždinske toplice, 2007. str. 327-345.

jer stališima i redovima nije bilo mnogo stalo do te nezavisnosti. Oni su imali pravo suprotstaviti se kralju oružjem, ako je on krnjio naša prava. On ih je, tako Kukuljević, ipak krnjio, a tko mu se suprotstavio? Kukuljević nije objasnio zašto su se Hrvati i Mađari, odnosno njihovo plemstvo, bojali Dvora. Po svoj vjerojatnosti oni su se bojali jozefinskih reformi, a tih reformi bojalo se i plemstvo njemačkih grofovija, markgrofovija, vojvodstava i Erzstift Salzburg u nasljednim zemljama Habsburgovaca, tj. u njemačkom dijelu Carevine. Zbog toga su reforme uglavnom propale, a Hrvatska i Mađarska ostale su feudalne i zaostale u razvтку do 1848.

U ovom svesku otisnuto je i njegovo „Pismo o uzroku svoga izstupanja iz akademije jugoslavenske”. Pismo je prije toga otisnuto u „Narodnim novinama”. On je bio prvi član JAZU pa je njegovo istupanje pobudilo čuđenje, a on je dobio pisma iz Dalmacije i Rusije zbog toga. Ilirstvo, kasnije jugoslovenstvo bio je pokušaj širenja hrvatskog utjecaja izvan granica tada još ne Kraljevine Hrvatske-Slavonije. Sama Akademija nazvala se jugoslavenskom da opsegne Srbiju i Crnu Goru, a i zato da se u Beogradu ne bi osnovala takva akademija u koju bi onda ušli pravoslavni svećenici puni nepovjerenja prema svemu što je katoličko. Tako Ivan Mažuranić.⁴⁸ Međutim, tom naslovu ne odgovaraju glavni članovi. Među članovima samo jedan je Slovenac, i jedan Srbin. Nema Mirka Bogovića, Gaja, Ivana Mažuranića, Dimitrija Demetra, Ognjena Utješinovića Ostrožinskog, Vjekoslava Babukića, Meda Pucića, Ivana Augusta Kaznačića, Matije Bana, Ivana Berčića, Ivana Trnskoga, Nikole Tommasea, nema ni Frana Miklošića. Broj istaknutih i zaslužnih hrvatskih intelektualaca koji nisu bili članovi Akademije bio je velik.

I napokon, Kukuljević je 1882. održao govor na glavnoj skupštini Hrvatskoga arheološkoga društva” u Zagrebu.⁴⁹ Spomenuo je „prirodjene strasti imućnikah i velikodostojnikah”, a to su umjetnosti, starine, konji i lov. Nažalost, naši su odličnici zaneseni susamo lovom, a Kukuljević im je preporučao kao zabavu „knjigu i narodnu prosvietu” i tu je djelovao sukladno „Viencu” koji je bio časopis namijenjen „zabavi i pouci”, a donedavni urednik Šenoa psovao je „njemčare” jer su čitali njemačke knjige, a ne knjige mlade hrvatske industrije knjiga.⁵⁰ Istakao je da smo kasno počeli otkopavati starine, a bogati smo starinama, i pozvao na otkopavanje srednjovjekovnih starina, uopće povijesti kulture.

Bio je to poziv bogatima da sponzoriraju arheološka istraživanja.

Kukuljević se među hrvatskim intelektualcima ističe mnogim govorima koje je održao, a nas bi predaleko odvelo kad bismo ih sve analizirali. Govori su bili njegovo oružje djelovanja na javnost, a ono nije bilo malo, a bilo je i trajno. Nažalost trajne su bile i njegove greške koje se i danas ponavljaju, a mi

48 Ivan Pederin, Politička djelatnost Ivana Mažuranića... kao gore, str. 611.

49 Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, R 5549.

50 Ivan Pederin, August Šenoa u odnosu s austrijskom i njemačkom književnošću i političkom ideologijom, Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice – VDG Jahrbuch 1996. str.19-43

smo ih istakli u ovoj analizi. Ali njegove zasluge za ustroj Hrvatske u suvremenu naciju ipak daleko nadmašuju greške. Bio je možda najistaknutiji hrvatski govornik. Bio je učenjak, ali kao učenjak održao je govore povijesnog značenja u prijelomnim trenucima razvitka nacije. On je uz Jelačića i druge najzaslužniji što nismo postali mađarska pokrajina – *pars adnexa*, što je bio Kossuthov zahtjev. To nije tako često. Učenjaci znaju držati predavanja na sveučilištu, ali su rijetko vješti kao govornici.

Dragi prosti ljudi & problematika čistih gaća

Balade Petrice Kerempuha –
predstava zagrebačkog DK Gavella

Točno na desetu obljetnicu smrti prvog hrvatskog predsjednika, održana je u Zagrebu premijera predstave temeljene na zbirci najpoznatijih Krležinih pjesama, na kajkavštini, s (relativno) popularnim kajkavskim junakom u naslovu. Pjesmu doktora Tuđmana iz 1982., *Spominek s Petricom po krležijan-ski*, objavilo je *Hrvatsko slovo* tek u broju od 1. siječnja ove godine, a kako je bila među privatnim papirima u ostavštini, teško da je ansambl iz Frankopanske za nju znao. Nije me potrebno uvjeravati kako je poklapanje datuma slučajno. Ali, što ću, sinkronicitet ne bi bilo pošteno previdjeti, premda ono što je opisano u novom uratku *DK Gavella* nema veze ni s doktorom Tuđmanom ni s njegovom poezijom, ni doslovno, ni metaforički, ni u namjeri, ni... ili se varam?

* * *

Nakon prvoga gledanja, predstavi nemam prigovora. Nešto me, doduše, u pozadini dojma žulja, tišti, pecka... ali, općenito – bilo je ugodno.

Baš tako: ugodno.

Trajanje od sat i dvadeset minuta ugodno je odmjerena porcija kulture.

Ugodno je vidjeti i Mojmiru Novakovića, jako se dobro snašao na kazališnoj sceni; i on, i kolega mu, gajdaš Andor Vég, samopouzdan se kreću, samozadovoljno, kao da imaju neku ulogu slojevitiju od svirke uživo.

Također, i više je nego ugodno da mladi glumci govore strani jezik uvjerljivo, gotovo kao što bi trebali govoriti materinji, znatno artikuliranije od prosjeka mlade agramerške laksne binske štokavštine (frfljafštine). Ipak, izgleda, očekivalo se da publika uživa samo u sloju zvuka. Da tek sluti smisao, nagađa o dramskim relacijama nagoviještenim neverbalnostima, jer je, kaže u programskoj knjižici Dubravko Mihanović, dramaturg, riječ o „najljepšem tekstu ikad” nažalost napisanom na „jeziku kojim više ne govorimo” (kraljevski plural? a riječ je, zaboga, o *zagrepčancu!*) i to na jeziku „izmišljenom”... što bi pak to značilo? Da je kajkavski izmišljen onim načinom na koji je izmišljen esperanto? Ili, kako se svojedobno nešto moglo načuti o razlici između *langue* i *parole*, možda tu onda „izmišljati” stoji, prihvatljivo, umjesto „kreirati”... Eh, ima još: taj jezik je, piše Mihanović, „iz zemlje iznikao” (organska tvorevina, dakle, nije poput esperanta) i „na suncu skovan” (artefakt, elem, ipak esperantolik), te naposljetku, ovo me zadivilo, to je „bogat jezik siromašnih ljudi”, pri čemu se, dakako, misli na kasnije, u drugom tekstu, navedena ime-na Habledelić, Vramec, Mikloušić, Brezovački, sve redom glasoviti siromasi. No! Za utjehu, usred programske knjižice bjelasa se umetak od nekoliko tanjih listova, naslovljen *Kratki rječnik* (kao potvrda da teškoće ne stvara „izmišljenost” jezika, nego opseg poznatog nam vokabulara)... m-da. Možda i nije nemoguće tijekom izvedbe, uza svjetlo mobitela, tražiti pa naći... Uostalom, Mihalićev je *Kerempub* lektira za četvrte razrede pučke, Krležine *Balade* – za prvi srednje; što god komu pro-makne u kazalištu, od jezičnih do povijesnih referenci, neka ugodno razjasne neki drugi plaćenici. Za vremesnije (a koje vrijeme nije

pregazilo), uгода se može produžiti internetanjem... premda bi korisnije bilo staromodno posjetiti NSK... ili, možda, najugodnije, imati drugačiju programsku knjižicu... no, dobro. Idemo dalje.

Da bi govorenje poezije što više sličilo onom što se misli da želimo od kazališnog čina, pa tako sve bilo još ugodnije, redateljica Franka Perković pozvala je u pomoć Miroslava Sikavicu, autora zanimljivog filmskog materijala, pardon, video-zapisa: to se brine da se stražnji zid pozornice zašareni (što služi dinamiziranju prizora i jednako je pohvalno kao i uobičajeno, posvuda), i naravno, da komentira pokazana zbivanja (u konkretnom slučaju, bolje reći: ilustrira), a nije neugodno, estetski, unatoč nekim kadrovima za koje bi se moglo reći da su beščutno narušavanje privatnosti, zbog čega pomalo jesu neugodni. K tomu, glavni je adut ovoga posla (osim što je, ponoviti ću, lektira, dakle, magnet za publiku *en gros*) slobodan prijevod zlostavljanih kmetova iz poetiziranog Onda u naj(po)niž(enij) u kastu građanskog proznog Danas; to je pak nadasve ugodno, jer priznajemo & ističemo postojanje žrtava nepravednog društva, bravo mi. To, da Kerempuhovi kmetovi nisu svoje feudalce birali, niti su ih mogli srušiti na izborima, nitko ne zamjećuje, pa nikog ni ne smeta, i meni je tek drugi dan sinulo... A možda ta razlika uopće nije važna?

Kritičarka Iva Gruić (*Jutarnji list* od 15. prosinca 2009.) zadovoljna tvrdi da to & takvo redateljsko „osuvremenjivanje” govori „o našem sada i ovdje” „nesmiljeno jasno”, te da je „tvrdo, gotovo bolno istinito”. Posve drugačijim tonom, kritičar Igor Ružić piše (na www.dnevnikulturni.info): „[redateljica] neke zadanosti ipak nije mogla izbjeći. Među njima je, najprije, ono najjednostavnije čitanje *Balada* kao socijalno angažiranog teksta, koji traži upravo takav izvedbeni kontekst, pa su likovi već unaprijed zadani. Prosjak, skupljač plastičnih boca, umirovljenica i prostitutka, svi nacrtani kao u nekom navodno angažiranom pamfletu Zlatka Viteza ili Zrinka Ogreste, ovdje funkcioniraju kao hrvatski panoptikum, odraz prošlosti, sadašnjosti i budućnosti, na kraju koje stoji čuvena, a pogrešno pročitana, tvrdnja da ‘Evropa za nas ima štrik!’” Ni Matko Botić (www.kulisa.eu,

11. 12. 2009.), ni Helena Braut (*Vjesnik*, 14. prosinca 2009.) dekageovskim Baladama, pristojno rečeno, nisu oduševljeni.

U *Zarezu* od 7. siječnja 2010. vidjela sam ne samo dva panegirika predstavi, nego i da kritičarka Nataša Govedić baš nju proglašava najboljom u protekloj godini, što mi se učinilo pretjeranim, i u odnosu na druge naslove s njezine rang-liste, i uopće, pa sam otišla u Gavellu ponovno. Da budem sigurna kad napišem: ne, dekageovske *Balade* nisu najbolja predstava 2009. godine. Nipošto. Naprotiv. Dekageovske *Balade* izgledaju kao ozbiljna, za važan problem zainteresirana predstava, i vjerujem da su s takvom (dobrom & hvalevrijednom) namjerom rađene. Ali su, ovakve kakve jesu, tek... ugodno provedeno vrijeme. A to je, s obzirom na sve što valja uzeti u obzir, neugodno. I, za što vrlo vjerojatno postoji razlog, o čemu – kasnije.

* * *

Iz onih istih potreba iz kojih su, na primjer, američki umjetnici stripa prije skoro cijelog stoljeća počeli stvarati superheroje, a koje sada zahvalno prihvaća filmska industrija okrenuta masama, ili, drugi primjer, radi onakva veselja kakvo svako dijete u tijelu svake veličine osjeti kad Jerry privremeno onesposobi Toma, ukratko, varirajući uspjeh Davida protiv Golijata, stvorila je srednjovjekovna Europa – između ostalih – lik po imenu Till, odnosno Tilbert (= „vrlo pokretan”), Eulenspiegel. Čak postoji Tillov grob, u Belgiji, dapače, dva: jedan iz 1350., drugi iz 1301. godine. Jasno da su nadgrobne ploče iz kasnijih razdoblja.

„Till iz njemačkih lakrdija, koje su objavljene u čuvenoj zbirci iz 1515. godine veseļjak je i dosjetljivac bez bitnih misaonih preokupacija,” piše Anatolij Kudrjavcev*; „[on] je javna luda koja se zabavlja na račun svoje okoline, pri čemu sustavna ozbiljnost te okoline biva ismijana uz pomoć funkcija njezine vlastite logike.” Varaždinač Jakob Lovrenčić objavio je 1834. godine *Čini i življenja Petrice Kerempuha, čoveka prokšenoga*, hrvatsku varijantu Eulenspiegela, premda je, uz očito

* Pogovor u Charles de Coster: *Legenda o Ulenšpigelu...*, MH ZG 1983.

poznavanje ulenšpigelovskih viceva, po izjavi autora, njegov junak nadahnut Matijašem Tituša Brezovačkoga (koji se može predstavljati kao *grabancijaš* upravo zato što je *dijak*); oba su veseljaka očito kvalificirana zabavno & poučno „copernske sleparije rastolnačiti”. Ključna je rečenica u Lovrenčićevu djelu: „Vučete se, dragi prosti ljudi, poznavati vkanjivce!” Kasniji i Domjanić i Mihalić ovise o Lovrenčiću, o kojem ni Krleža nije sasvim neovisan. Da ne duljim s ostalima, danas najpoznatiju varijantu toga lika, izvedenu iz tradicije starije od njemačkih izvora, naime, flamanskog Thyla Uylenspiegela (izgovara se Ilenspihel), objavio je 1868. godine, u izvorniku na francuskom, Charles de Coster. On je zafrkanta *apgrejdao* u osvetnika, pobunjenika protiv španjolske (= tuđinske, despotske, vampirske) vlasti, u „duh u srce majke Flandrije”. I o tom djelu nije Krleža sasvim neovisan. No, za razliku od svih u krajnjoj liniji ipak pobjedničkih Kerempuha / Eulenspiegela / Matijaša grabancijaša dijaka, naslovna uloga u *Baladama* – svakako, intelektualno iznad okoline, ali daleko od superheroja – zapravo je luzer, izbezumljen ljudskom nemoći da intervenira protiv zla. Jer se nasiljem očito problemi ne rješavaju trajno, a ravnopravan razgovor i dogovor je u praksi nemoguć, pa je zato pjesnik, odnosno, pripovjedač, „v kmici, v pivnici, brez ikakšne luči”, „s kervevemi nokti v drobu, v mozgu, v žuči, zalajal”, i to „kak samec, kervavi pes vmiruči”... Tako završava zbirka. Koja počinje s *galgama*. Pod kojima stoji „čarni potepuh” s tamburom (u stilu protest-pjevača kasnih šezdesetih dvadesetog stoljeća ili kakva vremenom manje zarobljena šansonjera) i tvrdi da je sve što rade „ti pismoznanci naši, dični i čalarni”, „ti humanisti prehumanitarni, dijaki ti naši grabancijaši”, samo autodestruktivni „žoltar pri čarnoj maši”, da bi rezignirano zaključio: „gdo plašča ne zna z vetrom obarnuti, more kak sveča na vetru vtarnuti”.

Okrenuti plašt da bi se preživjelo, to je *credo* onog očajnika kojeg teorija zove narativnim subjektom Krležinih *Balada*, više ili manje autobiografskim ili ne, svejedno, ali čega zapravo uopće nema u dekageovskoj predstavi. Jer, tamo pokazani likovi nisu identični Krležinom Kerempuhu, ma da govore

njegove rečenice. Oni su „dragi prosti ljudi”, kako slične njima pokroviteljski zove Jakob Lovrenčić: siromasi, koji, doduše, vidim po izvrsnoj *Keglovichiani* Ozrena Grabarića, poznaju svoje „vkanjivce”, ali jednostavno nisu u situaciji da razmišljaju o okretanju plašta, to im ne bi pomoglo. Oni niti ne razmišljaju o plaštu. Oni razmišljaju – o gaćama.

O čistim gaćama.

Predstava, naime, kao završnu repliku, koju – nadajte se, autori – ne ćemo zaboraviti dok plješćemo, i o kojoj ćemo možda razmišljati dok čekamo na svoj otmjeni, topli kaput, servira stih iz *Nenadejanoga bogičjega zveličenja*. Doći će, kažu, dan – „Den Konečni, Den Srditi” – kad će(mo) svi lijepo sjesti za stol s Bogom i piti, „u čistoj rubenini”. Što zvuči utoliko kontrastnije & teže, jer se ranije u zbirci nekoliko puta spominju kmetske „kervave” i „blatne” gaće (koje „Smrt pere u Dravi”)... a ranije u predstavi, Franjo Dijak, potcrtavajući *Lamentaciju o štibri*, skida se do gaća (iz razumljivih razloga, blistavo čistih gaća, a iz još razumljivijih razloga, ne do gola)... pa i metaforičan prigovor suvremenosti zbog koje smo kolektivno *napunili gaće* ne bih odbacila kao neželjen, ma da se ne bih složila baš sa svim asocijacijama...

Zadržimo se malo na tim gaćama. Odnosno, na donjem rublju.

Heinrich Heine, među svojim esejima** o francuskim slikarima, o prvom susretu publike s Delacroixovim uljem *Sloboda na barikadama* (vremenski ga možemo locirati kao „nešto prije Lovrenčićeva *Kerempuha*”), piše: „Ni na jednoj od ostalih slika u Salonu nije se boja toliko upila u platno i osušila kao na ovoj Julskoj revoluciji. Međutim, baš to odsustvo firnajsja i sjaja, a usto dim od baruta i prašina koja prekriva figure kao neka siva paučina, pa onaj kolorit koji izgleda kao da ga je sunce spržilo i koji prosto gori od žedi za kapljom vode, sve to daje slici istinitost, prirodnost, izvornost i u njoj se stoga nazire stvarni izgled julskih dana.” A sad, ono zbog čega se podštapam Heineom, koji je, podsjetimo se, bio nećak bogata bankara, odgajan u obilju, a ka-

** *Iz kritike i publicistike*, Kultura, Beograd 1957.

snije živio u oskudici, pa je svakako razumio oba svijeta; slijedi anegdota, žanr – *dječja usta*.

„Tata’, uzviknula je jedna mala karlistkinja, ‘ko je ona prljava žena sa crvenom kapom?’

‘Tačno,’ potsmevnuo se otmeni tata slatunjavim usiljenim osmehom od koga su mu se iskrivile usne, ‘tačno, drago dete, ona nema nikakve veze sa čistotom krina. To je boginja slobode.’

‘Tata, pa ona nema ni košulje na sebi.’

‘Prava boginja slobode, drago dete, obično nema ni košulje i stoga je tako ogorčena na sve ljude koji nose čisto rublje.’”

Da ne bi bilo zabune, istaknut ću: valja nam ovdje uočiti da se Otmjeni Tata od straha pred mogućim gubitkom svojih komfornih navika brani mehanizmom po imenu racionalizacija (= ti koji ugrožavaš moj život u raskoši, tražeći pravedniju raspodjelu poslova & rezultata, zapravo tek zavidiš onom što ja legalno imam, te si tako kriv za grijeh, dakle, skinu mi se, niže biće). Riječ je, dakako, o diskutabilnoj pravednosti prava, o nevoljkosti ili nemoći ne samo revolucionara da ustraju u svojim revolucionarnostima, nego i kršćana da budu uistinu to što vjera od njih traži (psa ćemo još udomiti, ali tko je udomio beskućnika a da mu država to ne plaća?)... No, budimo pošten i pa ne zaboravimo da je *pecking order*, poredak ključanja, odnosno, rangiranje po hijerarhiji u suštini arbitrarnoj ili, još gore, uspostavljenoj fizičkom silom – životna filozofija s kojom se svako dijete rađa, te ga, svaki put ispočetka, valja poučiti onakvom ponašanju kakvo život čovjeka čini vrijednim življenja, a ta je pouka strašno hlapiva... Vratimo se spomenutoj racionalizaciji: unatoč svemu što znamo ili bismo mogli znati, uvijek postojimo Mi i postoje Oni.

Da ne bi bilo ni najmanje zabune, istaknut ću i ovo: dobronamjerni Lovrenčić, kad koristi izraz „drugi prosti ljudi” također dijeli čovječanstvo na Sebe i Njih – na one „drage” ljude, jer nam je rečeno, ljubi bližnjega svoga, no, kako je to, kvragu, naporno, kad su Oni tako „prosti” (a Mi nismo)... I, što su Oni „prostiji”, to Nam „draži” moraju biti, želimo li se sa zadovoljstvom gledati u zrcalu... pa bi tako bilo shvatljiva kompulzivna euforija *Zarezovih* intelektualki koje su precijenile deka-

geovsku priredbu (i koje sigurno nikad nisu niti jednu bocu izvadile iz smeća, jer bi u tom slučaju, na primjer, znale da sirotinja po smeću NE traži „ostatke nepojedenih bogataških ručkova”: hranu, naime, ljubazni sugrađani ostave katkad u vrećici pokraj kontejnera ili kante, zato što po isprekupanu sadržaju izgleda da po Zagrebu haraju rakuni, te bi „ostaci ručkova” bili potpuno nejestivi)...

A da ne bi bilo baš nikakve zabune, istaknut ću i treće: kaže relevantna struka, kad vam se čini da je neke emocije previše („DRAGI prosti ljudi”), potražite skrivenu, suprotnu...

Racionalizacija Otmjenog Tate iz Heineove crtice potkožno je prisutna i u dekageovskoj predstavi. Samo jedan detalj. „A ja, kak jalnuš, gladnuš i bedak / del si bum za škriklak goreči čerleni mak” kaže Sven Šestak (srok, naravno, slučajan). Kostimski označen kao netko kadar da vas premlati ako mu ne date koju kunu, on svoju sjajnu *Ni med cve-tjem ni pravice* interpretira kao Zavidnik, jer mu riječ „jalnuš” (a ni „bedak”) ni po čemu nije ironična, kao citat nečije klevete. Uz optimističku pretpostavku da općinstvo razumije kako je mak na šesiru znak poziva na pobunu, a ne tek ukrašavanje, valja reći da stih iz ove balade nalazimo i na plakatu. Na prvi pogled, iz tramvaja, crna silueta prikazuje rogatoga vruga pognute glave, crveni cvijet mu je u zupučku (što bi onda možda ipak bilo tek ukrašavanje); drugi pogled, s pola metra razdaljine, spuštenu vražju glavu pretvara u dignutu ptičju, rastvorena kljuna. Predstava bi, dakle, govorila o pjevanju i pozivu na pobunu? Odnosno, o pjevanju i znaku poziva na pobunu koji nosimo u zupučku, kao ukras? A možda ta ptičja glava i mora nalikovati vražjoj? O čemu zapravo govori ovaj plakat, o istom onom o čemu govori ova predstava? A što je to? Bojim se, ni sami autori ne bi bili sigurni...

*

U vezi s problematikom čistih gaća, još i ovo. Mi koji ipak imamo kakav-takav brlog, možemo si pomoći iskustvom publicista Josipa Šegote, koji se svojedobno našao među Njima. U romanu *Beskućnik* (Naklada Pavičić, ZG 2009.), on uvjerljivo priča i o problemu, i o rješenju. Dakle, daje se na znanje,

svremeni kmetovi imaju rublje i čisto im je, ako se potrude. (Za razliku od svremenih feudalaca, koji, kad progovore o onom što ih se zapravo ne tiče, a potrude se taman toliko da se ne oznoje, u pravilu svoje – zaprljaju.)

Matko Botić zaključuje da, zbog „izostanka prave kreativnosti”, autori dekageovskih *Balada* nisu imali „pravi razlog” za baš ovaj predložak. (Osim odluke da, eto, naprave Krležine *Balade*, ovako ili onako. Pa da klinici imaju manje posla s, i opet ću ponoviti, lektrom. Što je uspjelo.) I meni je Botićev zaključak blizak, zbog načina na koji ansambl pokazuje te „drage proste ljude”, mlade bez zaposlenja i bez ljubavnih partnera, što se potcrtava dramaturškom intervencijom – insertiranjem (izmišljenih) citata iz oglasnika, a svemu površno pridružuje glazba žanra *world music*, neupitne kvalitete, doduše, no posve neshvatljivom logikom, jer je prikazana društvena grupa u pravilu ne sluša... ni u Hrvatskoj, ni u, na primjer, recesijom također zahvaćenoj Americi... (Ne bih valjda trebala misliti da su nezaposlenost i usamljenost tipični za... Regiju?) Usput mi pada na pamet likovni motiv djece u ritama, simpatični prosjačić krupnih očiju i blistave suzice na možda preoblu, prerumenu obrašćiću... nimalo u stilu Murillova bilježenja Dragih Njih, ili, bolje, Callotova, na primjer, ali... ali! Definirati pojam kiča toliko je složena, nezahvalna, bumerangoidna zadaća... pa onda radije – toliko o tome.

Zvezdana TIMET

Predriječ

Dragica Vranjić – Golub, *Predriječ*:
Zagreb, Društvo hrvatskih
književnika, 2009.

Topos metaforetos

Možda je točna misao da spisatelj piše uvijek jednu te istu knjigu.

Nošen uvijek istim ili sličnim vjetrovima i izazovima upire se u tumačenju zbilje (kojoj ne može pobjeći) u ono sjenovito i bljeskovito koje se iskazuje u trenutku „događanja”

pjesme. Teoretičar Ante Stamać u govoru o metafori određuje se racionalno analizirajući i svrstavajući metaforu i njen uzrok u jezičnom svijetu apstrakcije, te nalazi barem šest uzroka autorskoga uzlaska do metafore – onaj šesti glasi „nemogućnost da se dokraja izdrži u racionalnu diskursu”.

Ima i drugih tumačenja, brojni su teoretičari određivali mjesto pjesničkih metafora unutar jednoga autora ili pak cijele generacije, pa čak i općeg svjetskog trenda, koji se danas doveo do apsurdna uhljebljenjem prozaičnih i bijednih izričaja makromaterijalizma i konzumerizma u prozirnu omotnicu književnoga izraza.

Autorica Dragica Vranjić Golub pojavljuje se u petoj pjesničkoj zbirki u vlastitu kontinuitetu dijaloga sa svijetom a isto tako u prostoru metafore i intelektualne kontemplativnosti religioznoga impulsa. Ova zbirka nastavak je *Okvira za pjevanje, Školjke i Drveća jezika*, zbirki u kojima se uvijek postavljalo pitanje jezika. Ono je bilo ne samo mjesto komunikacije, ne samo zaigrani bezumni trk kroz šume njegova raslinja, ono je za autoricu uvijek bilo pitanje ontologije i identiteta.

Sam naslov PREDRIJEČ ima stvarnosno značenje one biblijske: U početku bijaše RIJEČ. Tako njena prva pjesma počinje stihom: „Jezikom omeđen more si, /kaplja thelosa/ i sol počela”. Time se otvara oceanski prostor pjesničkoga psihograma u kojem su primordijalna počela i sraslost sa stvorenim ujedno sloboda i ograničenost. U tom oksimoronu, svjesna svojega vala putovanja, uplovljava u arabesknju pučinu varirajući misao o jeziku kao izrazitu potragu za bitnim. Ne pripada onoj skupini bezumnika koji slijede puteve čista razuma ili rušilačke nagone koji uvijek imaju opravdanje u onom – a zašto ne?! Pjesnikinja nije izgubila smisao za misterij jezika kao dominantne orfičke antropološke izuzetnosti. U njenim stihovima meditacije o jeziku, bez obzira na efemernu poticajnost u motivici, uvijek postoji veza s tradicijom, Bogom, i sakralnim podrijetlom Riječi. To je posveta vrijednosti govora kao dara, deistički vrlo diskretno rasprostrta kao tkanica i *pašica*, metaforički uokvirena tvrđavom proživljena vremena na vrhu koje je svjetionik *od jezika*, okrenut škrtom dijalogu sa svijetom.

Askeza u izričaju poduprta umorom i ponegdje spontanom odbojnošću prema bestidnom i omalovažavajućem odnosu prema jeziku kao naj snažnijem dijelu bića, daje stihovima osjećaj za nadpovijesnu opstojnost i nadu za Grad na brdu, sazdan od same Riječi koja i bijaše u početku.

Sama metafora pokazuje se kao najugodniji prostor života i Riječ je poosobljena na razne načine: „...nečujna, uspravi svoju zvučnost/iz počela izlaska...”, „bit će prostirka/na kojoj će počivati gradiva života i smrti...”, „...budi nam proricateľjski dar/ i štap s povijušama koji slijedimo...”, „...ne daj ispraznosti da te preraste...”, „...Ti rađaš kruh i sol/oko kojega se okupismo,/ zalog zavjetni,/zavičaj iz kojega krenusmo,/ u rečeni svijet, uzvratni odjek tvojega pohoda/u vrt u kojemu plod vječno zrije,/u zagonetnosti svojega postanka...”, „...tako te zatvaram u ova slova / i zaključavam u srcu jezikom...”

Pedeset i sedam puta obraća se pjesnikinja Riječi, dijalog je to dugačak koliko i njen život u kojem je Riječ postala i kruh kojeg lomimo, mitsko stanje, okus duha nijemosti, zvon sa zvonika, tješiteljica, stup zavjetni, ljuľjačka svjetova, korito rijeke. Ona je personificirana i u nadrealističnoj slici u njenom toku „nalazim tvoje školjke/ u pješčanom satu/ što curi kroz trbuh /tvojega trajanja...”

Odnos prelazi u duboko poštovanje i sakrosanktni stav, jer kaže „...bojeći se da ću umanjiti tvoju sve-rečenost...” Možda otuda i neka jezična osobitost pri uporabi danas zanemarenih glagolskih vremena: imperfekta, pluskvamperfekta, participa prošlih, kako bi se održala veza s dubinama postanka Riječi.

Pjesnikinja Dragica Vranjić Golub ne odolijeva pokušaju da sama analizira gotovo znanstveno svoj stav prema fenomenu riječi. Tako se riječ definira i kao „kozmogonijska okupnica...akustičko njihalo smisla...neizgovoren posjed /što mi ga valja ojezicititi...alkemijska kopula metafore...”

Ako bismo trebali odrediti položaj ove asketske lirike, njene školjkevite zatvorenosti i mitske umreženosti, bili bismo u napasti da to pripadne platonovskoj „...biti iz nigdine muka...” što osobito raspravlja u 44. pjesmi,

a nastavlja i dalje postavljajući zvučnu putanju sve dalje od sadašnjosti, donoseći vrijeme i vječnost u kolopletu:

Pjesma 57.

„Prohodna riječi/ kroz tebe teče/svijet i vrijeme,/rađanje i umiranje, / protječeš bujicom duha / koji uzima i daje / da jesmo u tebi i sa svijetom,/ jezik neutaživa pohoda,/ što u vječitim pretvorbama traje, /metaforo dvostrukosti,/ reciprociteta kolopleta,/jezika i duha,/ jedno drugom vječit most, /i posezanje zajedništva početka.”

Pjesnikinja Dragica Vranjić Golub unatoč silnoj ozbiljnosti kojom pristupa fenomenu jezika i nesklonosti lingvističkim vatrometima žonglerstva i efemerija, tvori nove riječi i sintagme na tragu gnomskih izričaja koji ju prate od prve zbirke. Ne podilazi strastima avangardističkih eskapada, nego ostaje u zemlji zadivljenosti kao povijesni svjedok pamćenja i jezika u onom naj snažnijem značenju: jezik je „...kruh naš od kojega lomimo...”

Nevenka NEKIĆ

Uloga časopisa u stvaranju književne nacije

Marina Protrka: *Stvaranje književne nacije: oblikovanje kanona u hrvatskoj književnoj periodici 19. stoljeća*, FF-press, Zagreb

Dvije godine nakon petosveščanog izdanja *Bibliografije hrvatskih književnih časopisa 19. stoljeća* i uvodne studije Vinka Brešića „kako ih čitati” (Zagreb, 2006) od istog izdavača, FF-pressa Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, i u istoj biblioteci (*Periodica Croatica*) ali druge njezine serije (*Studije*) kao prva knjiga, pojavila se i obrada spomenutog korpusa. Ona problematizira i jedan od najznačajnijih aspekata vezanih za dotični časopisni korpus, a to je doprinos hrvatske devetnaestostoljetne književne periodike obli-

kovanju kanona tada nastajuće hrvatske nacionalne književnosti, odnosno njezin doprinos samom stvaranju nacionalne književnosti u današnjem smislu riječi. Radi se o studiji *Stvaranje književne nacije: oblikovanje kanona u hrvatskoj književnoj periodici 19. stoljeća* (Zagreb, 2008) autorice Marine Protrke, više asistentice na Katedri za noviju hrvatsku književnost spomenutog fakulteta, koja je nastala kao autoričin doktorski rad.

Uzorno strukturirana u tri komplementarna dijela – uvod, (trodjelnu) razradu i zaključak – te isto tako uzorno popraćena potrebnim dodacima (opširnim popisom literature, kazalom imena i pojmova te sažetkom na engleskom jeziku), autoričina studija se bavi uvjetima nastanka te strategijama oblikovanja nacionalnog književnog kanona u 19. stoljeću, ali ne s obzirom na kompletnu književnu produkciju, kritiku i povijest književnosti 19. stoljeća, već s obzirom na onodobnu hrvatsku književnu periodiku. No, iako joj je u centru pažnje, dakle, samo jedna od silnica koja je utjecala na tvorbu kanona, autoričina knjiga predstavlja uvjerljiv pogled u naznačenu problematiku s obzirom na to da je u 19. stoljeću – za razliku od današnjih vremena – književna periodika bila dominantan medij te je izvršila izuzetan utjecaj na širenje nacionalne književnosti te dinamiziranje i održavanje književnog života. S druge strane, autorica se u onolikoj mjeri koliko je to bilo potrebno ionako dotiče i ostalih silnica, i to ne samo književnih, već i općenito kulturnih, društvenih i političkih.

U prvom dijelu, *Književni kanon: od evaluacije do nacije*, autorica ulazi u opširnije razmatranje o kanonu kao povijesno uvjetovanom i oblikovanom fenomenu da bi došla do njegova današnjeg poimanja kao skupine književnih djela kojoj su (obično) akademske institucije pripisale središnju važnost za određenu kulturnu zajednicu. Takav pojam kanona nastaje tijekom 18. i 19. stoljeća kada se počinje oblikovati i hrvatski književni kanon i zasigurno nije slučajno da se to događa baš u vrijeme značajnih društvenih i političkih promjena u Hrvatskoj. Tada, pogotovo u 19. stoljeću, dolazi do buđenja nacionalne svijesti te su ilirci težili prema, prije svega, jezičnoj, ali i književnoj homogenosti i standardizaci-

ji, tj. tvorbi književnog kanona koji je, kao i zajednički jezik, trebao imati integrativnu funkciju u socijalno i regionalno razdvojenju zajednici – odnosno, nacionalni jezik, nacionalna književnost, uz, dakako, nacionalnu povijest, trebali su, međusobno usklađeni, oblikovati/proizvesti nacionalni identitet. U tom smislu stvaranje nacionalnog književnog kanona, prema autorici, ima funkciju vlastite kolektivne identifikacije – prezentacije – na međunarodnom planu, a to je ujedno i svojevrsan politički proces. Proces nastajanja nacionalnog književnog kanona bio je, dakle, povezan s dosta izvanknjiževnih kriterija te je književna vrijednost nekog djela, koja je, kako pokazuje autorica, ionako i sama po sebi kontingentna, predstavljala tek jedan od čimbenika koji su odlučivali o kanonskom statusu djela.

S obzirom na takvo teorijsko utemeljenje pojma kanona i rekonstrukciju misije koju je imao izvršiti u takvim hrvatskim književnim i kulturno-društvenim okolnostima, autorica se u drugom, središnjem dijelu svoje studije, *Strategije oblikovanja kanona u hrvatskoj književnoj periodici 19. st.*, posvećuje detaljnoj analizi hrvatske devetnaestostoljetne književne periodike kako bi se, kako kaže, okušala u nezahvalnom poslu ustanovljivanja kontingentnih strategija oblikovanja književnog kanona i otkrivanju mehanizama odabira kanonskih pisaca, odnosno kako bi propitala kako su i zašto neki autori preživjeli cenzuru i selekciju. Slijedom u studiji često citiranog francuskog sociologa Pierrea Bourdieua, napominje da te strategije nisu samo svjesni postupci određenih pojedinaca ili skupina, već i „ne do kraja usustavljiv skup promjena unutar samog književnog polja”. Inače, osim Bourdieua, vidljivo je autoričino suvereno baratanje općenito suvremenim književnim i kulturnim teorijama te, povezano s time, dobar balans teorijskog i praktičnog dijela, pri čemu posebno imponira količina ilustrativnih primjera i citata te preciznih bibliografskih uputnica, i to ponajviše iz hrvatskih devetnaestostoljetnih književnih časopisa, što pokazuje autoričino temeljno i detaljno iščitavanje tog korpusa, a isto vrijedi i što se tiče relevantne domaće te pogotovo strane literature o problematici časopisa i općenito medija.

U razmatranje do sada naznačenih problema autorica kreće od evidentne činjenice da hrvatski devetnaestostoljetni književni časopisi nisu bili vježbališta književnih početnika, već, vrazovski rečeno, „hambari” u koje se spremalo samo odabrano „žito” nacionalne književne proizvodnje, oni su dakle bili prvi filtri nacionalne književnosti, odnosno jedan od prvih stupnjeva kanonizacije – dakle izbacivanja, odnosno povlašćivanja – pojedinih djela. Kako je za nastanak književnog kanona bitna i distribucija i recepcija književnog djela, a upravo su književni časopisi bili najjači medij što se tiče tih dvaju aspekata književne komunikacije, pogotovo ovog prvog, i s obzirom na taj je aspekt jasno zbog čega su književni časopisi imali vrlo važnu ulogu u oblikovanju književnog kanona. Dakle, objava suvremenih ili starijih djela na stranicama književnih časopisa značila je dobivanje povlaštenog mjesta te je predstavljala bitan uvjet za ulazak u kanon, iako, dakako, nije sve što je objavljeno i ušlo u kanon, za to je trebalo ipak i nešto više. Naime, i unutar priloga koji su objavljivani radila se selekcija – pa, osim što neko djelo povlašćuju time što su ga uopće pustili na svoje stranice, časopisi mu potom (implicitno) određuju status i kroz njegovo pozicioniranje u časopisu, a na kraju krajeva (eksplicitno) i kroz komentare, kritike i obavijesti.

Kako je proces nacionalnog ujedinjenja nailazio na mnoge prepreke i prijemore, isto se događalo i s tvorbom nacionalnog kanona. Naime, utvrđena regionalna središta i dotada već dobro standardizirani čakavski i kajkavski jezik odupirali su se štokavskom hrvatstvu/(južno)slavenstvu/ilirstvu. Na časopisnom polju tako su se s Gajevom štokavskom „Danicom” borile Kristijanovićeve kajkavska „Danicza zagrebečka” i posebice Kuzmaničeva čakavska „Zora Dalmatinska”. Zatim su vladali prijevori o tome treba li kao uzor suvremenim djelima uzimati narodnu usmenu književnost ili dubrovačko-dalmatinsku pisanu renesansnu i baroknu književnost, a sukladno tome, mogu li u kanon ulaziti samo djela „visoke” estetike ili i pučka književnost, što pak dovodi do disocijacije „visoke” i „niske” književnosti koja se također uspostavlja u 19. stoljeću kada i sam kanon. Zbog tih pro-

cesa u 19. se stoljeću događa i autonomizacija književnosti, odnosno njezino odvajanje od drugih društvenih polja prilikom čega književnost, sada kao sve samostalija institucija, istovremeno želi sama stvoriti vlastite kriterije djelovanja i prosuđivanja djela, odnosno stvar određena pravila, a neka od njih su i tko će biti kanonski pisac a tko neće, odnosno kako će netko postati kanonski pisac, što dakako ima veliku važnost za oblikovanje kanona pa je praćenje i tog procesa u posebnom autoričinu fokusu.

Kao dominantan medij književni časopisi u 19. stoljeću rade na sakralizaciji pojedinih djela, ali – što je vrlo važno – i njihovih autora, pa se u to vrijeme rađa i pojam genija, odnosno nacionalnog barda, pa instanca autora također utječe na to hoće li djelo ući u kanon ili neće. Na primjeru kanonizacije prvo jednog od starijih pisaca, Ivana Gundulića, a zatim i nekih suvremenika, poput Ivana viteza Trnskog ili Ivana Mažuranića, autorica ilustrira strategije oblikovanja kanona. Dakle, da bi neki autor postao kanonski pisac, njegova djela su morala biti kontinuirano objavljivana, samostalno ili u antologijama, izborima i pregledima, a kad su objavljivana u časopisima, onda su morala zauzimati istaknuta mjesta, čak i kao moto niza brojeva. Osim toga, autora se moralo kontekstualizirati u književnopovijesnim pregledima i biografijama te teorijskim i sličnim člancima. I kad autor dosegne taj već zavidan stupanj kanonizacije, ona se dalje samo dodatno učvršćuje citatnošću, intertekstualnošću, preradama, pa i parodijama.

Jedna od strategija oblikovanja kanona bila je i spomenuta podjela na „visoku” i „nisku” književnost koja je rađena po estetskom kriteriju, dakle, kriteriju ukusa koji također nastaje u to vrijeme. Radi se o istoj dvojbi koja je postojala kad se odlučivalo o tome koja će tradicija postati uzor kanonskim piscima, narodna ili dubrovačka književnost. Dakle, djela kod kojih je prevladavajuća estetska funkcija dobivaju status „visoke” književnosti i lako ulaze u kanon, a djela kod kojih je estetska funkcija zanemariva, ili barem nije u prvom planu, već je u prvom planu praktična ili zabavna funkcija, poput štiva tada popularnih pučkih kalendara, teško ulaze u kanon.

Svojevrsni treći put, odnosno neku vrstu građanske književnosti s primjesama i jednog i drugog, zagovarao je August Šenoa, ali taj koncept će prevladati tek krajem 19. stoljeća.

Za ulazak u kanon bilo je važno i kojem žanru djelo pripada. Tako je u romantizmu primat imala poezija i preko nje je bilo najlakše ući u kanon, a preko romana gotovo nemoguće jer je tada još smatran trivijalnim žanrom, što je dijelom i bio jer se bavio samo ljubavnim i sličnim shematiziranim fabulama. Ali u vrijeme i nakon Šenoa status romana kao žanra se mijenja da bi pri kraju stoljeća postao žanr koji ima veliku težinu.

U 19. stoljeću u Hrvatskoj jačaju i institucije koje se bave književnošću. To su prije svega Akademija, koja je arbitar književnih i drugih vrijednosti, Društvo sv. Jeronima koje izdaje kalendare, molitvenike i pučku književnost, a među njima je i Matica ilirska/hrvatska koja se nakon kraćeg lutanja i reforme 1874. godine okreće izdavanju knjiga za srednji, građanski stalež i na taj način također sudjeluje u oblikovanju kanona. Četvrta institucija, Sveučilište, na kanon je više utjecala književnom kritikom, poviješću i teorijom, nego nakladništvom.

Pitanje recepcije i valorizacije književnih djela također je na najdirektniji način povezano s oblikovanjem književnog kanona. Unatoč ulozi i (običnog) čitatelja u stvaranju značenja i vrijednosti književnog djela, književna je komunikacija, upozorava autorica, ovisna o konstantnom usmjeravanju iz povlaštenih mjesta recepcije i valorizacije književnih djela i autora (kritičari, teoretičari, povjesničari, antologičari, pedagozi). Tako se u 19. stoljeću na stranicama književne periodike – kao predradnje za ulazak u kanon – objavljuju različite antologije, a počinju se raspisivati i književne nagrade. Antologije i nagrade imaju implicitni vrednujući status i mogu se smatrati prethodnicama eksplicitnijem načinu valorizacije, odnosno, autoričnim riječima, kao „predvorje kritičkog i znanstvenog promišljanja književnih djela i autora”.

Eksplicitan način vrednovanja književnih djela predstavljala je književna kritika koja se ozbiljnije profilirala tijekom 19. stoljeća zbog odvajanja književnosti kao estetskog fenomena od puka, pa kritika pokušava „popuniti”

tu „rupu” koja je nastala između puka i „visoke” književnosti. Odnosno, odvajanje književnosti od puka i svakodnevice, napominje autorica, znači da taj isti puk više ne može vlastitim neposrednim čitalačkim iskustvom prosuđivati književnost jer je ona sada „nešto više” pa se javlja institucija kritičara koji će im tumačiti i posredovati djelo. Kritika se razvija ponajprije zahvaljujući Vrazu, Vukotinoviću i Rakovcu koji osnivaju časopis „Kolo” koji od prvog broja objavljuje kritike književnih djela uvjetovane objektivnim kriterijima vrednovanja književnog djela („autonomna estetika”), a ne kao dotadašnja kritika kojoj samo djelo nije bilo u prvom planu, nego neki drugi interesi, i koja je pozdravljala gotovo sve što se pisalo. Vrazova kritička nastojanja išla su u smjeru razdvajanja umjetničke vrijednosti djela od tada dominantnih nacionalnih vrijednosti. Kasnije je to, uz teško i sporo razdvajanje sfere književnosti od ostalih, postalo dominantan smjer, a u njem prednjači August Šenoa. No, kao što su tražili autonomiju za književnost, kritičari su počeli tražiti autonomiju i za samu književnu kritiku. Kasnije se antologijama, nagradama i kritici pridružuje konačno i povijest književnosti u kojoj isprva prednjači Vatroslav Jagić.

Nakon prve faze oblikovanja kanona koju su obilježili neki od spomenutih prijedora, uskoro se ponovno javljaju novi prijedori, i to prije svega poznata polemika o naturalizmu, ustvari realizmu (prije svih Kumičić vs. Pasarić), jer realisti dovode u pitanje načela romantičarske imaginacije kao osnove stvaralačkog čina, i prema tome osnove samog kanona. Realisti imaginarno proglašavaju lažnim, kao i romantičarsku trijadu lijepog, dobrog i istinitog – po njima, treba prikazivati svijet onakvim kakav je, a tu dakle ima i nemoralna, lupeža i sl., jednom riječju zagovaraju tzv. „estetiku ružnog”. Polemiku su prekinuli ustvari tek Mladi, modernisti, početkom 20. stoljeća, koji odbacuju i romantizam-idealizam i realizam-naturalizam proklamirajući, nasuprot oboma, individualizam i potpunu slobodu stvaranja.

Iako se, kao što je spomenuto, u to vrijeme događa autonomizacija književnosti, na nju ipak, kako na nekoliko mjesta ponavlja autorica, i nadalje utječe npr. društveno-politi-

tička situacija (izgradnja nacionalnog integriteta i identiteta), strančarstvo (sukob pravaši – narodnjaci), te – crkva, i to kroz vrlo velik ne samo kulturni, već i politički i ekonomski utjecaj biskupa Strossmayera; svojim mecenatstvom on uvelike određuje kulturni i ostali život svojeg vremena, dakako u korist narodnjaka i crkve, pa su se pravaši u stvari s pravom bunili što npr. neki njihovi projekti ne mogu dobiti novčane potpore pa im je na taj način uskraćen povlašteni položaj koji su imali književnici-narodnjaci.

Autorica navodi i zanimljivu činjenicu da je u oblikovanju književnog života (i kanona) sudjelovala i tada sasvim legalna institucija cenzora, koji je imao pravorijek o političkoj i moralnoj podobnosti određenog djela za objavljivanje. Tako autorica navodi mnoge članke, pa i cijela djela i čitave brojeve časopisa, koji su zabranjivani. No, časopisi i književnost su (i tada, a i danas je tako) pronalazili načine otpora i izmicanja cenzuri, npr. kroz metaforiku i sl., a, uostalom, zbog toga su i neki časopisi imali formalni književni profil, a ne politički (što su ustvari dobrim dijelom bili), počevši već i od same „Danice“, a neki su izlazili u stranim zemljama gdje je cenzura bila slabija.

Da je kanon i mjesto „utemeljenja i podupiranja hegemonijskih i ideoloških vrijednosti dominantne društvene skupine“, odnosno da se kroz analizu medija ili žanra književnog časopisa može najjasnije vidjeti „odmjerenje snaga pojedinih autoriteta i izvora (društvene, ekonomske i simboličke) moći“ autorica vrlo slikovito i uvjerljivo pokazuje na Šenoinu primjeru. Naime, mladi Šenoa se člancima *Nаша književnost* i *O našem kazalištu* javlja kao uzurpator postojećeg književno-kazališnog (kulturnog) establišmenta buneći se protiv stanja u književnosti i kazalištu te ulazi u polemiku sa starosjediocima tog establišmenta (npr. Demeter) koji mu, kao novajliji i „mladcu“, brane ulazak u književno polje čuvajući svoje pozicije. No, za nekoliko godina situacija se mijenja te Šenoa, sada preuzevši Demetrovo mjesto umjetničkog direktora Kazališta na kojem ga je kritizirao, a uz to je postao i urednik uglednog „Vienca“, gradski senator itd., s pozicije onih kojima je prigovarao sličnim tonom odgovara na napade

novih novajlija i mladaca (npr. A. Kovačić). Sada mladi Kovačić zamjera Šenoj što je i sam Šenoa svojevremeno zamjerao Demetru – hegemonistički pristup. Dakle, samo su likovi promijenjeni, a pozicije su ostale iste. Takva hijerarhizacija obilježava književno polje u kojem je dakle vertikalna propustljivost relativno mala, odnosno pozicija moći uvijek čuva svoj položaj braneći se od uzurpatora i bilo čega novog te je, prema autorici, i to jedina od strategija koja je utjecala na oblikovanje kanona. No, te su polemike, autorica se slaže s Bourdieoum, i znak živosti, odnosno zrelosti književnog polja, u njima se „proizvode ne samo položaji unutar simboličkog poretka danoga polja, već se legitimiraju prakse i kriteriji čitanja, autoriziraju nadležne instance i iznova ovjerava postojeći nacionalni kanon“.

Autorica pri kraju ovog dijela svoje studije u obzir uzima i kriterij spola kao ulaznicu u kanon, što je svakako također važan aspekt koji je djelovao na oblikovanje kanona. Poznato je da je još grof Drašković žene pozivao u preporodno kolo, a neke su se i odazvale. Žene su isprva imale vlastite (privatne) intelektualne i kulturne kružoke, a neke od njih su i pisale, a neke i objavljivale književne uratke, ali isprva sasvim u tonu muških kolega, odnosno oponašajući dominantnu poetiku. Osnovale su i Domorodno gospojinsko društvo (1841) te javno podupirale rad nekih organizacija ili ličnosti, no u javno priznatom književnom radu ipak predstavljaju sporedne likove, glavni likovi su tek kao adresati, čitateljice (objekt), a ne kao spisateljice (subjekt). Žensko pisanje bilo je ograničeno prije svega neobrazovanošću, dakle nisu bile jezično kompetentne, ali i nerazumijevanjem patrijarhalnog falocentričnog društva koje ih smatra krhkim bićima koja lako skrenu na krivi put, majkama koje trebaju samo radati i odgajati buduće junake i sl. Uz to, muški su autori mogli dobiti posao koji bi im dozvoljavao da se uz njega bave i književnim radom, dok spisateljice takva namještanja nisu mogle dobiti. A i onima koje pišu namijenjeni su poezija ili crtica te trivijalna i dječja književnost, a ne povijesni romani, tragedije ili znanstvene rasprave. No, bilo je i onih koji su im željeli i obrazovanje i spisateljsku moć, ali takvi su rijetki. Žene su, ipak, unatoč svemu, pisale,

neke i s većim uspjehom (Dragojla Jarnević, Ana Vidović), no tu njihovu djelatnost autorica ipak naziva svojevrsnom supkulturom jer im, dakle, ekonomska i simbolička moć nisu bile dostupne.

U sljedećoj cjelini svoje studije, *Periodika – medij kao poruka ili kao okidač*, autorica razmatra samo medijsko djelovanje hrvatske devetnaestostoljetne periodike te zaključuje da je hrvatska književna periodika 19. stoljeća funkcionirala kao višestruki medijator književnih i društvenih procesa, djelujući, na društvenoj razini, istodobno i integrativno i diskriminativno. Osim što kao novi medij svojom dostupnošću (za razliku od knjiga i s obzirom na distribuciju i s obzirom na cijenu) lako dolazi do širih slojeva – povezuje malobrojno pismeno plemstvo i građanstvo s većinski nepisanim pukom – pa na taj način demokratizira pristup informacijama i širi obrazovanje, kroz tekstove objavljujane na stranicama hrvatske književne periodike 19. stoljeća može se, što se integrativne funkcije tiče, vidjeti kako je kroz zasnivanje zajedničke književnosti i mišljenja projicirano nacionalno jedinstvo. S druge strane časopisi izborom sadržaja koji će u njima biti objavljivan uvelike djeluju i diskriminirajuće prema pojedinim autorima i idejama, dakle odlučuju koji kulturni i društveni koncepti i ideje će doći do širokog kruga čitatelja a koji neće i u tom smislu ustvari doprinose provođenju određenih projekata, kako oblikovanju književnog kanona tako i drugim kulturnim, društvenim i političkim projektima. Pritom su, upozorava autorica, kako bi došli do što širih slojeva imali smišljenu strategiju koja se može sažeti u podnaslovne konstrukcije u kojima se gotovo redovito pojavljuje riječ „zabava”, čime su željeli privući slabije obrazovane slojeve, a ustvari su im, uz tu zabavu, nudili i ozbiljne sadržaje i na taj ih način pomalo priučavali na čitanje domaćeg štiva te, dakako, širenje ideja koje zastupaju. Tako časopisi, napominje autorica na Brešičevu tragu, tim svojevrsnim lukavstvom žele obuhvatiti sve slojeve, odnosno žele prevladati tadašnje podjele koje vladaju u hrvatskoj kulturi i društvu te na taj način posreduju u preobrazbi regionalno determinirane, dominantno usmene kulture u opću, nacionalnu i pismenu.

No, unatoč toj moći koju su imali kao široko obuhvatan i vrlo dostupan medij i svemu trudu i lukavstvu kojem su se dovinuli kako bi pridobili čim veći krug čitatelja, časopisi, napominje autorica, ipak nisu imali dovoljno veliku moć da bi čitateljima usadili određene ideje, već su prije svega bili njihov medijator, odnosno učinili su sve potrebne predradnje za njihovu infiltraciju, a o razumijevanju i prihvaćanju poruke ipak su odlučivali sami čitatelji. U tom smislu autorica na tragu Sturta Halla periodiku razumije kao medij čija je poruka prije svega svojevrsan okidač jer čitanje nije samo puko primanje poruke, već praksa kojom se na različite načine dekodira i nanovo definira zamišljena poruka koju medij nosi, odnosno recipijenti nisu pasivni primatelji, već aktivni prerađivači poruke. Sukladno tome, ali i činjenici da jednosmjernost odnosa pošiljatelj (autor, djelo, medij) – primatelj (recipijent) s jedne strane podriva sama priroda poruke, posebno ukoliko se radi o umjetničkim djelima, a s druge strane i neiscrpive reinterpretacije te iste poruke u stalno novim i promjenljivim kontekstima, autorica na samom kraju svoje studije zaključuje da upravo ovo potonje „bivajući istodobno konstitutivni uvjet oblikovanja kanona” ipak ga „ostajući s onu stranu diskurzivnog discipliniranja”, kao proces neukalupljiv u ikakve obrasce, uvijek iznova stavlja u pitanje. Tako autorica svoju studiju završava onako kako ju je i započela – na tragu shvaćanja kanona kao promjenljivog i nikad do kraja definiranog procesa ovisnog o kulturnim, društvenim i(li) političkim okolnostima. Ove bi se posljednje autoričine rečenice mogle shvatiti kao svojevrsna provokativna poruka jer nam ustvari govore ne samo o tadašnjoj, već i o našoj književnoj stvarnosti, s obzirom na to da u njoj još uvijek osjećamo odjeke procesa o kojima govori ova knjiga pa bismo, jednako kao što je ona propitala sam nastanak hrvatskog književnog kanona, trebali nastaviti u tom smjeru s ozbiljnim propitivanjem našeg današnjeg književnog kanona. To bi, uz upozorenje da temelji hrvatskog književnog kanona – odnosno sami počeci hrvatske nacionalne književnosti u današnjem smislu riječi – počivaju na ponekad i dvojbennim kriterijima, mogla biti i jedna od važnijih ostavština ove knjige jer nas pomalo provo-

cira da provjerimo u kojem je smjeru proces oblikovanja kanona – s obzirom na to da još uvijek nije završen, jer stalno teži oživiljavanju kroz kontinuiranu recepciju i re/valorizaciju – išao dalje, odnosno u kojem smjeru ide i u kojem će smjeru ići. I što je pritom „žrtvovano“!

Mario KOLAR

Važan doprinos hrvatskoj kulturnoj baštini

Hrvojka Mihanović Salopek / Viničije Lupis: *Doprinos Petra Kanavelića hrvatskoj pasionskoj baštini*. Ogranak Matice hrvatske Split. Split, 2009.

Već je znameniti Fernand Braudel, sa zadovoljstvom strasnoga istraživača ustvrdio kako je rad u dubrovačkim arhivima nalik onome slatkom žaru otkrivanja klasične antičke baštine. Uistinu, i po stanju i prema radnjama što nam tek predstoje dubrovački dio naše baštine nalik je starogrčkoj ili klasičnoj latinskoj građi. Toliko je toga još uvijek neproučeno i neobjavljeno. Taj grad, za Hrvate opće mjesto nacionalnoga ponosa, svojom kulturnom, političkom, društvenom poviješću otvara bezbroj istraživačkih pitanja pa je teško da bi ga i više generacija istraživača ekipiranih daleko bolje nego što je to bio slučaj dosad moglo znanstveno i kulturološki valorizirati. Osim toga, Dubrovnik je i svojevrsno žarište dalmatinske i južnohrvatske kulture i stoga upoznati Grad znači istovremeno upoznati sam povijesno politički fenomen kao unikum, upoznati širi nacionalno povijesni kontekst te produbiti razumijevanje mediteranskoga i europskoga civilizacijskoga kruga. Šteta je samo da nema i subjektivne i objektivno kolektivne volje da se organizira sustavno interdisciplinarno izučavanje *locusa* trenutno svedena na turističku razglednicu i kurentno trgovište nekretninama.

Magnetnu snagu Dubrovnika kao prirodna središta izvrsno ocrtava slučaj Petra Kanavelića. Rođen na Korčuli u uglednoj pa-

tricijskoj obitelji, sa svim pretpostavkama za solidnu društvenu karijeru u rodnome gradu, svoju je i privatnu i književnu sudbinu ipak vezao za Dubrovnik, mada u njemu kao stranac nije mogao do najviših službi, do kojih bi se sigurno uspeo da je ostao na rodnoj Korčuli. Egzistencijalna povezanost s Dubrovnikom ogleda se i u činjenici da se dva puta ženio s Dubrovkinjama. Književnu i kulturnu vezu s Gradom izvrsno ocrtava zaključak s početka ove knjige: „Cjelokupnim svojim književnim radom i jezičnim izrazom, Kanavelić se potpuno priklonio dubrovačkoj književnoj tradiciji.”

Ovaj stvaratelj djelovao je na više književnih područja. Iskazao se i kao lirik, epik, dramski auktor, satirik, prevoditelj i adaptor, prozni pisac te vješt govornik u pravničkoj praksi, a bio je i ugledan član dubrovačke akademije *Ispraznijeh*. Temeljne informacije o njegovome životopisu i književnome opusu saznajemo na početku prvoga poglavlja knjige naslovljena *Kanavelićev doprinos hrvatskoj književnoj pasionskoj baštini* iz pera Hrvojke Mihanović-Salopek. Brojne studije ove auktorice, a osobito *Hrvatska himnodija (od srednjeg vijeka do preporoda)* i *Hrvatska crkvena himnodija 19. stoljeća* afirmirale su je kao najkompetentnijeg istraživača područja prije njenih napora nedovoljno proučena i slabo valorizirana, te je njeno bavljenje pasionskom baštinom i navlastito izučavanje Kanavelića u tom kontekstu logičan nastavak napora da se osobito duhovni segment našega književnog i umjetničkog nasljeđa shvati i protumači na pravi način. Da bi to i ovdje bilo moguće, trebalo je Kanavelića staviti u književnopovijesni kontekst, u kasnobarokni stilskoformacijski okvir, što je auktorica obavila sažeto i besprijeekorno. Umetanju u književnopovijesni kontekst svrha je i njen iscrpan opis povijesnoga tijeka hrvatske pasionske baštine od najstarijih sačuvanih zapisa srednjovjekovnih hrvatskih pasionskih tekstova iz petnaestog stoljeća do pjesnikovih prethodnika u koje je uvrstila Mavra Vetranovića i Dživa Bunića Vučića te raščlamba utjecaja nasljeđa pasionskih bratovštinskih pjesmarica Korčule i pasionske tradicije franjevačkih himnodičara.

Odredivši precizno književnopovijesne koordinate Kanavelićeva opusa, Hrvojka Mihanović-Salopek pristupila je stilskoj analizi i

interpretaciji njegova dramskoga spjeva *Muka Gospodina našega Jezusa Isukarsta*, mladenačkog djela koji je i tema ove knjige. U nedostatku autografa, auktorski se dvojac oslonio na novoootkriveni prijepis drame koji je sačinio poznati dubrovački latinist Đuro Ferić a pronašao ga Vinicije Lupis u Župnom uredu župe sv. Stjepana na otoku Šipanu. Nakon tekstološkoga opisa, znanstvenica se posvetila lingvostilističkim aspektima spjeva uzimajući u obzir dijakronijske i sinkronijske momente utjelovljene u tradicijskim utjecajima i baroknim dramaturškim procedcima. Pritom se držala interdisciplinarnoga i intermedijalnoga pristupa opisavši perifrastričnu retoričnost i baroknu figuralnost primijenjenu u ovoj drami. Pozornost je usmjerila i novoj teatarskoj tehnici, spektakularizaciji izvedbe koju je barok unio na pozornicu a vidljiva je ako se dramski tekst čita šire od filološkoga konteksta, znači kao predložak za, kako bi se danas kazalo, multimedijalni umjetnički događaj. Samo tako moguće je ispravno valorizirati momente kao što su uvođenje polifone uloge kora po uzoru na talijansku melodramu, kojoj je Kanavelić i inače podosta dugovao, što je razvidnije u njegovoj libretistički zasnovanoj dramskoj kompilaciji *Vučistrab*, o čemu je svojedobno iscrpnu studiju napisao Slobodan Prosperov Novak koju auktori, zabavljeni drugim odsječkom Kanavelićeva stvaranja, ne spominju. Minuciozno istraživši sve tragove teksta, auktorica ne propušta uočiti i piščevu racionalno uvjerljivu psihološku karakterizaciju pojedinih likova kao nagovještaj određenoga pomaka prema klasicističkom teatru moliereovskoga tipa.

Drugi član aukorskoga dvojca, Vinicije Lupis, također je dokazani poznavatelj i vrednovatelj hrvatske kulturne baštine. Kao i njegova kolegica Hrvojka Mihanović-Salopek, u svom je radu afirmirao interdisciplinarni pristup izučavanju građa te ga, ne samo po formalnom obrazovanju, možemo vidjeti kao podjednako uspješna povjesnika, kulturnog historiografa, povjesničara umjetnosti, arheologa i arhivista. Njegov udio u knjizi započinje biografskim situiranjem Petra Kanavelića i njegova rodbinskoga i društvenoga kruga. Osobito senzibilnost za sakralnu baštinu i nasljeđe, iskazanu u brojnim ranijim radovima,

očitovao je Lupis u ovoj knjizi razmatrajući povezanost cjelokupne Kanavelićeve obitelji uz doniranje crkava i aktivni život praktičnog vjernika kršćanina. Lupisov prikaz Kanavelićeva religioznoga stvaralaštva za potrebe crkvenih bratovština još je jedan važan doprinos osvjetljenju ovoga važnog književnoga opusa.

Kulturološka svijest o društvu kao prirodnom i motivacijskom okruženju umjetničkoga stvaranja razvidna je i u Lupisovu prikazu likovne baštine obitelji Kanavelić. Sa filološkog pak aspekta dragocjen je bogato dokumentiran opis o podrijetlu i sudbini spomenuta Ferićeva prijepisa *Muke*, upotpunjen opisom novoistraženih djela iz Altestijeve knjižnice i Ferićevih prijepisa iz knjižnice Biskupijskoga sjemeništa u Dubrovniku. Osobito je zanimljiv trag o dijelu Kanavelićevih rukopisa iz zbirke poznatoga raguzofila Poljaka Aleksandra Poninskoga, uništenih tijekom drugoga svjetskoga rata u Nacionalnoj knjižnici u Varšavi. Povratak likovnosti u četvrtome poglavlju Lupisova segmenta knjige još jednom potvrđuje ono što sam nazvao kulturološkom svijesti, dopunjujući umjetnički sustav okolinom predstavljenom likovnim umjetninama nadahnutim Mukom Kristovom na području Hrvatske te zaokružujući prikaz povijesno-umjetničkom analizom Pfeffelova *Križnoga puta* u župnoj crkvi u Blatu na Korčuli kao djela koje impresivno odražava likovnu pasionsku izražajnost Kanavelićeva doba.

Mada bi i već spomenuto ovu knjigu uvrstilo među vrhunska znanstvena djela tu su još i detaljan opis prijepisa Kanavelićeva dramskoga spjeva te selektivna bibliografija literature o Petru Kanaveliću. Ono pak što knjigu čini dodatno zanimljivom jest sama književnopovijesna građa. Auktori su naime priredili i objelodanili Kanavelićev dramski spjev, a kao prilog pretiskali i sam autograf *Muke*. Kada se sve rečeno uzme u obzir, može se mirne duše zaključiti da je, s jedne strane, malo ovakvih pothvata u hrvatskoj kulturi te da, s druge, oni barem donekle namiruju goruće potrebe spomenute na početku ovoga prikaza. Stoga se auktorima može samo čestitati, uz poruku kako ih njihov mar i darovitost obvezuju na još mnoga ovakva djela.

Antun PAVEŠKOVIĆ

DHK - Kronika

Veljača 2010.

– 11. veljače

Na Tribini DHK predstavljena je knjiga akademika Ante Stamać *TRAGOVI, OTISCI I LICA* (Altagama, Zagreb, 2009.). Uz autora, sudjelovali su dr. sc. Branimir Bošnjak, Zdravko Gavran i voditelj Tribine DHK.

***

– 16. veljače

Na Tribini DHK predstavljene su knjige Višnje Stahuljak *POTRES* (Naklada Ljevak, Zagreb, 2009.), *MELODIJA NESANICE* (Mala knjižnica DHK, Zagreb, 2008.) i *PROLAZNOST VOĆA: Izabrane pjesme* (Alfa, Zagreb, 2008.). Uz autoricu, sudjelovali su urednica Nives Tomašević, prof. dr. sc. Helena Sablić Tomić, dramska umjetnica Ljubica Jović i voditelj Tribine DHK.

***

– 17. veljače

Na Tribini DHK održan je hommage akademiku NIKOLI BATUŠIĆU (18. veljače 1938. – 22. siječnja 2010.) tajniku Razreda za književnost HAZU, teatrologu i kolegi. Sudjelovali su akademik Ante Stamać, mr.sc. Mira Muhoberac, mr. sc. Božidar Petrač i dramski umjetnik Dubravko Sidor.

***

– 19. veljače

Održana je sjednica Organizacijskog odbora za obilježavanje 110. godišnjice osnutka DHK u sastavu: Borben Vladović, predsjednik DHK, Boris Domagoj Biletić i Božidar Petrač-dopredsjednici DHK, Ružica Cindo-

ri-tajnica DHK, akademik Ivan Aralica, dr. sc. Katica Čorkalo Jemrić, Nikola Đuretić, Željko Knežević, prof. dr. sc. Mladen Machiedo, Alojz Majetić, Milan Mirić, mr. sc. Igor Mrduljaš, akademik Slobodan Novak, Vladimir Poljanec, prof. dr. sc. Boris Senker i Višnja Stahuljak.

***

– 21. veljače

U Selcima na otoku Braču u 62. godini života preminula je pjesnikinja i spisateljica NEVA KEŽIĆ.

***

– 23. veljače

Na Tribini DHK predstavljena je knjiga pjesama Dragice Vranjić Golub *PREDRIJEČ* (Mala knjižnica DHK, Zagreb, 2009.). Uz autoricu, sudjelovali su Nevenka Nekić, Đuro Vidmarović i voditelj Tribine DHK.

***

– 24. veljače

Na Tribini DHK u suradnji s nakladničkom kućom Mozaik knjiga, u povodu 20. godišnjice smrti, predstavljena je knjiga *Jure Kaštelan SVJETILJKA OD ZEMLJE* (Biblioteka „Biseri hrvatske književnosti“, Zagreb, 2009.). Sudjelovali su priređivač knjige akademik Tonko Maroević, urednica Biblioteke Đurđa Mačković, mr.sc. Božidar Petrač i dramska umjetnica Nada Subotić

Anica VOJVODIĆ

REPUBLIKA, časopis za književnost, umjetnost i društvo. Izdaju DHK i Školska knjiga d.d.
Uređuju: Ante Stamać, glavni urednik; Milan Mirić, odgovorni urednik
i Antun Pavešković, urednik